

VEDA
VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV
LUDOVÍTA ŠTÚRA

RECENZENT

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.,

S O C I O L I N G U I S T I C A S L O V A C A 2

**SOCIOLINGVISTIKA
A AREÁLOVÁ LINGVISTIKA**

ZOSTAVOVATEĽ

Slavomír Ondrejovič

VEDA
VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1996

© Ján Bosák, Ján Horecký, Ľubomír Kralčák, Viktor Krupa, István Lanstyák, Mária Myjavcová, Pavol Odaloš, Slavomír Ondrejovič (zost.), Vladimír Patráš, Jana Pekarovičová, Ivor Ripka, Oľga Schulzová, Oľga Škvareninová, Mária Žiláková 1996

Návrh obálky Jozef Szabó

Zodpovedná redaktorka Jitka Madarásová

Prvé vydanie. Vydala VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, roku 1996 ako svoju 3174. publikáciu. Strán 172. Z tlačových podkladov JÚLEŠ SAV vytlačil SAP, s. r. o. Bratislava

ISBN 80-224-0479-9

OBSAH

Predslov (Slavomír Ondrejovič)	7
Všeobecno-metodologické otázky sociálnej a areálovej lingvistiky	
Slavomír Ondrejovič: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku.....	11
Ivor Ripka: Ďalšie smerovanie teritoriálnych výskumov	18
Ján Bosák: Nárečia sa menia, postoje ostávajú?	25
Špecifické otázky slovenskej sociolingvistiky	
Ján Horecký: Dielo Pavla Jozefa Šafárika zo sociolingvistického aspektu.	37
Oľga Škvareninová: Špecifiká v reči mužov a žien	40
Vladimír Patráš: Sekundárne pomenovania (prezývky) a ich sociolingvistický rozmer vo formalizovaných mikrospoločenstvách.....	45
Lubomír Kralčák: Slovenčina na západnom Slovensku a jej postavenie v rámci národného jazyka.....	57
Pavol Odaloš: Sociolekt mladých ľudí v Banskej Bystrici	64
Jana Pekarovičová: Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom	82
Oľga Schulzová: Slovakistika na pražskej Filozofickej fakulte Karlovej univerzity.....	87
Jazyk v kontakte	
Viktor Krupa: Špecifiká jazykovej situácie a politiky v Ázii.....	95
Mária Myjavcová: Slovenčina v kontakte so srbčinou.....	100
Slavomír Ondrejovič: Zo slovensko-maďarských jazykových a jazykovo-etnických kontaktov.....	142
István Lanstyák: K niektorým otázkam maďarsko-slovenského bilingvizmu.....	147
Mária Žiláková: Slovakizmy v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku.....	158
Menný register	165
Vecný register	168

Táto publikácia vychádza v rámci projektu Grantovej agentúry pre vedu SAV *Slovenčina v kontaktoch (a konfliktoch) a inými jazykmi*, č. 2/1217/96

PREDSLOV

V druhom zväzku série *Sociolinguistica Slovaca* sú uložené príspevky, ktoré odznali na 7. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov konanom 19. októbra 1995 v Bratislave pod názvom *Sociálne a teritoriálne aspekty výskumu národného jazyka*. Okrem nich sa tu však odtláčajú aj texty, ktoré na konferencii neodznali, ale boli zväčša pripravované so zámerom ich prezentácie na podujatí. Stretnutie pripravila (za výraznej organizačnej účasti svojej tajomníčky dr. *Miry Nábělkovej, CSc.*) *Slovenská jazykovedná spoločnosť*, ktorá ho tematicky veľmi aktuálne zamerala na rozmanité otázky sociálnej a areálovej lingvistiky. Aj táto jednodňová konferencie svojím spôsobom potvrdila, že naša jazykovedná komunita sa postupne stále viac posúva do oblastí „socioterénneho výskumu“, čo sa zrkadlí i v tom, že vznikajú stále nové a nové výskumné články mapujúce spomínané oblasti, ale napr. aj v tom, že s výsledkami tohto výskumu, resp. i s jeho metódami, sa v rámci našej domácej arény vehementne diskutuje.

V zborníku sa odtláčajú príspevky s veľmi rozmanitým zameraním. Ak v prvej časti sa uvádzajú štúdie týkajúce sa naznačených dvoch výskumných oblastí, sociolingvistiky a areálovej jazykovedy, orientované metodologicky a programovo, druhá časť predstavuje širokú škálu aktuálnych tém slovenskej sociolingvistiky, z ktorých niektoré sa v tomto kontexte a v tejto perspektíve spracúvajú po prvýkrát. V tretej časti venovanej kontaktom slovenčiny s inými jazykmi odtláčame aj rozsiahlu štúdiu *M. Myjavcovej*, ktorá predstavuje doteraz najdetailnejšie a najrozsiahlejšie spracovanie problematiky slovensko-srbských jazykových kontaktov v odbornej literatúre vôbec. Ako vidieť na prvý pohľad, jednotlivé príspevky charakterizuje rozličný stupeň metodologickej prepracovanosti a objavnosti. Tí autori, ktorí si pre svoj opis a svoje uvažovanie našli podnety predovšetkým v západnej, resp. americkej sociolingvistike, boli neraz nútení utvárať si vo svojich príspevkoch ekvivalenty a nové termíny takpovediac „za pochodu“. Tým sa tieto nové pojmy-termíny zároveň zavádzajú do používania v slovenskom jazyku i do slovenského kontextu, ale až blízka budúcnosť ukáže, či ich naše jazykov(edn)é spoločenstvo následne aj „ratifikuje“. Hodnota niektorých ďalších príspevkov spočíva naproti tomu predovšetkým v ich empirickom a materiálovom prínose.

Osobitne sa žiada pripomenúť, že pri redakčnom spracúvaní jednotlivých príspevkov sme postupovali diferencovane a vo vzťahu k autorskému štýlu čo možno najdemokratickejšie a najcitlivejšie. Keďže niektoré príspevky sú od autorov žijúcich mimo Slovenska, nájdú sa v nich výrazy, idiómy a spôsoby vyjadrovania, typické pre príslušné enklávne spoločenstvo, ktoré môžu pre ucho používateľa slovenčiny v materskej krajine znieť neobykle. „Diferencovanosť“ nášho prístupu spočíva konkrétne v tom, že napr. v rozsiahlom príspevku M. Myjavcovej sme robili iba minimálne jazykové úpravy (len v prípadoch, keď sme usúdili, že použitý spôsob vyjadrenia by nemusel byť pre čitateľa na Slovensku celkom zrozumiteľný alebo keď autorka uplatnila výrazy, ktoré sú v jej domácom „biotope“ síce neutrálne, no po prechode na Slovensko získavajú nežiadúce konotácie, porov. napr. výraz *prišelci* vo význame *pristahovalci*). Do iných príspevkov, kde sa prejavil výraznejší vplyv zo strany domáceho jazyka mojej domoviny, sme však zasiahli omnoho zásadnejším spôsobom.

Za príkladný a tvorivý prístup pri príprave tejto publikácie ďakujem tým, čo na publikácii so mnou spolupracovali: *Vladimírovi Radíkovi* za počítačové vyhotovenie tabuliek a tlačových podkladov, *PhDr. Sibyle Mislovičovej* pri príprave registrov, *Lýdii Griglákovej* za promptné vykonanie písárskych prác a *PhDr. Kláre Buzássyovej*, CSc. za dôkladné odborné posúdenie publikácie.

Bratislava, 30. augusta 1996

Slavomír Ondrejovič

**VŠEOBECNO-METODOLOGICKÉ OTÁZKY
SOCIÁLNEJ A AREÁLOVEJ LINGVISTIKY**

METAMORFÓZY SOCIOLINGVISTICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKU

Slavomír Ondrejovič

Pri pohľade na nedlhé¹ dejiny sociolingvistického výskumu na Slovensku vzniká zavše dojem, akoby sa táto disciplína zaraďovala medzi ezotérické vedy. Nielenže sa neprijíma bez výhrad, nielenže sa občas spochybňuje jej prínos, že vznikajú o nej legendy, ale niekedy sa hodnotí ako disciplína takpovediac obškúrna, ak už nie priamo záškodná. Pripomeňme si napríklad projekt *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, realizovaný v 60. rokoch pod vedením E. Paulinyho, a najmä konferenciu, ktorá sa pod tým istým názvom konala 6.–9. októbra 1965 v Bratislave, čiže práve pred 30. rokmi s diferenciou jedného–dvoch týždňov! Je všeobecne známe, že to bol projekt na svoj čas pripravený vynikajúco a že jeho výsledky boli také významné – žiada sa nám však povedať šokujúce –, že na spomínanej konferencii zaznela viackrát obava, aby sa výsledky tohto výskumu nezneužili. Vôbec lektúra dvojdielného zborníka *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny* je aj dnes veľmi poučná a zaujímavá. Na s. 61 napr. nachádzame upozorňujúce konštatovanie, že „vyvodzovať z tohto výskumu ďalekosiahle závery pre kultúru spisovnej slovenčiny by bolo veľmi unáhlené“. O stranu ďalej sa objavuje ďalšie memento: „Ak by sa mal akýkoľvek jazykovedný výskum používať či zneužívať na rozbíjanie normy v pravom zmysle slova ako odrazu zákonitostí alebo na „hľadanie vývinových tendencií“, takýto výskum by nemal zmysel“ (s. 62). A napokon do tretice ešte o stranu ďalej možno čítať: „Rozhodne treba dementovať snahy vyvodzovať z toho výskumné dôkazy pre isté tendencie v úsilí o také postihnutie výslovnostnej normy a príslušnú kodifikáciu výslovnosti“ (s. 63). Samozrejme, že tu odzneli aj hlasy zastávajúce opačné stanovisko. Zásadné v tomto zmysle sú slová E. Jónu, E. Paulinyho, Š. Peciarra, ale aj niektorých ďalších autorov. Odcitujme z nich aspoň pasáž zo závereč-

¹ O *nedlhých* dejinách sociolingvistiky na Slovensku sa dá hovoriť v zmysle sociolingvistickej sebareflexie, ktorej začiatok naozaj nie je veľmi vzdialený. Ak však hovoríme o sociolingvistike zahrňajúc do toho aj „predsociolingvistické štádium“, táto disciplína získa na svojom veku. Svedčí o tom aj príspevok J. Horeckého o P. J. Šafárikovi ako sociolingvistovi (v tomto zborníku) a J. Bosáka o S. Czambelovi (Cambelovi) (1984) a pod.

ného slova E. Paulinyho: „Nechápem, prečo vznikajú obavy, že by sa výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny mohol zneužiť. Zneužiť prirodzene možno všetko, ale táto možnosť vedca nemôže odradiť od toho, aby objektívne skúmal skutočnosť. Ja vidím v spomenutých obavách prejav akéhosi strachu pred skutočnosťou. Je totiž možné, že zistenia, ktoré tento výskum prinesie, budú vyžadovať korektúru niektorých tradičných predstáv o spisovnej slovenčine, ktoré už nezodpovedajú dnešnej jazykovej skutočnosti. Poslaním vedeckej práce je však objavovať stále sa meniacu skutočnosť. I za cenu straty ilúzií. V tomto zmysle nejestvujú pre vedca nedotknuteľné javy. Veda nesmie poznať tabu, ak sa chce rozvíjať“ (s. 149).

Tieto slová sa veľmi dobre hodia ako motto pre súčasný sociolingvistic-
ký výskum. Jazykovedná komunita sa však práve v tomto bode zreteľne roz-
delila na dva tábory. Na tábor, ak si máme pomôcť opozíciou J. Bosáka z jeho
štúdie *Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny* (1995, s. 23–30),
„sociolingvistov“ a na tábor „normativistov“. Ako sa to napokon potvrdilo aj
na smolenickej konferencii o spisovnom jazyku, konanej v r. 1966 (materiály
z nej prináša zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny* z r. 1967), a rovnako i na
konferencii Spisovný jazyk a jazyková kultúra, uskutočnenej v novembri 1994
v Budmericiach (rovnomený zborník *Spisovný jazyk a jazyková kultúra* vy-
šiel v r. 1995) a celkom najnovšie na konferencii Slovenčina na konci 20. sto-
ročia, jej normy a perspektívy v máji 1996 (k členeniu slovenskej jazykoved-
nej komunity, výraznému najmä na konferenciách porov. aj u Nábělkovej,
1994).

Najlepším barometrom prezrádzajúcim postoje našej komunity k socioling-
vistickému výskumu je nepochybne kodifikačná teória a kodifikačná prax. Už
v štúdiu *Sociolingvistické aspirácie slovenskej jazykovedy*, ktorá vyšla vo 4. čísle
Slovenských pohľadov v r. 1994 (Ondrejovič 1994, s. 25), sme situáciu v slo-
venskej jazykovede charakterizovali z tohto zorného uhla tak, že v našej jazyko-
vednej komunite sa vykryštalizovali tri názorové skupiny:

a) skupina sociolingvistov a obhajcov potreby aplikovať sociolingvistické
metódy aj v normatívno-kodifikačnej praxi,

b) skupina autorov hlásiacich sa k postulátom sociolingvistického výskumu
len deklaratívne: konštatujú síce *potrebu ustavičného styku so spoločenskou
praxou i vedenie neprestajného a cielavedomého dialógu s používateľmi jazyka*,
ale na to sa v konkrétnej kodifikačnej praxi rýchlo zabúda,

c) skupina autorov pochybujúcich o zmysluplnosti a prospešnosti tohto
výskumu prinajmenšom pre kodifikačné ciele a držiacich sa zásady, že *normu*

netreba zisťovať na ulici, lebo ved' ju predsa zachytávajú kodifikačné príručky².

Táto trojschéma platí však naďalej, čo potvrdila i spomínaná budmerická konferencia Spisovný jazyk a jazyková kultúra v r. 1995, kde bola sociolingvistika takisto obviňovaná s istého l' art pour l' artizmu a dávaná na pranier za to, že sa uspokojuje výlučne s registrovaním a konštatovaním jazykových faktov a procesov („so štatistikou“) a rezignuje na ich axiologickú zložku. A ako ukazuje príklad *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1991 výsledky sociolingvistického výskumu skutočne neberie do úvahy v potrebnej miere ani súčasná kodifikačná prax (podrobnejšie o tom Ondrejovič 1995a).

Sociolingvistika nemá teda u nás ako vedná disciplína ešte všeobecnú prestíž a nemá nijako na ružiach ustlané. Z dejín sociolingvistiky je však známe, že sociolingvistika mala a podľa všetkého ešte aj má ťažkosti so svojím etablovaním aj inde. V tejto súvislosti odkážme napr. na štúdiu J. Kissa *Zur Geschichte der Soziolinguistik in Ungarn* (1990) i na celkom čerstvú prednášku Michaela Videnova na 5. medzinárodnej sociolingvistickej konferencii v septembri tohto roku v Sofii s názvom *Sociolingvistika – základ stratégie národnej vedy o jazyku*, ktorí o týchto ťažkostiach v rámci svojich národných disciplín vypovedajú veľmi zreteľne.

Slovenská sociolingvistika na zmenu paradigmy, spočívajúcej v „obrate“ od izolujúceho skúmania jazykového systému ku skúmaniu tohto systému v reálnej situácii, v kontexte svetovej lingvistiky pozorovanom od 70. rokov, reagovala trochu oneskorene. I napriek istým nepriaznivým vplyvom, súvisiacim s organizáciou vedy na Slovensku, akoby však dnes naberala druhú rýchlosť. Hoci podľa Loefflerovej schémy, ktorý rozlišuje a) predsociolingvistické štádium, b) etablovanie sa sociolingvistiky v rámci disciplíny o národnom jazyku a c) etablovanie sa sociolingvistiky ako samostatnej disciplíny (1985, s. 14), možno jej prisúdiť len miesto medzi prvým a druhým štádiom, nanajvýš štádiom druhé, jej rozvoj je, domnievame sa, nevratný. Osobitne pozitívne na Slovensku v tomto prípade je, že v slovenskom sociolingvistickom výskume nejestvuje nijaký „centrismus“, ale tento výskum sa spontánne rozvíja na východnom, strednom i západnom Slovensku s centrami v Prešove, Banskej Bystrici a v Bra-

² Teoreticky by bolo možné vyčleniť aj 4. skupinu autorov, ktorí by vychádzali len zo zistení empirickej sociolingvistiky a odmietali by akúkoľvek reguláciu jazykovej praxe. V našej jazykovednej komunite však takýto krajný názor nemá prívržencov (porov. k tomu podrobnejšie Ondrejovič, 1995).

tislave. Vytvára sa tak skvelá báza na prípadný celoplošný výskum živej slovenčiny na konci 20. storočia, ktorý by nadväzoval na spomínaný paulinyovský výskum.

Na tomto mieste nehodláme sumarizovať všetko to, čo slovenská sociolingvistika stihla doteraz urobiť na poli výskumu individuálneho a skupinového jazykového vedomia, v opise jazykovej situácie v príslušných regiónoch, v kontaktologickej problematike, v oblasti variačnej gramatiky a pod. Pokúsili sme sa o to v štúdiu *K sociolingvistike na Slovensku* (1991), v spoločnom článku s J. Nekvapilom *Basic Information on Sociolinguistics in Ex-Czechoslovakia* (1993) a celkom najnovšie v úvodnom článku zborníka *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny* (1995a). Treba však vyzdvihnúť, že inštitucionalizácia sociolingvistiky na Slovensku prebieha celkom úspešne: bežia sociolingvistické projekty (granty), usporadúvajú sa konferencie (spomeňme aspoň dve banskobystrické s medzinárodnou účasťou s dvojdielnymi zborníkmi *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie* z r. 1991 a *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie* z r. 1995), vyšiel I. zväzok edície *Sociolinguistica Slovaca*, študenti si na niektorých fakultách zapisujú nepovinné prednášky a semináre zo sociolingvistiky, hoci ako samostatný povinný predmet sa neprednáša zatiaľ ani na jednej slovenskej fakulte. Nemožno ju vyštudovať nikde na Slovensku a nejestvuje zatiaľ ani nijaká sociolingvistická príručka pre študentov. Pripravené sú však ďalšie pozoruhodné sociolingvistické projekty aj s medzinárodnou účasťou, niektorí naši sociolingvisti sa zapájajú do medzinárodných projektov s takýmto zameraním, ktoré sú neraz orientované aj interdisciplinárne, porov. napr. *Slovenčina a Slováci vo Viedni a Dolnom Rakúsku* (1996–1997). Čaká nás aj úloha pripraviť sústavnú bibliografiu slovenskej sociolingvistickej bibliografie (porov. návrh projektu Ondrejovič 1993, ktorý bude uverejnený v 3. zväzku edície *Sociolinguistica Slovaca*), ev. aj antológiu svetovej sociolingvistiky v slovenskom preklade. Slovenská sociolingvistika, domnievame sa, má všetky prepoklady uskutočniť postupne všetky tieto kroky. A keď nepoľaví vo svojom tempe a neodradia ju ani prekážky spomínané na začiatku, onedlho možno i zohľadňovanie sociolingvistických zistení aj v kodifikačnej a normatívnej činnosti na Slovensku prestane byť „hudbou budúcnosti“.

V tomto kontexte si z hľadiska etablovania sa sociolingvistického myslenia na Slovensku zaslúži aspoň krátku pozornosť aj úvodný článok 6. čísla 59. ročníka *Slovenskej reči* z pera F. Kočiša *Slovenčina na križovatke európskych dejín* (1994). Autor nás v ňom sprevádza tisícročnými dejinami slovenského jazyka uprostred rôznych vplyvov, mocenských a politických záujmov a víru udalostí.

Náš jazyk si však s nimi, ako sa správne argumentuje, vždy vedel poradiť, ba dokonca tieto hry mocenských záujmov vo väčšine prípadov zúročil vo svoj prospech. Dych akoby mu však dochádzal, apoň to tak vyplýva z výkladu F. Kočiša, práve dnes, pred našimi očami. Aby výraz biedy nášho dnešného jazyka bol dokonalý, na s. 327 vyslovuje konštatovanie: „Pokles náležitého vedomia a uvedomovania si existencie jazykovej normy a kodifikácie je veľmi výrazný aj u učiteľov slovenského jazyka, žiaľ, aj u viacerých jazykovedcov“ (!).

Už ani obvinenie učiteľov slovenčiny – našich dnešných súčasníkov – ako profesnej skupiny nemôžeme pokladať za odôdnené. Nám sa to javí skôr tak, že učitelia slovenčiny sú dnes takí, čo majú medzery alebo, aby sme sa vyjadrili trochu včerajším žargónom, rezervy na tomto poli, ale sú i takí, čo ovládajú (spisovnú) normu na vynikajúcej úrovni a vedia prekvapujúco veľa aj o kodifikačných riešeniach našej normatívnej jazykovedy. Tak to bolo od nepamäti, bolo to tak v minulosti a nebude to inak ani v budúcnosti. Niet nijakých racionálnych argumentov, ktoré by potvrdili paušálnu tézu o súčasnom poklese jazykovej úrovne učiteľov slovenčiny ako celku. Aspoň ich nenachádzame u F. Kočiša a nemôžeme ich odvodiť ani z vlastnej autopsie. Aj v tejto oblasti chýba akýkoľvek systematickejší prieskum, ktorý by bol určite potrebný.

Sústredme sa však na to, čo pre nás ostáva najspornejším bodom článku F. Kočiša, na to, čo nás z pohľadu našej témy zaujalo najviac: je to tvrdenie, že *vedomie a uvedomenie si existencie jazykovej normy a kodifikácie u viacerých jazykovedcov výrazne pokleslo*. Je na mieste otázka: Môže vôbec niečo také s vážnou tvárou vyhlásiť jazykovedec o jazykovedcoch, o svojich kolegoch (seba totiž z toho určite vyníma), a ak môže vyhlásiť, čo to vlastne znamená? Keďže autor svoj výrok o jazykovedných kolegoch nekonkretizuje a neexemplifikuje, nehovorí nič o tom, na koho vo svojej formulácii mieri, nemuselo by na prvý pohľad byť jasné, ktorá hus by mala zagágať. Aj preto je svojím spôsobom neľahké reagovať na toto konštatovanie a zrejme aj preto sa doteraz k tomu nikto spomedzi jazykovedcov nevyslovil. Uvažujme teda, čím by autor mohol, keďže, ako sme už povedali, to neurobil sám, odôvodniť svoj výrok o „nedostatočnom vedomí a uvedomení si (...) normy“ medzi jazykovedcami. Predpoklad, že by niektorí jazykovedci ovládali jazykové poučky menej dokonale než tí druhí, nemožno brať vážne. Každý z jazykovedcov študoval slovenský jazyk, slovakistiku, musí dobre poznať spisovnú, resp. kodifikovanú normu, resp. aj normy ďalších útvarov v rámci slovenčiny ako národného jazyka. Každý z nich sa stretáva vo svojej každodennej práci so spomínanými „poučkami“, ku ktorým môže mať a aj má rôzne postoje. Z toho nám potom nevychádza nič iné len to,

že v danom prípade F. Kočiš kritizuje iné chápanie jazykovej normy a kodifikácie, resp. iné spôsoby zisťovania normy („neuveďomenie si *náležitej* normy“), kriticky sa vyjadruje o inej optike, o inom videní jazyka a jeho noriem, a tie označuje za nevyhovujúce.

Podľa nášho názoru v oboch prípadoch (vo vzťahu k učiteľom i jazykovedcom) je kritika F. Kočiša sporná a mieri vedľa. Ak totiž ide naozaj len o odlišnú optiku na jazyk a jeho výskum, na spisovnú normu a možnosti intervencie do nej, na kritériá kodifikačnej práce atď., sotva bude oprávnené, ba ani kvalifikované vyvodzovať z toho záver o znížení jazykového vedomia u tých druhých, u „viacerých“ jazykovedcov, ako to robí F. Kočiš. Skôr treba pripustiť možnosť, ba potrebnosť i nevyhnutnosť uznávania viacerých perspektív pri výskume jazyka i pri zisťovaní normy. Z tohto stanoviska sa potom veci budú javiť ináč než ako sa javia nášmu autorovi.

V článku F. Kočiša sa ohlása v kryštálovo čistej podobe veľký mýtus: viera v zlatý vek nášho jazyka, ktorý sa odohral v minulosti a dnes je už nenávratne preč. Stretáme sa tu s mýtizovaním minulého jazyka voči jazyku súčasnému, ktorý akoby charakterizoval úpadok, krízový stav a ktorý akoby vznikol kazením jazyka minulosti. Tento mýtus sa v dejinách jazykovedy objavuje permanentne už od staroveku. Pravda, vždy je to len optický klam, plynúci z toho, že jazyk prítomnosti je v pohybe, kým jazyk minulosti zastal a „stuhol“ vo vznešenej nehybnosti.

D. Hymes, jedna z hviezd súčasného sociolingvistického neba vo svojom článku *Predmet sociolingvistiky* (1979, s. 16) dokazuje, že všetky národné vedy o jazyku postupne „prepadnú“ sociolingvistickej vášni a že sociolingvistická horúčka postupne zachváti všetky lingvistické disciplíny. Iste nemožno očakávať, že by sa všetci stotožnili s touto víziou a najmä s jeho predpokladom, že do budúcnosti budú jazykovedné spoločenstvá čoraz vo väčšej miere prihliadať na stav jazyka a skúmať jeho zákonitosti a tendencie a menej budú doň zasahovať. No rovnako sugestívne a profeticky vyznieva aj článok F. Kočiša (i keď v opačnom garde), ktorý sa končí predpoveďou, že slovenčina „naberie nový smer rozvoja pod dohľadom nového typu jazykovedcov a výskumných pracovníkov a kodifikátorov spisovnej slovenčiny“, hoci sa jeho optimizmus čiastočne znižuje tým, že, ako to sam hodnotí, „analýza úzu súčasnej spisovnej slovenčiny nie je veľmi priaznivá, skôr vzbudzuje pesimizmus, najmä keď nie sú nijaké perspektívy vo výchovemladých adeptov lingvistiky ani vo výchove dobrých učiteľov slovenčiny na všetkých typoch škôl“. Určujúce je však jeho presvedčenie, že „slovenčina sa ako národný jazyk Slovákov na križovatkách európskych

dejín nestratí (tak ako sa nestratila dodnes)“, ale len za predpokladu, že „po súčasnej stagnácii, resp. aj istom úpadku dobrého jazykového vedomia naberie nový smer rozvoja pod dohľadom nového typu (!?) jazykovedcov a výskumných pracovníkov a kodifikátorov spisovnej slovenčiny“ (s. 327–328). Kto však z jestvujúcich (typov) jazykovedcov, výskumných pracovníkov a kodifikátorov spisovnej slovenčiny tam má svoje miesto vyárendované, to znovu nie je jasné. Je však veľmi pravdepodobné, že F. Kočiš tu nemyslel na to isté, na čo myslel D. Hymes.

Literatura

- BOSÁK, J.: Das Werk Samo Czambels in der Sprachsituation der Jahrhundertwende. Zeitschrift für Slawistik, 19, 1984, s. 879–882.
- BOSÁK, J.: Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 23–30.
- Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I.–II. Red. E. Pauliny. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov 1965.
- HYMES, D.: Der Gegenstandsbereich der Soziolinguistik. In: *Probleme der Soziolinguistik* (= Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. Beiheft 3), 1, 1995, s. 5–16.
- KISS, J.: Zur Geschichte der Soziolinguistik in Ungarn. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio linguistica Budapest 1992*, s. 92–104.
- KOČIŠ, F.: Slovenčina na križovatke európskych dejín. *Slovenská reč*, 59, 1994, s. 321–328. *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967.
- LÖFFLER, H.: *Germanistische Soziolinguistik*. Berlin, E. Schmidt 1985.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra z rôznych hľadísk. *Kultúrny život*, 28, 22. 12. 1994, s. 15.
- NEKVAPIL, J. – ONDREJOVIČ, S.: Basic Information on Sociolinguistics in Ex-Czechoslovakia. In: *Sociolinguistica*, 8, 1993, s. 257–262.
- ONDREJOVIČ, S.: K sociolingvistiké na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 177–191.
- ONDREJOVIČ, S.: Sto rokov slovenskej sociolingvistiky. Komentovaná bibliografia slovenskej sociolingvistiky za roky 1900–2000. 1993 24 s. (návrh projektu).
- ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistické aspirácie slovenskej jazykovedy. *Slovenské pohľady*, 114, 1994, č. 4, s. 128–131.
- ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 35–45.
- ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995a, s. 9–13.
- Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1996.

ĎALŠIE SMEROVANIE TERITORIÁLNE ZAMERANÝCH VÝSKUMOV

Ivor Ripka

1. Jazyk utvárajú a používajú ľudia v spoločnosti, v čase a vždy aj v istom priestore (na konkrétnom území, teritóriu) podľa svojich komunikačných potrieb i podľa možností, ktoré poskytuje daná historicko-spoločenská situácia a spolu určuje životný záujem nositeľov tohto jazyka. Jazyková skutočnosť je zákonným výsledkom spolupôsobenia všetkých vývinotvorných a dynamizujúcich zložiek ľudskej spoločnosti. Národný jazyk (t.j. prirodzený jazyk národa ako spoločenského celku) teda vždy bol, je i bude istým spôsobom členený (stratifikovaný).

1.1. Súčasný slovenský národný jazyk tvorí súbor teritoriálne i funkčne diferencovaných a sociálne stratifikovaných integrovaných výrazových prostriedkov (porov. Chloupek 1986, s. 10). Tieto výrazové prostriedky sa ďalej vnútorne členia: patria k viacerým jazykovým útvarom (existenčným formám jazyka), ktoré na seba pôsobia a podliehajú spoločným vývinovým tendenciám a procesom. Stále platí, že základom národného jazyka sú dva relatívne stabilné štruktúrne útvary, a to spisovný jazyk a miestne (teritoriálne) nárečia. Ak cieľom súčasného sociolingvistickeho bádania je skúmanie procesov prebiehajúcich na nepevných hraniciach medzi jednotlivými útvarmi (v sociolingvistickej terminológii varietami) národného jazyka (porov. Bosák 1995, s. 39), nemožno pri takto orientovaných (a v teréne realizovaných) výskumoch neakceptovať poznatky, ktoré sprostredkúva dialektológia. Jazykoveda prítomnosti sa nemôže pohybovať a vyvíjať v jedinom kontexte, na jednom štruktúrnom (t.j. iba spisovnom) útvarovom základe. Tieto tézy jazykovedci uplatňujúci sociolingvistické metódy pri výskume súčasnej jazykovej situácie apriórne neodmietajú (v teórii ich niekedy aj deklarujú), no pri konkrétnych heuristických prácach (i pri prezentácii výsledkov terénnych výskumoch v štúdiách) nevyužívajú v plnej (a potrebnej) miere materiálové údaje a zovšeobecňujúce výklady, sumarizované v doterajšej dialektologickej literatúre.

2. Sociolingvistika ako mnohoaspektovo profilovaná disciplína nepochybne rozširuje empirické možnosti jazykovedy. „Hraničná príbuznosť“ sociolingvistiky a dialektológie sa manifestuje práve pri empirických výskumoch objektov v teréne (na istom teritóriu). Aj vzťah dialektológie – ako nepochybne

„kalendárne“ staršej (v niektorých krajinách však v našom klasickom a tradičnom chápaní nepestovanej) jazykovednej disciplíny – a sociolingvistiky je však užitočné a inštruktívne vnímať dialekticky. Na každú vedu (t. j. na oblasť výskumnej činnosti zameranej na produkciu nových poznatkov) možno nazerať ako na dynamický alebo statický systém. V prvom prípade sa veda chápe ako určitý typ činnosti, v druhom ako špecifický výsledok tejto činnosti. Pretože sa však výsledok minulej poznávacej činnosti (v striktnom jazyku zafixovaný a na základe explanačných princípov klasifikovaný a interpretovaný systém poznatkov) stáva východiskom nového skúmania, možno statiku a dynamiku v procese poznania chápať ako dva momenty toho istého reprodukčného cyklu: v jednom sa vedecký systém zatvára a v druhom otvára vo vzťahu k objektívnej skutočnosti a novým výsledkom. Základné fázy cyklu (empirické poznanie, dva stupne teoretického poznania, praktická duchovná činnosť, prax) na seba nadväzujú; posledná fáza reprodukčného cyklu je zároveň východiskom a predpokladom vzniku nového cyklu procesu poznania (Ripka 1984). Sociolingvistika by teda mala prinajmenšom registrovať základné tituly svojej sesterskej disciplíny.

3. Dialektológia skúma teritoriálne dialekty (miestne nárečia), geografické variety národného jazyka. Spracúva jazykové fakty vyplývajúce z existencie jazyka na konkrétnom území a zo susedstva iných príbuzných i geneticky nepríbuzných jazykov, národov a civilizačných zoskupení. Predmetom jej skúmania je objekt, ktorý vznikol v procese praktickej komunikácie, odrážajúcej vzájomné vzťahy (i vplyvy) jednotlivých existenčných foriem národného jazyka. Dialektológ analyzuje rôznorodý materiál (získaný priamym – vlastným i „cudzím“ – výskumom v teréne, prostredníctvom dotazníkových výskumov a pod.); pri jeho spracúvaní musí konfrontovať novozistené empirické fakty s platnými vedeckými teóriami. V dialektológii i sociolingvistike zaiste rovnako platí, že empirický fakt ako prakticky overený a teoreticky zdôvodnený poznatok nemožno vyvrátiť ako niečo nepravdivé; môže sa však ukázať, že je neúplne pravdivý. Jeden a ten istý empirický fakt môže mať aj rozličné, na seba nadväzujúce interpretácie, v ktorých sa odráža vývin vedeckého poznania prechádzajúceho všetkými fázami reprodukčného cyklu. Empirické poznanie je v oboch týchto disciplínach nepopierateľne predpokladom i výsledkom teoretického poznania vyjadreného v teoretických zákonoch; na základe tohto sprostredkovania dochádza v ich postupnom vývine k rozšírenej reprodukcii pôvodných cyklov. Sociolingvistické štúdium jazykovej situácie vo vybraných regiónoch Slovenska (i v pohraničných oblastiach pri štúdiu jazykových kontaktov) nemusí začínať budovať svoj poznatkový komplex na neobrobenej zelenej lúke; môže zúročiť – a v širšom vý-

skumnom zábere zaiste aj spresniť – výsledky doterajších teritoriálne zameraných výskumov, predstavených najmä v štvorzväzkovom Atlase slovenského jazyka a najnovšie i v Slovníku slovenských nárečí I.

3.1. Dialektológia sa v minulosti vnímala aj ako neinvenčná a metodologicky plytká disciplína; pozitívom mal byť iba jej materiálový prínos. Pri bilancovaní jej výsledkov sa však ukazuje, že takýto názor bol prinajmenšom jednostranný. Aj tzv. klasické dialektologické opisy prinášali (aspoň čiastočné) odpovede na základné otázky vyakcentované v súčasnosti pri sociolinguvistických výskumoch. Bádateľov – používajúcich prirodzene inú terminológiu – vždy zaujímalo kto hovorí (zistoval sa vek informátora, jeho vzdelanie, zamestnanie, miesta pôsobenia či vojenskej služby a pod.), ako hovorí (zistovalo sa dodržiavanie ideálnej i reálnej normy príslušného nárečia), v akom čase (kedy) sa uskutočňuje rozhovor, na akom mieste (doma alebo v cudzom prostredí), s kým informátor hovorí (uvádzali sa základné údaje o partnerovi v dialógu, príp. o ďalších účastníkoch rozhovoru, ktorí by mohli ovplyvniť jeho prejav), o čom rozpráva (téma zreteľne determinuje výber jazykových – najmä lexikálnych – prostriedkov) a pod. (Ripka 1994). Tieto (publikované) dialektologické zistenia nestrácajú silu ani po konfrontácii s novými poznatkami. Skôr naopak.

4. Štruktúrne útvary národného jazyka majú svoje ideálne normy (v spisovnom jazyku je táto norma kodifikovaná) a okrem toho svoje reálne normy. Aj nárečia majú teda svoje ideálne normy, ktoré sa (ako výsledky poznávacej činnosti zavŕšenej v istom období) zafixovali aj v literatúre. Súčasná dialektológia sa však pri terénnych bádaniach nevenuje iba (alebo výlučne) skúmaniu (či hľadaniu) tejto ideálnej normy, ale usiluje sa poznávať aj fungovanie nárečí v konkrétnych komunikačných aktoch. Napr. súčasnú jazykovú situáciu v Trenčíne a na jeho okolí (v oblasti západoslovenských dolnotrenčianskych nárečí) charakterizuje stála interferencia jazykových prostriedkov (porov. Ripka 1993). V jednotlivých komunikačných aktoch sa odráža aj spoločenská solidarita používateľov jazyka, ktorá sa prejavuje vo voľbe jazykového útvaru, funkčného štýlu i jazykového prostriedku. Pozorovateľný „ústup“ dialektu (jeho niektorých charakteristických čŕt) z istých funkcií a „pozícií“ spôsobuje vyrovnávanie sa životných záujmov medzi mestským obyvateľstvom a priemyselnými robotníkmi na jednej strane a vidieckym ľudom a poľnohospodármi na druhej strane. Konštatácie o totálnom zániku dialektu majú však zatiaľ stále viac-menej prognostický charakter, pretože nárečia sú v istých funkciách nesuplovateľné a „návraty“ k ich používaniu ovplyvňuje viacero faktorov, zaujímavých aj súčasnú socio-

lingvistiku (už citovaný komplex otázok, súvisiacich so základnou formulou: kto hovorí, ako, kde, kedy, s kým hovorí atď.).

4.1. Terénne nárečové výskumy charakterizuje konkrétna teritoriálna (územná) zameranosť či zakotvenosť, zreteľná najmä od čias uplatňovania metód jazykového zemepisu. Výskum súčasnej transformovanej podoby konkrétneho tradičného teritoriálneho dialektu má perspektívu najmä vtedy, keď využíva systémovo jazykový prístup (v oblasti výskumu nárečia, v nárečí realizovaného jazykového prejavu), psycholingvistický (pri výskume individua), sociolingvistický (pri výskume spoločnosti) i pragmalingvistický (pri výskume komunikačného procesu) aspekt či spôsob pozorovaní. Nazdávame sa, že takéto výskumy sa – prinajmenšom parciálne – realizovali aj v slovenskej dialektológii; získané poznatky by teda mohli byť užitočné aj pre rozvíjajúcu sa sociolingvistiku, ktorá má vysoké ambície stať sa všeobecným vysvetľujúcim rámcom všetkých národných lingvistík.

5. V sociolingvistických charakteristikách bežnej hovorenej komunikácie regiónov Slovenska sa konštatuje, že územné nárečia (nárečové variety národného jazyka) v posledných rokoch aj v spontánnom dorozumievaní preskupujú svoje pozície. Toto preskupovanie pozícií však svedčí o stále živej a nevysychajúcej dynamike (miestnych) nárečí, o potenciálnych kontinuálnych možnostiach a perspektívach ich vývinu. Tieto črty sú príznačné pre „žijúce“ útvary národného jazyka. Všeobecne sa prijíma téza, že spisovný jazyk (i ďalšie útvary národného jazyka) v súčasnosti ovplyvňujú vývin dialektu, manifestujúci sa aj zisteným preskupovaním pozícií. Vývin by bol však paradoxným javom v prípade odumierajúceho či zanikajúceho jazykového útvaru.

5.1. Vznik mestskej reči, ktorá je častým predmetom sociolingvistických štúdií, sa niekedy označuje ako urbanizácia dialektu a globálne sa dá charakterizovať ako pospisovňovanie jazyka či (pôvodného) nárečia mesta. Prejavuje sa na všetkých jazykových rovinách. Dialektológia (a to diachrónna i synchronná) priniesla dostatok preukazných dokladov i výkladov jednotlivých javov, charakterizujúcich aj súčasnú bežnú hovorenú komunikáciu. Je evidentné, že v mechanizme hovorenej podoby slovenčiny v meste (konkrétne v Banskej Bystrici) „dominuje ako jeden z centrálnych princípov snaha o ľahkú výslovnosť a pohodlnú manipulovateľnosť so zvukovými elementmi“ (Patráš 1995, s. 123), prejavujúca sa napr. v (ne)realizácii spoluhláskových skupín. Tie spoluhláskové skupiny, ktoré sa utvorili (vznikli) po vypadnutí slabých jerov, sa však začali zjednodušovať už dávno (možno po vzniku znelostnej neutralizácie). Napr. zmena *zdn* > *zn* je doložená z 13. storočia, zmena *stn* > *sn* (*vlastný* – *vlasný*) je

písomne doložená z 15. stor. Ide tu o zjednodušovanie („vypúšťanie“ spoluhláskových skupín *-stn-*, *-zdn-* v slovách ako *radostný*, *počestný*, *krstný*, *prázdný* a pod. nie je možné), charakterizujúce viaceré slovenské nárečia. Zjednodušovanie (výslovnosti) spoluhláskových skupín má – podobne ako iné tzv. psychické zmeny opísané v dialektologických prácach – nadčasovú, nadregionálnu i nadgeneračnú platnosť. Relevantné údaje o územnom výskyte skupín *-str-* (resp. *-sr-*) na začiatku slova alebo v inej pozícii, sprostredkované klasickou dialektológiou (*straka*, *strečkovať*, *stebať*, *uprostred* al. *srebať*, *sriebro*, *prosrenné* a pod.), by nemali absentovať pri komentovaní fungovania týchto podôb v súčasnej komunikácii. Aj metatézy (v slovách domáceho a najmä cudzieho pôvodu), pripodobňovanie či odlišovanie samohlások i spoluhlások (asimilácia a disimilácia na diaľku, disimilačný zánik spoluhlások) sa vyskytujú na kompaktných (izoglosami vymedziteľných) územiach systémovo, nejde teda vari iba o mutácie (skomoleniny) hláskových súborov v idiolektach jednotlivcov. Máme tu na mysli napr. výskyt podôb typu *kareláp*, *kramla*, *provaz*, *sesternica*, *medecína*, *blomba*, *jarmok* (tá je aj kodifikovaná), *eternit*, *mrholiť*, *maštrovať*, *kaprál*, *pilulka* a pod., alebo „nárečovejších“ podôb *kriepopa*, *levorver*, *provieslo*, *škrovanok*, *marmeláda*, *zelezo*, *krepelica* atď. Netreba zdôrazňovať, že sa v nárečiach používajú celkom spontánne; novšie sociolingvistické výskumy mestskej komunikácie dokazujú, že sa využívajú ako prostriedok upevnenia dialogickosti, vyrovnania komunikačných rozdielov a pod.

6. Výsledky výskumu podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku (konkrétne v Prešove) predstavujú v zborníku *Sociolinguistica Slovaca* 1. D. Slančová a M. Sokolová (1995). Konštatujú, že v súčasnej komunikácii v Prešove sa využíva (okrem spisovného jazyka a celoslovenskej štandardnej variety) aj štandardná varieta s regionálnymi východoslovenskými prvkami a subštandardná varieta, založená na „uvoľnenej forme šarišských nárečí s výraznými prvkami spisovného jazyka“ (c. d., s. 133). Existenciu (východoslovenského) interdialektu (ako existenčnej formy národného jazyka) autorky nepredpokladajú; metodologicky vychádzajú z iných (t. j. nedialektologických) stratifikácií. Pri analýzach získaného materiálu (magnetofónnych nahrávok) vyčleňujú tzv. východoslovenské dialektizmy (v dialektológii sa týmto termínom zvyčajne označujú nárečové prvky používané v spisovných jazykových prejavoch; v umeleckej literatúre zámerne), medzi ktoré zaraďujú napr. používanie príslovky *vonku* v smerovom význame, elipsu spony *byť*, tvary *trebalo*, *tota*, *abo* a i. Tieto spontánne a frekventovane používané javy (okrem citovaných možno medzi ne zaradiť napr. aj absenciu kvantity, prízvuk na predposlednej slabike,

príp. aj nedostatok slabičného *r, l*) však charakterizujú východoslovenský nárečový makroareál ako celok. Táto jazykovozemepisnými metódami dokumentovaná skutočnosť sa v dialektológii využíva pri úvahách o existencii interdialektu.

Nazdávame sa, že šarišské nárečia sú primerane preskúmané a opísané; zistené fakty sú nepochybne relevantné aj pre výskumy hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. Isté nedocenenie kompetencie dialektológie ako jasne profilovanej jazykovednej disciplíny, ktorá má čo povedať pri komplexnom štúdiu jazykovej situácie, oslabuje a znižuje pracovný „záber“ aj interpretačné možnosti výskumov hovorených prejavov.

7. Sociolingvistika zdôrazňuje, že hlavným zdrojom dynamiky súčasnej slovenčiny sú ústne komunikáty, ktoré vznikajú najmä v priestore medzi krajnými pólmi existenčných foriem národného jazyka (t. j. spisovnou slovenčinou a miestnymi nárečiami). Je to priestor veľký, zmestia sa doň aj iné terminologicky „pestré“ a z nárečí „odvodené“ variety, t. j. interdialekty, polodialekty, supradialekty – onen stredový a stretový priestor. (Marginálne pripomíname, že odvodené prídavné mená sa v dialektológii používajú s príponou *-ový*, teda interdialektový, supradialektový; podobne aj idiolektový, sociolektový – a nie idiolektický.) Hovorenú slovenčinu, ktorá nepopierateľne odráža (reflektuje) aj javy dominujúce v jej areálovo ukotvenej nárečovej časti bázy, možno a treba poznávať pomocou všetkých relevantných výskumných metód. Sociolingvistické prístupy sú inštruktívne, rozširujú obzory poznávania, ale nie sú jediné a samospasiteľné. Vysúvanie dialektológie do submisívnej pozície je prejavom neúčinného mantinelizmu a neochoty akceptovať partnerský vzťah dvoch disciplín s blízky predmetom výskumu. Teritoriálne zamerané bádania by v budúcnosti mali smerovať k symbióze (dialektológie a sociolingvistiky), nie k oslabujúcej delimitácii. V tom je ich perspektíva.

Literatúra

BOSÁK, J.: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 17–42.

CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyňe 1986. 132 s.

PATRÁŠ, V.: Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 119–131.

RIPKA, I.: Teoretické a empirické poznanie v dialektológii. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 158–163.

RIPKA, I.: Jazyk Trenčína a okolia. In: Trenčín. Vlastivedná monografia. I. Zost. M. Šišmiš. Bratislava, Alfa 1993, s. 313–320.

RIPKA, I.: Metodické aspekty terénnych výskumov (O vzťahu dialektológie a sociolingvistiky). Slovenská reč, 59, 1994, s. 193–201.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca I. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 132–143.

NÁREČIA SA MENIA, POSTOJE ZOSTÁVAJÚ?

Ján Bosák

1. V našom vedomí či podvedomí je azda najviac zafixovaný vzťah spisovného jazyka a nárečí v podobe častých výrokov „o obohacovaní“ spisovného jazyka, o nárečiach ako „národnom poklade“, „nevyčerpatel'nom a nevysychajúcom žriedle“ a podobne. Toto na prvý pohľad obrazné vyjadrovanie z vedeckého hľadiska predstavuje značné zjednodušovanie skutočného (minulého aj súčasného) stavu, redukovanie celého spektra rozmanitých a dynamických vzťahov týchto dvoch jazykových foriem (variet).¹ V postojoch k nárečiam sa totiž často spájalo (i spája) vedecké s politickým, racionálne s idealizujúcim až romantickým, a to už odvtedy, čo L. Štúr povýšil stredoslovenskú nadnárečovú formu na samostatný spisovný jazyk.

Ak sa napríklad na českej strane slovenčina dlho pokladala len za „zaujímavé nárečie češtiny“, ktoré sa okrem dorozumievania v súkromnej komunikačnej sfére (myslel sa tým predovšetkým vidiek) môže využívať nanajvýš v umeleckých dielach, nešlo vtedy, v 19. storočí, len o politický postoj (hoci ten prevažoval). Takýto postoj umocňovala – a tým prakticky podporovala – aj vtedajšia porovnávací jazykoveda, ktorá chápala jazyk výlučne geneticky, teda ako súhrn nárečí, ktoré vznikli z jedného spoločného staršieho jazykového útvaru – prajazyka, čo neumožňovalo stanoviť kritériá na rozlíšenie jazyka od nárečia. Ak sa však podobný postoj k slovenčine presadzoval aj v 20. storočí, po tom, čo L. Novák v monografii *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935) zreteľne vymedzil jazykové funkcie, vnútornú jazykovú štruktúru a vedecky zdôvodnil úlohu jazyka v národnej ideológii, išlo už iba o číro-čisté politikum.

Čo sa však deje s územnými nárečiami dnes, aké sú zákonitosti ich vývinu v súčasnosti v súvislosti so zmenami v štruktúre dnešnej spoločnosti? Je dnešný

¹ V texte používame synonymne termíny jazykový útvar, forma a varieta podľa toho, ako s nimi narábajú jednotliví autori (viacerí však nepoužívajú iba jeden výraz). Najvýstižnejší termín by bol *forma existencie*, ale ten je menej vhodný z formálnej stránky. Termín *varieta* nenahrádza spomínané tradičné termíny, používa sa len v sociolingvistických súvislostiach.

vývin iba deštrukciou staršieho stavu? Na tieto otázky je okrem dialektológie rozhodne povolanejšia odpovedať sociolingvistika než normatívna lingvistika. A to preto, že sociolingvistika zakladá svoje výskumy na zisťovaní jazykovej variantnosti, vyplývajúcej zo sociálnej diferencovanosti spoločnosti v jednotlivých fázach jej vývinu. Tu má sociolingvistika spoločné pole výskumu s dialektológiou, ktorá vlastne programovo a najdlhšie skúma variantnosť (teritoriálnu a regionálnu, ale v konečnom dôsledku aj sociálnu, veď nárečím u nás komunikovalo predovšetkým roľnícke, vidiecke obyvateľstvo). Spoločný predmet výskumu je ďalej založený na tom, že obidve tieto disciplíny skúmajú hovorenú podobu jazyka, v ktorej sa variantnosť prejavuje najtransparentnejšie.

2. Na čom sa azda všetci zhodneme je fakt, že „jazyk žije aj trvá vo svojich nárečiach“ (Pauliny 1962, s. 356). Keď budeme mať túto, na prvý pohľad jednoduchú, ale pritom geniálnu konštatáciu E. Paulinyho na pamäti, dostanú výroky o „bohatstve“, „poklade“, „regulatívach spisovnosti“ a „historických kontinuantoch“ inú dimenziu: ono je to všetko v súčasnej slovenčine inkorporované a pevne ukotvené, netreba sa v tom ustavične utvrdzovať a „ostatných“ o tom permanentne presviedčať. To po prvé. Po druhé treba vari upozorniť na istú triviálnosť, na ktorú sa často v mnohých úsudkoch a usudzovaniach zabúda, a to je časový, vývinový faktor. Na konci 20. storočia podľa všetkého nárečia (zvyčajne sa na majú na mysli len stredoslovenské) nebudú pre nás tou „zachovanou kolískou“ a tým fenoménom, akým sa v polovici 19. storočia javili L. Štúrovi a jeho družine, na prelome 19. a 20. storočia peštianskemu vládnemu úradníkovi S. Cambelovi a martinskému redaktorovi J. Škultétymu, v 30. rokoch nášho storočia moštenickému puristovi J. Mihálovi, či v 50. rokoch a neskôr podaktorým „predpovedačom“ ich postupného utlmovania, vymierania až zániku, resp. v 60. rokoch ich „staromaterským znovuoživovačom“. Hoci nárečia ako relatívne ustálený útvar upevňujú vedomie stability a historickej kontinuity (porov. Krajčovič 1988, s. 185), spoločenské pomery (ono sociálne, ktoré je eminentným predmetom záujmu sociolingvistiky a de facto aj dialektológie) vzťah spisovného jazyka a nárečí pružne modifikujú – čím bližšie „k nám“, k našej súčasnosti, tým je toto tempo rýchlejšie, nie sú to raz navždy dané „konštanty“ ako napríklad v matematike či fyzike.

3. Pri nedostatku slovenských písomných pamiatok z najstarších období slovenské nárečia poslúžili ako základný prameň na rekonštrukciu najstarších dejín slovenčiny a najmä vo vedeckých dielach L. Nováka, E. Paulinyho a R. Krajčoviča predstavuje toto spracovanie svetovú úroveň (popri špecifickom vklade slovenskej lingvistiky do klasického štrukturalizmu). Na druhej strane

sama slovenská dialektológia priniesla svoj špecifický vklad v atlasovom, slovníkovom i monografickom spracovaní slovenských nárečí. Tieto dve vedecké línie výskumu slovenských nárečí utvárajú objektívny obraz o celkovej genéze dnešného stavu slovenského národného jazyka.

Problémy v chápaní vzťahu spisovnej slovenčiny a nárečí korenia v úsilí zredukovať všetky jazykové diferencie na dvojdimenzionálnu opozíciu „spisovné : nespisovné“. Je celkom prirodzené, že proti takejto „dichotómii“ sa postavili najprv dialektológovia (Štolc 1955, s. 255): „U nás boli i sú ešte vždy tendencie klásť medzi spisovný jazyk a nárečia presnú hranicu, ako by spisovný jazyk s nárečiami po svojom uplatnení a rozvinutí už nesúvisel a mal akýsi celkom samostatný život. Táto téza má nedostatok, že stavia spisovný jazyk ako akýsi absolútny jazykový útvar. Skúsenosť však učí, že nikde na svete niet spisovného jazyka, ktorý by existoval bez nárečí, a to ani v jazykoch s veľmi starou spisovnou tradíciou... Jazykovú skutočnosť nemôžeme chápať povrchne. Prívetké a jednostranné vynášanie spisovnej formy národného jazyka by mohlo vyústiť v stotožnení spisovnej formy jazyka s pojmom jazyka národného, čiže v jeho izolácii od ostatných foriem a útvarov, ktoré prosto nemožno z pojmu národného jazyka vynechať.“

Toto stanovisko popredného slovenského dialektológa na konferencii o norme spisovnej slovenčiny pred viac ako 40 rokmi by sme mohli na prvý pohľad chápať ako „obranu“ vlastného predmetu výskumu, skôr je to však reálne vystihnutie diferencovaného fungovania slovenčiny ako národného jazyka v meniacich sa povojnových spoločenských podmienkach. Obavy J. Štolca o hroziacej absolutizácii spisovného jazyka a jeho „splynutí“ s národným jazykom sú opodstatnené podnes (porov. napr. Kočiš 1984). Podobné stanovisko ako J. Štolc zastávali napríklad aj L. Novák už v spomínanej monografii *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935), aj E. Pauliny v rozsahom nevelkej, lež pozoruhodnej práci *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí* (1946).

Pochopiteľne, že prví kodifikátori spisovnej slovenčiny museli vynakladať veľké úsilie na odhalenie, budovanie a upevňovanie jednotnej spisovnej normy na základe nadnárečových foriem. Je tiež známe, že k upevneniu jednoty tejto normy, „opravenej“ v kodifikácii Martina Hattalu, podstatnou mierou prispeli Samo Cambel a Jozef Škultéty tým, že v značne rozkolísanej jazykovej praxi dokázali naplniť prestížnu funkciu spisovnej slovenčiny (porov. Bosák 1993). Puristi v 30. rokoch v boji proti doktríne o jednom československom národe a jednom jazyku vychádzali tiež z martinskej praxe a ešte dôslednejšie spisovnú normu „kontrolovali“ nárečovou normou. Na oficiálnu politickú doktrínu o zbli-

žovaní češtiny a slovenčiny po r. 1948 boli prirodzenou reakciou v politicky uvoľnených 60. rokoch *Tězy o slovenčine*. Kritériá spisovnosti, ktoré na konferencii r. 1966 predložil J. Ružička (1967), v podstate obsahovali tie základné „regulatívy“, ktoré uvádzal aj L. Novák (1935, s. 148): jazykový cit, dobrý autor, stav v nárečiach.

Hoci bol takýto prístup v 60. rokoch politicky pochopiteľný a historicky odôvodnený, s odstupom času z vedeckého hľadiska možno dnes o ňom diskutovať pre jeho istú jednostrannosť. Jazyk ako zložitý sociálno-komunikačný systém sa zredukoval na dvojpólovú entitu spisovnosť : nespisovnosť, pričom nespisovné prostriedky predstavovali také dva odchodné, inkompatibilné fenomény, ako sú na jednej strane územné nárečia – útvary s vlastnými nositeľmi jestvujúce niekoľko storočí, s vlastnými normami, s historicky vyčleniteľnými areálmi a regiónmi, na druhej strane slangy – útvary jestvujúce zopár rokov, s nejasným a často spochybňovaným statusom (jazyk mládeže, mestská reč a pod.), bez vlastných nositeľov, s deštruktívnym vplyvom na spisovný jazyk (porov. napr. Urbančok 1967). Pri takýchto postojoch sa však nerešpektuje fakt, že spisovný jazyk a územné nárečia tvoria jeden diasystém – národný jazyk, že v reálnej komunikačnej situácii sa synchronne líšia podľa svojich funkcií. Ak sa v tomto zmysle spisovnosť javí ako istá špecifickosť a svojbytnosť spisovného jazyka voči nárečiam,² nemalo by to po verejnom deklarovaní postojov k nárečiam viesť k oddeľovaniu a oddaľovaniu spisovného jazyka od nárečí v teórii, pretože obidva tieto útvary tvoria vyššiu prirodzenú jednotu – národný jazyk.

4. Podľa nášho názoru objektívna interpretácia vzťahov národný jazyk – spisovný jazyk, spisovný jazyk – územné nárečia, spisovný jazyk – ostatné nespisovné útvary závisí predovšetkým od chápania systému a systémovosti v jazyku, od rešpektovania intenzity vplyvu sociálnych faktorov na jazyk, ako aj od akceptovania meniacej sa dominancie istej komunikačnej sféry (sfér) v jednotlivých jazykových situáciách. Žiaľ, v týchto interpretáciách stále pretrvávajú isté – nazvime to – ilúzie, ktoré sa s väčšou alebo menšou zotrvačnosťou a intenzitou opakujú a často aj vrchnostensky presadzujú.

Jednou takouto ilúziou je spájanie pojmu systém, systémovosť len so spisovným jazykom, akoby medzi systémovosťou a spisovnosťou bolo znamien-

² Podľa dosť kritického postoja Z. Starého (1995, s. 39) „... není »spisovnost – nespisovnost« prirodzenou mluvní funkcí. Nevzchází bezprostředně z mluvní činnosti, není touto činností vytvářena (ex-ponována), ale je na ní na-kládána (imponována).“

ko rovnosti. Nárečia však nie sú iba „zdanlivý konglomerát všetkých možných noriem a foriem“, ako to svojho času výstižne sformuloval S. Utěšený (1962, s. 362), ale sú „*systémovou jazykovou realitou* (podčiarkol J. B.), ktorá sa diferencovane vyvíjala v regionálnej, resp. areálovej ohraničenosti“ (Krajčovič 1988, s. 186). Tomuto chápaniu vari neprotirečí objektívny fakt, že spisovná slovenčina je „len jedna“, a slovenských nárečí niekoľko desiatok. S dialektológmi sa iste zhodneme v tom, že v územných nárečiach systém síce vystupuje na „menšom priestore“, ale o to zreteľnejšie. Sociolingvistom zasa nemôžu ani najprísnejší normativisti uprieť, že systémový prístup v ich výskume „neabsentuje“, len sa vo veľkom počte variantov ťažšie odкрýva a „zviditeľňuje“.

Ďalšou takou ilúziou je predstava, že jazyk ako systém systémov (pokiaľ sa takáto „hierarchia“ vôbec pripúšťa a nevystačí sa „s jedným systémom“) akosi automaticky predpokladá homogénnosť predmetu výskumu. To je jedna z falšných a nevedeckých predstáv o vzťahu jazyka a spoločnosti a daň preexponovanému štrukturalizmu. Jazyk je totiž vždy zapojený do príslušného sociálneho kontextu, vo vývine ktoréhokoľvek jazyka možno identifikovať obdobia jeho integrácie a diferenciacie, obdobia unifikácie a separácie (porov. Bosák 1993), podmienené konkrétnou spoločenskou a politickou situáciou. V jednotlivých vývinových etapách majú jazykové normy nerovnakú sociálnu základňu, a preto stav z jedného vývinového obdobia, z jednej jazykovej situácie nemožno prenášať do druhej, nemožno ho jednoducho kopírovať, konzervovať ani revitalizovať. V jazykovej situácii sa „zrkadlí“ fakt, že jazyk je bezprostredne spojený s vývinom spoločnosti, odráža jej diferenciaciu. V každej jazykovej situácii pôsobia iné tendencie, rozhodujúce sú iné protirečenia, každá jazyková situácia má rozdielnu vzťahovú dynamiku. Tradičné rozlišovanie „vonkajšej“ lingvistiky a „vnútornej“ lingvistiky, prevládajúce od čias Ferdinanda de Saussura, dostatočne nereflektovalo práve toto závažné sociálne prepojenie.

V tejto súvislosti nebude azda od veci zacitovať jasne sformulované stanovisko E. Paulinyho (1962, s. 355), ktoré nestratilo svoju platnosť a je maximálne aktuálne aj dnes: „...jazyk ako ustálený systém existuje preto, aby mohol fungovať v premenlivých situáciách a aby sa sám mohol meniť; ...Jazykové zmeny podmienené zvonka a jazykové zmeny vyplývajúce zvnútra jazykového systému *sa od seba principiálne nelíšia* (podčiarkol J. B.), lebo oboje značia adaptáciu jazykového systému pre potreby spoločnosti. Obrazne povedané: spoločnosť neustále „bombarduje“ svoj jazykový systém, neustále ho núti, aby jej čím najlepšie vyhovoval ako nástroj styku a dorozumievania...“. Štrukturalista a syste-

matik E. Pauliny nazeral na jazyk a jeho fungovanie v spoločnosti reálnejšie ako mnohí normativisti, ktorí naopak „bombardujú“ spoločnosť.

Stále pretrváva aj ilúzia „o výsostnom postavení“ jazyka umeleckej literatúry (napr. Kočiš 1984, s. 42–43): „Umelecká literatúra *bola, je a vždy bude* (podčiarkol J. B.) oblasťou, v ktorej sa naplno realizujú vyjadrovacie prostriedky spisovného jazyka, tvoria sa nové, ňou sa spisovný jazyk obohacuje, rastie a kultivuje sa v tom najplnšom zmysle. Úroveň jazyka umeleckej literatúry je najspôľahlivejším znakom rastu alebo úpadku spisovného jazyka.“ Dovolím si podotknúť, že z tejto konštatácie platí len tá časť, ktorá sa vzťahuje na minulosť. Naozaj, literatúra bola najmä v 19. storočí prostriedkom zachovania a prežitia slovenského národa (ako to zdôrazňoval, vyznával i za to úporne bojoval J. Škultéty), bola základným znakom slovenského národa. V oblasti umeleckej literatúry dosiahla spisovná slovenčina vysoký stupeň kultivovanosti v dielach realistických spisovateľov,³ ktorý vyvrcholil v jazyku lyrizovanej prózy v 40. rokoch nášho storočia. Túto svoju pozíciu si oblasť umeleckej literatúry udržiavala tak po šesťdesiate roky, keď aj v v slovenčine – podobne ako vo všetkých rozvíjaných jazykoch – začala získavať dominantné postavenie komunikačná sféra publicistiky a náučno-popularizačnej tvorby (podrobnejšie o nových tendenciách v slovanských jazykoch Bosák 1995). Podľa jednej, hoci významnej komunikačnej sféry umeleckej literatúry, nemožno dnes relevantne hodnotiť a posudzovať celú spisovnú slovenčinu, viac ako dve desiatky komunikačných sfér (napríklad so stotisícami termínov). A navyše sa pod umeleckou literatúrou zrejme rozumie iba „dobrý autor“.

5. Kým na konferencii r. 1966 sa hlavná pozornosť venovala stanoveniu kritérií spisovnosti a najmä hľadaniu najvhodnejších spôsobov na kultivovanie spisovnej slovenčiny (pozri zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1967), na konferencii konanej o desať rokov neskôr (zborník *Z teórie spisovného jazyka*, 1979) predstavil J. Horecký novú teóriu spisovnej slovenčiny (*Východiská k teórii spisovného jazyka*, s. 13–22). Nech sú výčitky voči tejto teórii akékoľvek (porov. aj najnovšie Kočiš 1995), treba podľa pravdy povedať, že táto teória nevznikla len na „podnet zhora“; politický apel na jazykovedcov nebol síce zanedbateľný, ale

³ Porov. v tejto súvislosti známu konštatáciu F. Mika (1973, s. 147) o M. Kukučínovi: „Tichý, krotký Kukučín sa javí po L. Štúrovi ako druhý jazykový revolucionár. V ovzduší martinskej urbanistickej slovenčiny sa odvážil vrátiť k tomu, čoho sa ani Štúr neodvážil, hoci sa deklaratívne k tomu hlásil, k stotožneniu ľudového jazyka so spisovným jazykom a k jeho uvedeniu na spisovný prestol. Kukučín realizoval latentné možnosti štúrovskej kodifikácie, inauguroval živú hovorovú reč ako reč literárnych postáv a tým jej dal právo v spisovnom jazyku.“

v navrhovanej teórii spisovnej slovenčiny sa reagovalo predovšetkým na vtedajší vedecký kontext, na zmenu výskumnej paradigmy smerom ku komunikácii a socializácii. Odporcovia tejto teórie (lebo je to naozajstná teória, nie doktrína, ani teória v úvodzovkách) sa ťažko zmierujú s tým, že sa v nej východiskovým rámcom stal národný jazyk a tým akoby sa „detronizoval“ spisovný jazyk, že J. Horecký okrem spisovnej formy vyčlenil aj tzv. štandardnú formu slovenčiny ako útvar s oslabenou spisovnosťou. „Hlboké nedorozumenie“ spočíva v tom, že autor tejto koncepcie v nijakom prípade nemal v úmysle „nahradit“ spisovnú slovenčinu „diasystémom národného jazyka“, ani znížiť status spisovnej slovenčiny, ako sa mu to zjednodušene vyčíta, ale predstaviť taký stratifikačný model slovenčiny, ktorý by odrážal reálnu situáciu v jej fungovaní a rozvoji v 70. rokoch. Ak uznávame dialektiku dejín, potom by sme mali aj vo vývine jazyka okrem období zjednocovania a integrácie akceptovať aj obdobia diferenciácie, či presnejšie v našom prípade obdobie „decentralizácie“ spisovnej slovenčiny (v štýloch, žánroch, komunikačných sférach a pod.), no aj v štruktúre a počte jazykových variet (foriem, útvarov, podsystémov atď.).

Aj napriek istým metodologickým výhradám k stratifikačným modelom vôbec a jazykovým útvarom ako konštruktom zvlášť (napr. Kořenský, 1989), stratifikačný model národného jazyka na súčasnej metodologickej úrovni u nás (ale aj v iných slovanských jazykoch) predstavuje vhodný spôsob na zachytenie špecifiky fungovania spisovného jazyka na pozadí ostatných variet (polovariet) koexistujúcich v súčasnej jazykovej situácii.

Stratifikačný model J. Horeckého prakticky poslužil tak dialektológom ako aj sociolingvistom, ktorí ho potrebovali rozšíriť o ďalšie variety. I. Ripka (po prvý raz už v r. 1980, potom v r. 1988, najnovšie 1995) okrem spisovného jazyka a teritoriálnych (územných) nárečí vyčleňuje ešte ďalšie tri existenčné formy: hovorový spisovný jazyk (v pôvodnom Horeckého modeli štandardná forma), bežný hovorený jazyk (Horeckého subštandardná forma) a interdialekt. Pri viacerých výskumoch hovorenej podoby slovenčiny vo východoslovenskom regióne D. Slančová – M. Sokolová (napr. z r. 1994) okrem spisovnej variety a nárečových variet vyčleňujú bežnú (štandardnú) varietu a regionálne diferencované subštandardné variety. Výskum hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici zasa ukázal, že tu funguje viacvrstvový komunikačný útvar, veľmi tvárny a pestrý štruktúrovaný (súhrnne Patráš 1995). Doterajšie, hoci len parciálne výskumy hovorených komunikátov u nás priniesli analogické zistenia ako výskumy v ostatných slovanských krajinách (stručný prehľad Bosák, 1991): medzi dvoma pólmi – spisovným jazykom a územnými nárečiami – existujú ďalšie variety,

často iba polovariety, ktoré sa formujú pred našimi očami. Tieto útvary majú síce svoje jadro, ale nie také ostré hranice, ako očakáva i vyžaduje lingvista normativista. A dokonca aj samy spisovné normy sa dajú zväčša opísať len ako stupňovité, nie monolitné štruktúry.

Vývin slovenčiny zvyrazňuje sociálno-komunikačnú podstatu jazyka, o čom podávajú svedectvo výskumné práce z oblasti dialektológie i dejín slovenčiny. V súčasnosti v dôsledku narastania polyfunkčnosti spisovného jazyka sa síce čiastočne zužuje komunikačná funkcia územných dialektov, ale dialekty sa na druhej strane pružne prispôsobujú zmenenej situácii utváraním vyšších (nadréčových) útvarov, pričom spätne vplyvajú na spisovný jazyk najmä v oblasti fonetiky a syntaxe; práve syntax je však preskúmaná najmenej a čaká na komplexnejší výskum. Sociolingvistov zasa čaká podrobnejší výskum situácie v dynamických útvaroch formujúcich sa v priestore medzi spisovnou slovenčinou a teritoriálnymi dialektmi. Na rozdiel od normatívnej lingvistiky, ktorá pokladá mnohé varianty za „narúšanie“ stability spisovného jazyka, dialektológia a sociolingvistika musia vyhľadávať a opisovať práve variantné jazykové prostriedky. Nárečia sú stále životaschopnou formou nášho národného jazyka, dokážu sa pružne prispôbovať novým podmienkam, ibaže by sa z nich nemal na konci 20. storočia robiť regulátor spisovnosti

Literatúra

BOSÁK, J.: Novšie sociolingvistické prístupy k skúmaniu slovanských jazykov. *Slavica Slovaca*, 26, 1991, s. 232–243.

BOSÁK, J.: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856–1909). In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL 1993, s. 26–36.

BOSÁK, J.: Spisovné jazyky v pohybe: dynamika ich opisu. *Jazykovedný časopis*, 46, 1995, s. 23–36.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 13–22.

KOČIŠ, F.: Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 37–48.

KOČIŠ, F.: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Zost. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 12–21.

KOŘENSKÝ, J.: *Teorie přirozeného jazyka*. Interdisciplinarita, aplikace, prognózy. Praha, Academia 1989. 112 s.

- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 296 s.
- MIKO, F.: Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia. In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi). Red. L. Horečný. Zborník Pef v Trnave. Spoločenské vedy – Philologia 3. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 141–150.
- NOVÁK, L.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin, Matica slovenská 1935. 384 s.
- PAULINY, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. Bratislava, Slovenské nakladateľstvo a vydavateľstvo B. Buocik 1946. 46 s.
- PAULINY, E.: Vývoj nárečí vo vzťahu k vývoju spoločnosti. In: Problémy marxistickej jazykovedy. Red. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 349–361.
- RIPKA, I.: Vzťah spisovnej slovenčiny a nárečí z aspektu jazykovej kultúry. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Zost. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 46–52.
- RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9–22.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL 1994, s. 225–240.
- Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Zost. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995. 200 s.
- STARÝ, Z.: Ve jménu funkce a intervence. Praha, Univerzita Karlova 1995. 172 s.
- ŠTOLC, J.: [Diskusný príspevok.] Slovenská reč, 20, 1955, s. 255–259.
- URBANČOK, M.: Spisovný jazyk a slangy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 23–28.
- UTĚŠENÝ, S.: K výzkumu nových vývojových vrstev v českých nářečích. In: Problémy marxistickej jazykovedy. Red. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 362–366.
- Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979. 220 s.

**ŠPECIFICKÉ OTÁZKY
SÚČASNEJ SOCIOLINGVISTIKY**

DIELO P. J. ŠAFÁRIKA ZO SOCIOLINGVISTICKÉHO ASPEKTU

Ján Horecký

Jednou zo závažných úloh v začiatkoch slavistiky bolo vymedziť predmet výskumu, resp. utriediť slovanské jazyky a tým definovať aj rodinu slovanských jazykov. Takýchto pokusov, ako uvádza P. J. Šafárik v *Dejinách slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (cit. podľa Šafárik 1992, s. 34–35), bolo viac, ale ani jeden autor neuvádza slovenčinu ako osobitný slovanský jazyk. Urobil to až J. Dobrovský. Po ňom P. J. Šafárik zaradil slovenčinu do skupiny B ako osobitné nárečie českej reči (popri českom nárečí). V *Slovanskom národopise* (cit. podľa Šafárik 1995, s. 17) však označuje slovenčinu ako uhorskoslovanské nárečie (popri českom) českej reči. Na rozdiel od dovtedajších súpisov (katalógov) však P. J. Šafárik predkladá taxonómiu, v ktorej každý jazyk (nárečie) má miesto vymedzené vzťahmi k nadradeným a priradeným útvarom, ako aj prípadným vnútorným členením.

Tým však len čiastočne rieši otázku, aký útvar (reč či nárečie) možno pokladať za osobitný slovanský jazyk, za osobitný prvok v taxonómii. Inými slovami; kde sa treba zastaviť pri aplikácii vybraných kritérií (sú to spravidla fonologické a morfológické kritériá), pokiaľ až možno pri triedení postupovať. Konvenčne sa síce za osobitné jazyky pokladajú v dnešnom zmysle spisovné, literárne, ktoré sú do istej miery kodifikované. Slovenčina v Šafárikovom období kodifikovaná nebola, preto P. J. Šafárik musel použiť iné, nejazykové kritériá. V *Dejinách* (Šafárik 1992, s. 323) pripomína, že Slováci sami označujú svoj jazyk ako slovenský jazyk, slovenčinu (Slowakische Sprache).

K hľadanej taxonomickej jednotke, v našom prípade k slovenskému jazyku, možno však dospieť nielen členením väčšieho celku (slovenčiny) na menšie jednotky, ale aj opačným postupom, konštruovaním diasystému vyššieho a vyššieho stupňa. Pravda, aj tu vzniká otázka, kde sa treba zastaviť, ktorý diasystém má charakter osobitného jazyka. Na túto tému upozornil najmä D. Brozovič (1970) vo svojej teórii štandardných jazykov. Kým reálny systém možno pripísať miestnemu nárečiu, spájanie takýchto systémov do vyššieho celku, teda konštruovanie diasystémov, by malo mať istú hranicu. D. Brozovič tu pracuje s diasystémom, ktorý je na úrovni štandardného jazyka (majúci rang štandardné-

ho jazyka), uvedomuje si však, že s čisto jazykovými kritériami sa nevystačí, ale že treba hľadať oporu v mimojazykových faktoch. Nachádza ju v paralele medzi diasystémom s rangom štandardného jazyka a národom. Správne upozorňuje na fakt, že na území jedného diasystému s rangom štandardného jazyka sa formuje jeden národ a jeden štandardný jazyk, alebo opačne: národu je potrebný štandardný jazyk, národ forsírúje jeho formovanie a potom takýto štandardný jazyk vplýva na diasystém.

Podobné riešenie predkladá aj P. J. Šafárik, keď jazykový útvar charakterizovaný istými znakmi opiera o jeho nositeľov, nimi obývané územie (pole) a nimi pestovanú slovesnosť. Ako je známe, v Slovanskom národopise postupuje vždy tak, že daný útvar (nie je dôležité či ho označuje ako jazyk alebo ako nárečie) vymedzuje charakterizačnými znakmi, ale zaraďuje ho na isté územie (pole) a charakterizuje prehľadom slovesnosti.

Slovenčinu v tomto zmysle vymedzuje takto: „Územie. Čiara ohraničujúca toto nárečie tiahne sa východne hranicou nárečia maloruského, prv vyznačenou, od ústia Ternavy do Ondavy v Zemnenskej stolici až po Pivničnú na Poprade; na severe hranicou poľského nárečia od Pivničnej až po horu Súľovú medzi vsami Beskydom a Podvysokou; na západe hranicou českého nárečia od hory Súľovej až po sútok Moravy s Dyjou a Myjavou; odtiaľ sa spúšťa korytom Moravy oddeľujúcej Uhorsko od Rakúska, až po Devín; odtiaľ sa obracia na východ cez Prešporok, Čeklís, Senc, Galantu, Dioseg ku Strede na Váhu, odtiaľ sa schyluje na juh cez Močonok...odtiaľ preskakuje až k brehu Bodrogu medzi šarišským Potokom a Zemnou (Zemlinom), vracia sa popri Branči cez Hradiču na sever k ústiu Ternavy do Ondavy, kde ústi do hraníc maloruského nárečia, odkiaľ sme vyšli.“

Toto vymedzenie duplikuje výpočtom stolíc: „V tomto ohraničení žijú Slováci v pätnástich stolicach severozápadného Uhorska, a to v Trenčianskej, Turčianskej... Okrem toho nachádzajú sa slovenské osady v dvadsiatich iných stolicach, a síce v najväčšom počte v stolici Peštianskej (asi 2/5 obyvateľov), konkrétne od Vacova na severovýchod, s prechodom do stolice Novohradskej...“. Toto vymedzenie uzaviera údajmi o počte Slovákov: „Všetkých Slovákov sa r. 1842 napočítalo 2 753 000, z nich je 1 953 000 katolíkov a asi 800 000 protestantov...“

Na druhej strane v kapitolke Slovesnosť uvádza síce veľmi skúpe údaje o A. Bernolákovi a J. Hollom, no odkazuje na údaje o českej slovesnosti (na s. 74). Dôležitý je odkaz na národné spievanky J. Kollára z r. 1834 a 1835 a na s. 135 uvádza aj Písne světské z r. 1923 a 1827.

Ako vidieť, P. J. Šafárik sa plodne oprel o mimojazykové, teda spoločenské fakty (na jazykové vedomie a na kultúrnu situáciu), ale aj o areálové fakty. Možno ho preto označiť za predchodcu sociolingvistických výskumov slovenčiny.

Literatúra

BROZOVIČ, D.: Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. Zagreb, Matica hrvatska 1970. 179 s.

HORECKÝ, J.: Typológia slovanských jazykov a P. J. Šafárik. Zborník referátov z konferencie (v tlači).

ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Prel. V. Betáková a R. Beták. Košice, Oriens 1992. 215 s.

ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanský národopis. Košice, Oriens 1995. 227 s.

ŠPECIFIKÁ V REČI MUŽOV A ŽIEN

Olga Škvareninová

Komunikácia je dialóg dvoch alebo viacerých ľudí, v ktorom sa repliky striedajú a potenciálne obsahovo odlišujú. Zo štylizácie jednotlivých replík sa dá vyčítať nielen obsah dialógu, ale aj sociálna stránka komunikantov. Z ich reči sa dajú dosť výrazne odvodiť aj niektoré biologické a fyziologické črty i črty, ktoré preukazne signalizujú reč muža, respektíve ženy. Muži a ženy rozdielne chápu komunikáciu, rozdielne štylizujú, rozdielne prijímajú partnerove repliky. Pohlavie je tiež jedným z extralingvistických činiteľov, ktoré ovplyvňuje výber verbálnych a neverbálnych prostriedkov v procese dorozumievania. Biológia človeka nemôže nemať vplyv na jeho prístup k jazyku.

V našej lingvistike sa však reči mužov a žien doteraz osobitná pozornosť nevenovala. Len okrajovo sa tejto problematike dotýka J. Mistrík (1988), viac o tom možno nájsť u V. Krupu (1991). Otázky diferencií medzi rečou mužov a žien sú rozpracované najmä v zahraničnej literatúre, napríklad v prácach D. E. Allen – R. F. Guy (1974), M. La France – C. Mayo (1979), Ch. Kramarac (1981), D. Tannenová (1991), S. Weitz (1976). Táto štúdia má ambície urobiť hlbší pohľad do tejto problematiky.

Základný výskumný materiál sme získali pomocou videokamery na Filozofickej fakulte UK, na Právnickej fakulte UK a v školiacom stredisku v Sládkovičove. Respondentmi boli muži a ženy všetkých vekových kategórií (od 19 do 70 rokov) z celého Slovenska. Pre všetkých účastníkov výskumu bola materinským jazykom slovenčina. Každý z nich mal ukončené minimálne stredoškolské vzdelanie. Respondenti vedeli, že sú filmovaní, cieľ výskumu však nepoznali. Na videokazetu sme nakrútili dyadické dialógy respondentov, ktorí sa dobre poznali. Každý vystúpil minimálne raz v homogénnej dyáde a minimálne raz v heterogénnej dyáde. Každý dialóg trval približne 4 minúty. Získalo sa tak 5 hodín videozáznamov, čo v prepise znamenalo viac ako 110 strán textu. V texte sme najskôr prepísali verbálne repliky komunikantov, nad ne sme verbálne popisovali ich neverbálne reakcie. Úsečkami sme vyznačili dĺžku trvania jednotlivých neverbálnych reakcií. Uvedomujeme si zložitost' a komplikovanost' takéhoto postupu, avšak problematika prepisu neverbálnych výrazových prostriedkov, pokiaľ je nám známe, dodnes nebola úspešne vyriešená. Stretli sme sa len s jediným komplexným systémom značiek neverbálnych reakcií (Birdwhistell

1970), ale ani tie okrem ich autora nikto iný vo výskume doteraz nepoužíval. Zdá sa, že tu ide o zložitý problém nielen v našej, ale aj vo svetovej lingvistiky, skúmajúcej živú reč v prirodzenej komunikácii.

Výsledky výskumu potvrdili našu hypotézu, že rozdiely medzi rečou mužov a rečou žien sa objavujú – raz menej, raz viac – vo všetkých zložkách prejavu. Pohlavie má totiž vplyv na celý komplex reči. Všimnime si teraz špecifiká v reči mužov a žien, z ktorých väčšina súvisí aj so psychológiou komunikanta pri výbere verbálnych i neverbálnych výrazových prostriedkov.

Pokiaľ ide o zvukovú stránku prejavu, z fyziológie ľudského hlasu vyplýva, že muž má nižšie a žena vyššie posadený hlas. Je to preto, lebo mužské hlasivky kmitajú pomalšie ako ženské. Ženským vyšším hlasom sa dajú pri nezmenenej sile hlasu dosahovať vyššie rýchlosti ako mužským nižším hlasom. Muž môže spravidla zrýchliť tempo svojho prejavu len pri súčasnom zvyšovaní sily hlasu. Aj preto na stenografických súťažiach diktujú ženy. Ženy majú možnosť artikulovať zreteľnejšie než muži.

So sociálnym zaradením mužov a žien súvisia rozdiely v slovnej zásobe. Muži majú bohatšiu aktívnu slovnú zásobu ako ženy, kým v pasívnej nie sú markantnejšie rozdiely. Pokiaľ ide o výber slov a o ich frekvenciu, zistili sme podstatné rozdiely v reči mužov a žien v závislosti od toho, v akej dyáde komunikovali. V homogénnych dyádach muži vyberali slová z oblasti športu, politiky, práce, záľub. Ženy uplatňovali lexiku z rodinného prostredia, prevahu mali slovesá typu *povedať, urobiť, ostať*. V mužských i ženských homogénnych dyádach sa vyskytlo 52,3% slov, ktoré sa neopakovali. Index opakovania slov bol tu nižší než v heterogénnych dyádach. Možno povedať, že v homogénnych dyádach sa prenášalo viac informácií. V heterogénnych dyádach bol obmedzenejší výber slov a vyšší index opakovania slov. Až 60 % slov sa v texte opakovalo minimálne jeden raz. Muži tu používali viac odborných termínov a zámeno „ja“ ako v homogénnych dyádach. Percentuálne vyjadrenie používania lexiky dokumentuje nasledujúce tabuľka:

slovné druhy	muži	ženy
podstatné mená	32,3	19,9
prídavné mená	8,9	8,0
zámená	12,9	11,8
číslovky	3,1	2,3
slovesá	18,2	27,7

príslovky	9,8	9,7
predložky	4,4	4,9
spojky	3,6	7,2
častice	5,9	5,7
citoslovcia	0,9	2,8

Tabuľka ukazuje, že v reči mužov je hypertrofia podstatných mien, v reči žien sloviac. Odchýlka v uplatňovaní citosloviac by mohla byť spôsobená tematikou textu. Väčšie percentuálne zastúpenie v reči žien súvisí s dĺžkou ich replík. V použití prídavných mien, zámen, čísloviek, prísloviac, predložiek a častíc sú len nepatrné odchýlky. Pokiaľ ide o morfológický pohľad na použité slová, ženy preferujú modálnosť a opisnosť, naproti čomu muži sú razantnejší vo zvýrazňovaní antonymie.

Reč mužov a žien sa odlišuje aj v kompozícii prejavu, a to tak, že muži uplatňujú hutnejšie a kratšie repliky, repliky žien bývajú rozvetvenejšie a opisnejšie. Ženy v heterogénnom dialógu jednak častejšie prerušujú partnera a jednak naňho adresujú viac otázok. Niektoré vstupujú až nespoločensky do partnerovej repliky. V reči mužov chýbajú detaily a podrobnosti, reč žien (najmä v homogénnych dyádach) je priam presýtená detailami, podrobnosťami, až intímnosťami. Hoci v reči muža majú prevahu fakty, v rozhovore so ženou, ktorá ho sústredene počúva, muž dlhšie rozpráva a v jeho replikách je plno detailov a podrobností, ktoré majú znaky súvislých exkurzov. Muž totiž sleduje logiku a vertikálnu štylizáciu textu, ktorá je racionálna a rozhodná. Ženy sledujú horizontálnu plynulosť textu. Muži riešia v rozhovore najskôr jeden problém, až potom prejdú na iný. Ženský prejav je lahodnejší a jemnejšie členený ako mužský. Zatiaľ čo muž chce v komunikácii predovšetkým poskytovať a prijímať informácie, žena v nej prednostne vyjadruje svoje pocity, city, emócie.

Nie menej výrazné sú aj rozdiely vo výbere neverbálnych prostriedkov. Tie sú determinované hlavne tým, že sa muži aj ženy usilujú nimi podčiarknuť svoju príslušnosť k pohlaviu. V homogénnej dyáde muži v porovnaní so ženami uplatňujú menej mimiky, menej sa kontaktujú s partnerom pohľadom. Udržujú väčšiu vzdialenosť od partnera. V homogénnej dyáde sa ženy dlhšie a častejšie pozerajú na partnerku, ochotnejšie prítakávajú, živšie a expresívnejšie gestikulujú, uplatňujú viac sebahaptiky ako muži. Udržujú menšiu vzdialenosť od partnerky. V heterogénnych dyádach sa na tvári žien odráža viac emócií, ženy venujú pohľadom na partnera o 50 % viac času ako muži a o 25 % viac času ako v dialógu

s inou ženou. V heterogénnych dyádach uplatňovali obaja partneri viac krášliacich pohybov ako v homogénnych dyádach. Uvedené neverbálne prostriedky sumarizujeme v nasledujúcej tabuľke:

muži	ženy
menej mimiky	viac mimiky
menej pohľadov	viac pohľadov
väčšia vzdialenosť od partnera	menšia vzdialenosť od partnerky
menej emocionálni	viac emocionálne
menej expresívnych gest	viac expresívnych gest

Uplatňované neverbálne prostriedky nie sú stabilné – potenciálne sa menia. V komunikácii s partnerom opačného pohlavia muži aj ženy čiastočne modifikujú svoje neverbálne správanie tak, že niektoré neverbálne výrazové prostriedky partnera preberajú, iné zasa zdôrazňujú v snahe upútať jeho pozornosť na seba a získať si jeho priazeň.

Pri sledovaní špecifik v reči mužov a žien sme museli nevyhnutne brať do úvahy popri lingvistike aj psychológiu a sociológiu komunikantov. Okrem prostriedkov súvisiacich s tvorením hlasu všetky ostatné majú špecifické psycholinguvistické a sociolinguvistické črty. Ukazuje sa, že na špecifickosť reči mužov a žien vplýva nielen pohlavie, ale aj snaha komunikantov zvýrazňovať svoje pohlavie a potreba správať sa ako muž/žena. S príslušnosťou k pohlaviu úzko súvisí aj sociálne zaradenie mužov a žien v spoločnosti. Na základe uvedeného si dovoľujeme konštatovať, že vo vedeckom opise dvojakých spôsobov vyjadrovania mužov a žien sa ukazuje vhodnejšie hovoriť o špecifikách ich reči, a nie jazyka.

Lieratúra

ALLEN, D. E. – GUY, R. F.: Conversation Analysis. The Sociology of Talk. Mouton, The Hague 1974. 284 s.

BIRDWHISTELL, R. L.: Kinesics and Context. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1970. 338 s.

LA FRANCE, M. – MAYO, C.: A review of nonverbal behaviors of women and men. In: Western Journal of Speech Communication, 43, 1979, s. 96–107.

Language and sex: Difference and dominance. Red. B. Thorne – N. Henley. Rowley, Newbury House 1975.

- KRAMARAE, Ch.: *Women and Men Speaking*. Rowley, Newbury House Publishers 1981. 178 s.
- KRUPA, V.: *Jazyk – neznámy nástroj*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991.
- MISTRÍK, J.: *Variácie reči*. Bratislava, Smena 1988. 168 s.
- ŠKVARENINOVÁ, O.: *Rečová komunikácia*. Bratislava, SPN 1995. 168 s.
- TANNEN, D.: *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation*. New York, Tandom House 1991. 332 s.
- WEITZ, S.: Sex differences in nonverbal Communication. *Sex Roles*, 2, 1976, s. 175–184.

SEKUNDÁRNE POMENOVANIA (PREZÝVKY) A ICH SOCIOLINGVISTICKÝ ROZMER VO FORMALIZOVANÝCH MIKROSPOLOČENSTVÁCH

Vladimír Patráš

Výskum bežného každodenného dorozumievania poskytuje viaceré možnosti na reálne a hodnoverné registrovanie a lokalizovanie procesov, ktoré sa odohrávajú v komunikácii prostredníctvom (živého, hovoreného) jazyka. Uvedená myšlienka sa stáva aktuálnou, ak sa lingvista neorientuje len na skúmanie výhradne systémovej povahy a podstaty hovorenej komunikácie („čo“/„ako“) – teda fakticky na výsledky komunikačných aktov, ale obzvlášť vtedy, ak v centre pozornosti stojí otázka „prečo“. Potom je zrejmé, že pri hľadaní odpovede spravidla treba brať do úvahy širšie komunikačné podložie, ktoré sa exponuje prostredníctvom siete spoločenských, mikroskupinových a interpersonálnych vzťahov. Prirodzene, rešpektovanie osobných (psychosociálnych) atribútov hovoriacich tvorí jednu z rozhodujúcich požiadaviek.

Bežná hovorená komunikácia – v opozícii voči písanej/oficiálnej forme – sa vyznačuje viacerými osobitými sociokomunikačnými parametrami. Zo súboru vlastností (spontánnosť, nepripravenosť, ústnosť, bezprostredná účasť komunikantov na dorozumievaní, neformálnosť komunikačných situácií, privátnosť prostredia a i.) sa vyčleňuje skupina parametrov, ktoré sa viažu ku komunikujúcim osobám: vek, vzdelanie, sociálne zaradenie, sociálna rola, regionálny pôvod, (okrajovo) pohlavie; vzťah nadržanosti/podržanosti, sympatie/antipatie, spolupráce/konkurencie a pod. Množstvo kvalifikátorov signalizuje, že bežná nepripravená komunikácia sa z lingvistického hľadiska manifestuje ako rečovo-komunikačný konglomerát, ktorý je nasycovaný výrazovými prostriedkami z viacerých variet: „školská“ kodifikovaná varieta, hovorená spisovná varieta, teritoriálne nárečia, sociálne dialekty, inojazykové mechanizmy, expanzívne črty idiolektov. Lokalizovať kontúry tohto konglomerátu je veľmi náročný proces; výsledok je spravidla veľmi hodnoverný, obzvlášť pri výskumoch živej bezprostrednej komunikácie.

K poznaniu úrovne a stavu bežného hovoreného dorozumievania sa dá pomerne exaktne dospieť vtedy, ak sa niektoré sociokomunikačné parametre zámerne

(experimentálne) usúvzťažnia podľa cieľa výskumu do modelového výskumného vzorca. Riziko schematizácie či prílišného skreslenia objektívneho stavu sa dá výhodnejšie minimalizovať s využitím sociokomunikačných vektorov, ktoré sú pre skúmanú komunikačnú sféru konštantné (relatívne petrifikované). Máme na mysli predovšetkým *generačný profil* príslušníkov skúmaných mikrosociet a *priezračnosť* (vyhranenosť, stálosť) socioprofesiovej štruktúry skupín. Ak tieto dva parametre povýšime na dominanty, potom s pomerne vysokou objektivitou môžeme – napr. s využitím sociolingvistickej ankety – analyzovať komunikačné procesy v konkrétnych mikroskupinách na základe spracovania lexikálneho materiálu. Prirodzene, syntéza sa pritom neopiera len o „čistý“ systémový prístup.

Vhodnou sociokomunikačnou jednotkou, ktorú charakterizuje monolitnosť vekovo-generačnej skladby a socioprofesiová vyhranenosť príslušníkov mikrosociety, je *školská skupina*. Školské spoločenstvo vzniká na základe administratívneho zásahu, žije formalizovaným pracovným životom a jeho členovia sa venujú organizovanej činnosti – školskému vyučovaniu. Pedagogické kontakty dvojakej úrovne (1. pedagóg – študent, 2. študent – študent) sa realizujú v rovine oficiálnej/polooficiálnej komunikácie s temer výhradným zastúpením spisovného dorozumievania. Prestúpenie hraníc (polo)oficiálneho kontaktu sa zväčša sankcionuje (napr. napomenutím, známku, vzrastom sociálneho napätia na osi učiteľ – žiak). Sociopsychologický tlak kanonizovanej pedagogickej komunikácie sa redukuje v neoficiálnej dorozumievacej sfére, predovšetkým na sociálne homogénnej úrovni (študent – študent), ale – obzvlášť v ostatnom desaťročí - so vzrastajúcou účinnosťou aj na nehomogénnej úrovni (pedagóg - študent, ak medzi nimi nie je výraznejší vekový rozdiel). Charakteristickým obrazom opozície školského (študentského) kolektívu voči niekedy výraznejšej, inokedy zastrenejšej autoritatívnosti pedagogickej činnosti sú (študentské) **prezývky**.

Školské (žiacke a študentské) **prezývky**.

Školskú prezývku možno chápať ako lexikálnu jednotku s výraznou *motivačno-nominačnou*, *identifikačno-charakterizačnou* a *psychosociálno-komunikačnou* úlohou. Žiak/študent prichádza do novovzniknutého vekovo nivelizovaného kolektívu (školskej triedy) obvykle len so svojím oficiálnym (úradným) pomenovaním – rodným menom a priezviskom – a (dočasne) s navonok bližšie neidentifikovaným psychosociálnym zázemím. Neoficiálne sociokomunikačné kontakty medzi príslušníkmi školského kolektívu si celkom prirodzene vynucujú vznik a fungovanie tzv. *sekundárneho pomenovania*. Prezývky teda vznikajú ako výslednica napätia medzi individuálnymi a sociálnymi determinantmi konkrétnej školskej mikroskupiny.

Školské prezývky sú časovo neprenosné. Fungujú len počas „životnosti“ školského kolektívu. Po rozpade skupiny a odchode jej členov do iných socio-profesiových štruktúr (vyšší stupeň školy, prax, záujmová skupina a pod.) prezývky zanikajú. V komunikácii bývalých príslušníkov skupiny po časovom odstupe sa stávajú len reminiscenciami. Prechod jednotlivca z predchádzajúcej skupiny do novej i s pôvodnou prezývkou je veľmi zriedkavý. Je možný len vtedy, ak jadro nového kolektívu vytvorí jednotlivci z niektorej pôvodnej skupiny.

Treba zdôrazniť, že kľúčovú úlohu v nominačnom procese pri vzniku prezývky hrá **motivácia**, ktorá pramení zvnútra skupiny. Jednotlivec si obvykle prezývku nedáva sám; musí však na jej vznik a pridelenie reagovať. Reagenciu potom spätne „zhodnocuje“ školská skupina. Buď spolužiaci na prezývke trvajú a vzniknutá pomenovacia jednotka sa vžíja a funguje, alebo (ak ide o odmietnutie zo strany potenciálneho nositeľa kvôli expresívno-dehonestujúcej charakteristike, teda faktickej nadávke) akceptujú postoj jednotlivca a celý selektívno-nominačný rituál sa opakuje. Poznamenávame, že nadávky tvoria marginálnu súčasť súboru školských prezývok. Ich fungovanie svedčí buď o vyhranenej negatívnej vlastnosti nositeľa nadávky, alebo o striktnosti postoja školského mikrospoločstva voči pomenovanému/prezývanému jednotlivcovi.

Cieľom tohto príspevku je na základe sondážneho autentického materiálu¹ poukázať na motivačné faktory, ktoré ovplyvňujú nominačný proces, t. j. vznik, výber a fungovanie prezývok v slovenských školských kolektívoch žiakov 2. stupňa základných škôl a stredoškolských študentov. Motivačné aspekty rozhodujúcou mierou ovplyvňujú aj štruktúrno-systémový profil jednotlivých súborov prezývok. Analýza má ambície poukázať na vzájomné vzťahy medzi zaradením prezývky do príslušnej skupiny, stupňom priezračnosti motivácie, stupňom emocionálnosti/expresivity a fyzickou dĺžkou prezývky. Naše závery porovnávame s prácou príbuzného charakteru, ktorá je známa v typologicky a sociokomuni-

¹ Materiálový korpus sme získali s príspevom 18 informátorov – vysokoškolských študentov slovakistických disciplín počas prvej polovice roka 1995 v rámci ich seminárnych prác. Informátori – príslušníci bývalých školských kolektívov, ktorí dokonale poznali situáciu vo vlastných školských skupinách – prostredníctvom anketových tlačív zhromaždili 250 lexikálnych jednotiek, ktoré fungovali na slovenských (centrálne oblasti a časť západnej oblasti územia Slovenska) základných a stredných školách v druhej polovici 80. a začiatku 90. rokov. V anketovom dotazníku sa nachádzali základné údaje potrebné na hodnovernú analýzu – typ a lokalita školy, rok pôsobenia v školskej skupine, meno a priezvisko nositeľa spolu s fonetickým zápisom prezývky a motiváciou jej vzniku. Nemotivované prezývky sme nebrali do úvahy.

kačne príbuzných podmienkach slovanského jazyka – poľštiny (porov. Czarnicka – Zgólkowa 1991)².

Získaný a kriticky zhodnotený súbor lexikálnych jednotiek sme podľa stupňa priezračnosti motivácie roztriedili do piatich skupín:

1. *konotačné prezývky* (motivované priamym vzťahom k rodnému menu, častejšie k priezvisku),

2. „*exteriérové*“ *prezývky* (motivované fyzickými danosťami/osobitosťami nositeľa),

3. „*interiérové*“ *prezývky* (s motiváciou na základe psychických vlastností a čŕt),

4. *aluzívne prezývky* (motivované na základe konfrontácie viditeľných znakov, vlastností, vzorov nositeľa s filmovou, rozprávkovou a i. bytosťou, známym spevákom, hercom atď.),

5. *situčné prezývky* (podľa výraznej motivujúcej udalosti, záľub, sklonov; príležitostné prezývky a tzv. prímená – nepravé prezývky nadobúdajúce charakter živých osobných mien).

1. Konotačné prezývky – motívom vzniku a fungovania je priamy, jednoznačný vzťah k rodnému menu, resp. priezvisku nositeľa. Súbor predstavuje percentuálne najbohatšiu skupinu prezývok (slovenské prostredie -SK- 48 %, poľské prostredie -PL- až 62 %). Prezývky spĺňajú základné kritériá na ich bezproblémové používanie v neoficiálnej školskej komunikácii – zreteľnú identifikáciu nositeľa a ekonomickosť dorozumievania (väčšina lexém je zastúpená dvojslabičnými substantívami). Zo slootovorných postupov sa výrazne uplatňuje **a)** skracovanie, **b)** skracovanie a substitúcia afixov, **c)** skracovanie a deformácia. Latentnú skupinu vytvárajú prezývky vzniknuté na základe **d)** jazykovej hry (metatézy, akronymizácie) a **e)** tzv. exotizovania (zreteľné znaky príklonu k inojazykovým prvkom, prostriedkom a postupom: anglicizácia, bohemizácia, hungarizácia, využívanie čŕt rómskeho jazyka a pod.). Prezývky I. typu sú zväčša akontextové (modelovo môžu vzniknúť a fungovať aj mimo prostredia pôvodu), s minimálnym stupňom expresivity majú miesto aj v polooficiálnej sfére ako spisovné parceláty. Ich vysoká frekvencovanosť v rámci prezývok sa posilňuje manifestovaním vzťahu k apelatívnym substantívam.

1a) Konotačné prezývky utvorené skracovaním priezviska:

² Z abecedne zoradeného materiálu poľských kolegýň sme na porovnanie stavu vybrali súbor 130 lexikálnych jednotiek, pri ktorých bola udávaná motivácia. Pri každom písmene abecedy sme lokalizovali približne rovnaký počet lexikálnych jednotiek.

SK: S. Sibylová – **Siba/Sibka**, V. Petrušková – **Pet'a**, R. Firic – **Firo**, M. Gašpar – **Gašo**, P. Kapusta – **Kapo**, I. Cilík – **Cilo**, I. Kubišová, I. Kubáň – **Kubo** (bez rozlišovania masc./fem.), M. Micková – **Míci**, M. Murínová – **Muro** a pod.

PL: **Buli** (od priezviska Buliński), **Dębo** (od Dębowska), **Domin** (od Dominiak), **Dym** (od Dymny), **Dyszka** (od Dyszkant) a pod.

1b) Konotačné prezývky utvorené skracovaním a substitúciou sufixu (v mene, príp. priezvisku):

SK: Z. Čemanová – **Čemanka**, S. Rúfusová – **Rúfuska**, Milana K. – **Miluš**, R. Čvirik – **Čviro**, G. Lopatková – **Lopatka**, M. Čižmárová – **Čižma**, D. Buda – **Budík** (vzťahy k apelatívam), M. Vigaš – **Vigo**, M. Starčok – **Starec**, M. Bystrianska – **Bystrica** (vzťah k propriu – názvu mesta) a pod.

PL: **Cyfra** (od priezviska Cyferkowski), **Dędka** (od Dędewicz), **Dočka** (od mena Dorota), **Dzwonek** (od Dzwoniarska), **Flora** (od Florecki) a pod.

1c) Konotačné prezývky utvorené skracovaním a deformáciou: SK: A. Firicová – **Fifa/Fifina**, A. Krivošíková – **Krivul'a**, M. Ovečková – **Ovca** (vzťahy k apelatívam), Z. Chudíková – **Chúd'a**, P. Kondojanisová – **Kondor**, E. Ježíková – **Ježura**, A. Šefferovalá – **Šéfka**, M. Bublínová – **Bublinka**, O. Budinská – **Budík**, M. Oreštiak – **Vreš'ťo** a pod.

PL: **Ecik** (od mena Robercik), **Fetor** (od priezv. Foetke), **Jagoda** (od priezv. Łagódka), **Kanarek** (od priezv. Konorkowska), **Koziół** (od priezv. Kozielny) a pod.

1d) Konotačné prezývky vzniknuté na základe jazykovej hry: SK: Jana Potocká – **Janka** (malá postava; kontext s 2. skupinou), **Ťopocká** (metat.), Lenka Lavrová – **Lela** (akronymizácia), Patrik Debrecényi – **Padeb** (akronym.), M. Palárec – **Páralec**, Dana Hraníková – **Danahrana** (vokalickej harmónia), J. Vrana – **Havran** (opoz.), A. Glédurová – **Gédur**, A. Augustínová – **Gugu**, J. Púček – **Kečup** (!) R. Plch – **Chlp** (!; inverzie) a pod.

PL : **HG** (od iniciálok mena a priezviska Henryk Głuszczyk), **Jacek Placek** (od mena Jacek), **Jajo** (od priezv. Skorupka; kontext s 5. skupinou), **Edziopiedzio** (od mena Edyta), **Wampirek** (od mena Mirek) a pod.

1e) Konotačné prezývky vzniknuté na základe exotizovania: SK: Luboslava O. – **Lusa** (k angl. Lucy), Angela Sch. – **Andželína** (k tal. Angelina), Erika M. – **Erži** (k maď. nepres. Erzsébet), P. Dávid – **Dejvo** (k angl. Davy), Jozef K. – **Džife** (k angl. hypokor. Jeff), Ivan S. – **Aiven** (k angl. Ivan), Katarína K. – **Kačena** (k bohemiz. famil. Kateřina), Ingrid H. – **Ingeborg** (k sever. propriu), M. Holčíková – **Holčička** (k čes. apelat. holka), Stanislava Š. – **Standa** (k čes. famil. Stanislava) a pod.

PL: **Katiusza** (od mena Katarzyna; rusif.?), **Mari/Maryna** (od Maria; angl.?), **Tomson** (od mena Tomasz; angl.), **Marco Polo** (od mena Marek; lat.), **Erosik** (od priezvu. Rosik; kontext s 5. skup.) a pod.

2. „Exteriérové“ prezývky – pri vzniku a fungovaní prezývok tohto typu sa presadil jeden, príp. viacero výrazných (nápadných) fyzických príznakov, resp. vlastností nositeľa prezývky. Príznak/vlastnosť sa ako motivujúci faktor uplatnili pri stálom, výraznom výskyte na potenciálnom nositeľovi prezývky. Súbor predstavuje druhú percentuálne najvýraznejšiu skupinu prezývok (SK - 22 %, PL - 19 %). Pri „exteriérových“ prezývkach dochádza k zaujímavému javu: jednoznačný (dominantný) identifikačný príznak sa „prelieva“ do prezývky predovšetkým na základe náročného spôsobu tvorenia slov – metaforizácie/synekdochizácie. Prenášanie významu si vyžaduje zložitejší analyticko-syntetický proces z pozície tvorcu a donátora prezývky. Paradox je však skutočne len zdanlivý: výraznosťou (fyzického) príznaku je podporovaná priezračnosť, jednoznačnosť identifikácie. Lapidárne povedané – „čo vidno, čo môže každý ihneď zazrieť“, práve to charakterizuje/zjednodušuje nositeľa, stáva sa zrejmom súčasťou jeho bytosti. Nominačný proces – vytvorenie priliehavej metafory a jej akceptovanie skupinou – je zväčša už len záležitosťou šikovného tvorcu a priaznivých podmienok v mikrospoločenstve.

Okrem metaforizovania sa pri 2. type prezývok využívajú aj ďalšie slovtvorné postupy charakteristické pre predchádzajúcu skupinu. Výrazný pokles deformovaných a exotizovaných variantov je nahradzovaný variantmi, ktoré vznikli na základe *jazykovej hry*. Jazyková hra predstavuje základ kreativity, ktorá je pre sféru bežnej spontánnej komunikácie charakteristická. Je však príznačné, že väčšina pomenovaní z tejto skupiny môže bezproblémovo fungovať mimo kontextu aj v (ústnej) oficiálnej komunikácii – výrazivo nadobúda spisovný charakter, pravda, so vzrastom inherentnej expresivity. Všeobecne povedané – aj prezývky môžu nasycovať prestížnu (spisovnú) variету národného jazyka.

Ako najproduktívnejšie motivačné podnety sa pri vzniku „exteriérových“ prezývok uplatňujú tieto súbory identifikátorov: **a)** vzrast tela, celkový vzhľad (výška, objem, hmotnosť):

SK: **Čiara, Suchár, Pavúk, Hoszú** (!; v maď. *hosszú* = dlhý), **Bidlo, Fafa** (=Žirafa; kontext s l. skupinou), **Basketka** (hovor. basketbalistka)... vysoká postava; **Byko/Tuky, Buchta, Prasa, Pupok, Čajník, Kobyla** (s pozitívnym hodnotením!)...zavalitá, korpulentná postava; **Hrbatá** (výrazne negativizujúci aspekt!), **Parádnica, Barbie, Šuta**...celkový vzhľad postavy a pod.

PL: **Buła** (veľmi tenký), **Długi** (nízky/vysoký – ! – vzrast), **Badył** (vysoký študent), **Dynia/Hipka** (veľmi tenká), **Igła** (šľúpla)...vysoká, štíhla postava; **Pajęczak** (veľmi vysoký, s dlhými rukami a nohami)...celkový vzhľad postavy, a pod.

b) odtieň pigmentu:

SK: **Kubánec, Cigáň, Káva; Múka** a pod.

c) tvár:

SK: **Vydra, Macík** (so záporným hodnotením), **Pivonka, Včielka Maja, Mesiac** (oválny obličaj), **Opica** a pod.

PL: **Żaba** (ploský nos, vypúlené oči) a pod.

d) časti tváre (farba a účes vlasov, tvar nosa, farba a tvar očí, uší, úst):

SK: **Trus-trus/Trusko** (zuby ako zajac), **Drozd, Ježko-Jožko, Kaktus, Levíča, Brčka, Brko, Albín, Havran, Pomaranč, Mrkva** (vlasý); **Mongol, Slepý, Slepúch, Oči** (tvar očí, nosenie okuliarov); M. Matala – **Mates** (odstávajúce uši; kontext s I. skupinou prezývok) a pod.

PL: **Brzdylek Nietoperzyk** (má krivé zuby ; kontext s 5. skupinou); **Długi Kłag, Jaskiniowec, Wehniasty, Kitka, Emu, Jeżol, Rudy 102** (!; kontext s 5. skupinou)...vlasý; **Antena Satelitarna, Klapauch, Uszatek/Uszaty**...tvar uší, a pod.

3. „Interiérové“ prezývky – vznikajú a v bežnej neoficiálnej komunikácii príslušníkov školského kolektívu fungujú na základe poznania a odhalenia osobitých psychických vlastností a čít potenciálneho nositeľa. Treba zdôraniť, že nominačný proces vzniku prezývky tohto typu je oproti konotačnému a „exteriérovému“ typu oveľa zdĺhavejší a náročnejší. Na zrod a fixovanie prezývky „interiérového“ typu spravidla treba oveľa dlhší čas: členovia školskej skupiny spolužiaka pozorujú a sledujú jeho pôsobenie v kolektíve. Až po relatívnom uzavretí pozorovacej fázy a zhodnotení analýzy nastupuje proces nominácie – verbalizovanie prezývky a jej „udelenie“ nositeľovi. Psychosociálna zložitost' vzniku sekundárneho pomenovania je akiste aj príčinou nízkej reprezentácie v súbore prezývok (SK - 6 %, PL - 6 %).

Z nominačného aspektu sa do popredia dostáva prenášanie významu (metaforizácia) výrazne nasycované úsilím o jazykovú hru. Pomenovania štruktúrne patria k spisovnému/hovorovému výrazivu s maximálnym výskytom exotizujúcich postupov (temer výhradne v dvojjazykových sociogeografických areáloch, napr. na pomedzí dvoch etníc). Vplyvy dialektov sú z lexikálneho hľadiska zanedbateľné; prejavujú sa na fonickej rovine pri konkrétnom živom používaní prezývky v nárečovo signifikantnom prostredí. Treba dodať, že „interiérové“

prezývky disponujú silným hodnotiaco-diferenciačným potenciálom, a to v škále *uznanie osobnosti skupinou – dehonestovanie/sociálna ostrakizácia jednotlivca*. Je potom pochopiteľné, že fyzická dĺžka prezývky je irelevantná – „interiérové“ prezývky prvotne neslúžia na ekonomizovanie živých verbálnych prejavov.

a) „Interiérové“ prezývky s *pozitívnym* expresívno-hodnotiacim nasmerovaním:

SK: **Filozof** (hlbavý), **Cipuška** (jemná, citlivá), **Chichotko** (často a rád sa smeje), **Inteligent** (jemný, pokojný, rozvážny), **Kolumbus** (zvedavá; maskulinizácia!), **Dievčatko** (citlivý, tichý; presun od masc. k neutru!) a pod.

PL: **Centralny Mózg Wszech Śiata** (dobré sa učí), **Danusia** (spôsobom správania sa pripomína dievča), **Dama** (veľmi sa zaujíma o dievčatá), **Chłopczara** (rada býva v spoločnosti chlapcov) a pod.

b) „Interiérové“ prezývky s *negatívnym* expresívno-hodnotiacim nasmerovaním:

SK: **Teplá** (deadjektívum; homosexuálne sklony), **Holub** (bojazlivý, ustráchaný), **Klepina** (trpí kleptomániou; kontext s l. skupinou), **Skrutka** (zádrapčivá, škriepna), **Bifľa** (veľa a často študovala), M. Slopovský – **Sopka** (výbušná, vznetlivá povaha; kontakt so skupinou l. e)) a pod.

PL: **Dynamit**, **Nerwus** (nervovo-psychické ustrojenie nositeľa) a pod.

4. Aluzívne prezývky – motívom ich vzniku a fungovania je spravidla mimoskupinový impulz. Školská skupina na základe pozorovania a analýzy konfrontuje súbor vlastností potenciálneho nositeľa prezývky so všeobecne známym objektom (hercom, spevákom, postavičkou z filmu, komiksovým hrdinom, športovcom a pod.). Podnet pre vznik prezývky občas vychádza aj od samotného potenciálneho nositeľa (prejavením vlastných sklonov, záľub a i.) – aluzívna prezývka sa potom modelovo viaže k 5. skupine – situačným prezývkam. Mimo kontextu (domovského prostredia) sú aluzívne prezývky málo priezračné – v súbore prezývok sú preto málo zastúpené (SK - 6 %, PL - 2 %).

Pri aluzívnych prezývkach sa uplatňujú slovtvorné postupy charakteristické pre l. a 2. skupinu sekundárnych pomenovaní. Oproti skupine konotačných prezývok aluzívne prezývky nesú výraznejší charakterizačno-expresivizačný príznak, obvykle s pozitívnym emocionálnym nasmerovaním. Viaceré prezývky 4. typu využívajú kumulovanie slovtvorných procesov a postupov, napr. skracovanie a substitúcia sufixu + exotizácia + ukotvenie pomocou alúzie, napr.:

SK: Marek K. – **Mareček** (alúzia na český film *Marečku, podejte mi péro!*), M. Gerderich – **Geňo** (na postavičku z piesne *Krokodíl Geňa*), J. Hámorník – **Pepek** (!; synekdocha; al. na film *Pepek námorník*) a pod;

PL: **Filip** (od priezviska Filipiak; podobá sa na postavu z filmu pre deti) a pod.

Kvantitatívne bohatšie sa vo 4. skupine exponujú prezývky vzniknuté na základe alúzie s filmovou postavou/hrdinom:

SK: **Terka, Hektor, Tetrov a Jegorov** (nositelia prezývky sú taktiež dvojčatá), **Toudy** (komiks), **Džina** (t.j. Lollobrigida), **Kordula** (detský film; prezývka pre chlapca!) a pod. Sporadicky sa vyskytujú aj prezývky viažuce sa k apelatívam, s latentným odtienkom negativizovania, resp. hyperbolizovania vlastnosti:

SK: **Herečka** (na základe tzv. castingu bola žiačka vybraná do filmovej úlohy, ale film sa nikdy nenakrútil) a pod.;

PL : **Gwiazda** (škaredá a hlúpa; považuje sa za herečku) a pod.

5. Situačné prezývky – tvoria osobitnú skupinu súboru školských prezývok. Vzhľadom na temer úplne zastretú motivovanosť, nápadnosť podoby a uplatnenie výhradne len vnútri školskej skupiny nadobúdajú charakter lexikálneho hybridu. Hybridnosť sa štruktúrne manifestuje aj **a)** oveľa bohatšími kontaktmi s prezývkami z iných skupín, **b)** pestrým využívaním/kumulovaním viacerých slovotvorných postupov, **c)** širším výberom lexém z celej oblasti oficiálnosť – neoficiálnosť,

d) čerpaním z celého spektra variet národného jazyka, **e)** variabilnou fyzickou dĺžkou. O časti situačných prezývok (tzv. prímenách) kvôli ich výrazným individualizujúcim črtám už ani nemožno bezvýhradne hovoriť ako o skutočných prezývkach. Kritérium percentuálneho zastúpenia situačných prezývok v množine školských prezývok (SK - 18 %, PL - 11 %) je preto irelevantné.

Vnútri súboru situačných prezývok nemožno bezproblémovo lokalizovať menšie podskupiny. V podstate totiž platí, že školské prezývky 5. typu využívajú podnety na nominačný proces známe v ostatných štyroch skupinách. Viacvrstvom kumulovaním impulzov sa zaručuje trvalosť stupňa expresivity pri školskej prezývke. (Napokon tento proces známy aj ako tzv. *katalytické bujnenie* je príznačný i pre iné socioprofesionálne skupiny s vyššou mierou uzavretosti, napr. vojenské kolektívy; porov. Peňáz 1987, s. 133). V prípadoch, v ktorých absentujú vlastné (individuálne/skupinové) expresivizačné pohnútky, dochádza k čerpaniu podnetov zo širšieho spoločenského kontextu. Rodinné tradície a zväzky, živé osobné mená, fungovanie rodinných prezývok podľa jedného člena rodiny – to sú všetko faktory, ktoré spôsobujú, že prezývka sa manifestuje ako výsledok romantizujúco-mýtizujúcich črt.

Príklady:

SK: **Linda** (študentka navštevovala karate; alúzia na známy seriál s rovnomeným názvom; kontakty s l. a 4. skupinou prezývok), **Sokes Jarabes Bunkeris** (žiačka bývala blízko rómskej osady; exotizácia; kontexty s l. skupinou), **Čurba** (študentka s obľubou navštevovala tanečné zábavy; odvod. od hovor. expres. **čurbes** = zábava; kontext s l. skupinou), **Džavala** (žiačka tancovala cigánske tance; exotizácia; kontext s l. skupinou), **Destilát** (študent obľuboval alkoholické nápoje), **Grco** (pejor./nadávka: nositeľ pomenovania po požití alkoholu dávil), K. Mravec – **Plavec** (výborný v plávaní; kontext s l. skupinou), J. Horemuž – **Doležena** (expresivizovanie opozíciou; kontext s l. skupinou), **Potomok revúckych páirov** (podľa miesta trvalého pobytu), **Madam Klavír** (vynikala v hre na hudobnom nástroji), **Dôstojný pán** (často citoval Bibliu); **Doktor** (starý otec bol lekárom), **Kraviar** (otec bol pastierom kráv), **Baťa** (otec bol vedúcim predajne s obuvou); **Amigo, Namber-uan, Veget/Veget'ák** (často používali parazitické slová); **Kostelník** (dialekt.– spisovne **kostolník**; živé osobné meno rodiny na vidieku + starý otec bol cirkevným zvonárom + nositeľ prezývky vypomáhal pri cirkevných obradoch) a pod.

PL: **Babik** (ako dieťa ho takto nazývala sestra), **Cycatka** (študent „s mohutným hrudným košom“), **Korzeń** (často hovorí o svojich predkoch); **Cysiu Skarpetnik** (od mena **Krzysiu** - kontext s l. skup.- a od zvyku naťahovať ponožky na nohavice), **Frędzelek** (nosí odev ozdobený kovovými nitmi), **Krochmal** (občas nosí starostlivo vyžehlené nohavice a košele; z nem. **krachmehl** – exotizácia), **żarówa** (nosí odev iskrivých, žiarivých farieb) a pod.

Záver:

A) V školských prezývkach sú kondenzovaným spôsobom zhromaždené a vyjadrené etnokultúrne, sociálnopsychologické a komunikačné osobitosti príslušníkov časti národného celku. Lokalizácia a opis týchto parametrov sú možné len na základe hľadania parciálnych (vnútorných) systémov opozícií v spektre individuálne – sociálne determinanty konkrétnych hovoriach.

B) Školské prezývky výrazne manifestujú svoje vyhranené generačné problémy a socioprofesionálne podložie. Charakteristickým prostredím vzniku a fungovania je školský kontext. Proces tvorby a donácie prezývok sa rozvíja v psychologicky najbúrlivejšom strednom školskom veku (9-10-roční žiaci základných škôl s povinnou školskou dochádzkou) a viacmenej vyčerpáva svoje možnosti v období adolescencie (18-19-ročná mládež končiaca stredoškolskou dochádzkou; rozpad formalizovaných školských skupín). Proces tvorby prezývok sa po tomto období redukuje na vyhranenejšie socioprofesionálne/zaujímavé skupiny.

ny (osobitnú úlohu v živote mladých mužov hrá nástup na základnú vojenskú službu). V nových prostrediach však už prevládajú iné faktory motivujúce vznik a úlohy prezývok.

C) Súbor školských prezývok sa zo sociolingvistického pohľadu exponuje ako množina mien s dvojstupňovou hybridnosťou:

c1) vonkajšou – prezývky čerpajú sociokomunikačné podnety z celého spektra národného jazyka, majú nadteritoriálny charakter a (hoci ich domovským prostredím je ústna bežná neoficiálna komunikácia) čerpajú a zároveň obohacujú pomenovací materiál z celej množiny spisovnosť – (hovorovosť) – profesiovosť – slangovosť – nespisovnosť (slangy, argoty, deformácie a i.) vrátane oboch krajností;

c2) vnútornou – prezývky-členy metodologicko-typologicky exaktnejšie kontúrovaných skupín a podskupín možno okrem zaradenia do základnej (motivicky dominantnej) skupiny priradiť aj k pomenovaniám z iných skupín. Príčina je evidentná – úsilie o maximálny stupeň identifikácie nositeľa prostredníctvom prezývky. Ak na adekvátne fungovanie prezývky nepostačujú podnety z jedného okruhu, uplatnia sa procesy príznakové pre inú skupinu.

D) Súbor školských prezývok vytvára vnútorne hierarchizovaný systém. Medzi jednotlivými skupinami sú neostre hranice, ktoré umožňujú vzájomnú migráciu prezývok. Viaceré prezývky štruktúrne patria k niekoľkým skupinám, pričom vždy jedna skupina vytvára domovské prostredie. Vonkajšie kontúry tohto konglomerátu možno naznačiť prostredníctvom opozícií. Pri priereze súboru prezývok s rešpektovaním poradia skupín 1-5 možno sledovať tieto tendencie:

d1) stupeň obraznosti/metaforickosti so vzrastajúcim poradovým číslom skupiny rastie; zvyšuje sa aj miera jazykovej kreativity;

d2) stupeň priezračnosti motivácie s vyšším poradím skupiny klesá;

d3) stupeň emociálnosti/expresivity od 1. po 5. skupinu rastie; fyzická dĺžka designátu pritom stráca relevanciu;

d4) stupeň sociokomunikačnej autonómnosti prezývok so zvyšujúcou sa hĺdinou skupiny klesá: maximálnou mierou nezávislosti disponujú prezývky z 1. a 2. skupiny. Sú akontexové, schopné modelovo fungovať v rozličných socio-profesiových a komunikačných zoskupeniach. Prezývky z prvých dvoch skupín majú najväčšie sociálno-komunikačné ambície. Schopnosť saturovať komunikačné potreby širších sociét prezývky z ostatných troch skupín výrazne strácajú.

E) Hybridný charakter školských prezývok – napriek ich evidentným generčno-sociálnym znakom a exaktnému lokalizovaniu – nepodporuje myšlienku

o existencii osobitej variety v rámci (slovenského) národného jazyka, t.j. akosi **neoficiálnom školskom jazyku**, príp. **jazyku/reči žiakov a študentov**. Prezývky odrážajú „len“ viaceré sociálno-psychologické (ekonomizačné, charakterizačno-gestačné a i.) a jazykovo-komunikačné potencie jednej z dvoch základných foriem dorozumievania v rámci národného jazyka – **hovorenej (ústnej) podoby verbálnej komunikácie**.

Literatúra

- CZARNECKA, K. – ZGÓŁKOWA, H.: Słownik gwary uczniowskiej. Poznań 1991.
PEŇÁZ, P.: Poznámky k češtině ve vojenském prostředí. Naše řeč, 70, 1987, s. 131-140.

SLOVENČINA NA ZÁPADNOM SLOVENSKU A JEJ POSTAVENIE V RÁMCI NÁRODNÉHO JAZYKA

Lubomír Kralčák

Používania národného jazyka na určitom území podmieňuje viacero činiteľov – okrem čisto jazykového rozmeru je to najmä rozmer sociálny, kultúrny, demografický a vo väčšej či menšej miere i rozmer politický. Preto aj jazykovú situáciu možno charakterizovať z rozmanitých hľadísk. V situácii národného jazyka na západnom Slovensku, pokiaľ ide o vnútrojazykové a medzijazykové aspekty, možno nájsť znaky bežne sa vyskytujúce aj v iných oblastiach Slovenska, no popri nich sa formujú i také, ktoré sú príznačné pre (alebo najmä pre) západné Slovensko.

1. Jazyková situácia západného Slovenska má so situáciou na ostatnom slovenskom území tieto spoločné črty:

- zhodnú stratifikáciu národného jazyka (spisovná varieta a jej formy popri nespisovných útvaroch);
- dominantné postavenie spisovného jazyka v rámci tejto stratifikácie;
- existencia nárečových oblastí s výraznejším jazykovoštruktúrnym odlíšením od spisovnej normy;
- existencia jazykových spoločenstiev predstavujúcich vnútornú a vonkajšiu perifériu (napr. rómske a maďarské spoločenstvo).

Za zásadný dynamizujúci aspekt národného jazyka možno i na západnom Slovensku považovať vzťah spisovného jazyka a príslušného miestneho dialektu. Rovnako v tomto zmysle má významnú funkciu existencia bežne hovorenej slovenčiny v mestách ako najdynamickejšej hovorenej podoby národného jazyka. Tu však treba poznamenať, že v obciach, resp. v sídlach s menším počtom obyvateľov plní v bežnej komunikácii i dnes základnú funkciu miestne nárečie. Prítom štruktúra nárečia sa v takýchto spoločenstvách mení pod vplyvom spisovnej slovenčiny len minimálne, čo platí aj pre najmladšiu generáciu.

Vo väčších sídelných celkoch mestského typu je situácia iná. V súčasnej dobe, ako potvrdzujú nedávne výskumy, možno zaznamenať v mestách viacerých oblastí Slovenska výraznejšie narúšanie miestneho dialektu (porov. napr. Patráš 1992, Dvornická 1992, Slančová – Sokolová 1995), resp. konštituovanie tzv. po-

lodialektu (Patráš 1991, 1995). Ide o narušenie štruktúry tradičného hovorového útvaru a zároveň jeho dominantného postavenia ako najpoužívanejšej variety národného jazyka v bežnej komunikácii. Túto skutočnosť potvrdzujú aj naše výskumy v troch vybraných západoslovenských mestách, reprezentujúcich tri väčšie regióny západného Slovenska: Stará Turá (sever západného Slovenska), Malacky (juhozápad západného Slovenska) a Nitra (juhovýchod západného Slovenska). Sociolingvistická stránka tohto výskumu sa premieta v rozdelení používateľov slovenčiny do troch skupín podľa veku, aplikoval sa teda osvedčený model: najstaršia generácia (nad 60 rokov), stredná generácia (od 30–60 rokov) a najmladšia (do 30 rokov). Prítomnosť jazykových prvkov miestneho nárečia v neoficiálnych alebo polooficiálnych ústnych jazykových prejavoch má vo všetkých troch skúmaných mestách klesajúce hodnoty smerom k najmladšej generácii.

Keďže v týchto prípadoch ide o mestské lokality patriace do oblastí s pomerne vyhranenou a, ako sme už spomenuli, kompaktnou nárečovou bázou, a zásadným dynamizujúcim faktorom národného jazyka je vzťah spisovnej variety a nárečí, nazdávame sa, že tu možno hovoriť o najstabilnejších prvkoch nárečia a o prvkoch najväčšmi ustupujúcich tlaku spisovného jazyka, resp. jeho štandardnej variety.

V hovorenej podobe slovenčiny v **Starej Turej** sa ako najstabilnejšie javia tieto tradičné nárečové prvky:

- tvrdá výslovnosť *l* v pozíciách mäkkého *l*,
- zvýšená distribúcia dlhých vokálov a porušovanie rytmického zákona,
- výslovnosť diftongov *já, jé, jú, vó*,
- tvrdá výslovnosť predpony *ne-*,
- striednica *e* za pôvodný zadný jer,
- prípona *-o* v N sg. neutra (*vreco*).

Nestabilnými (ustupujúcimi) prvkami sú:

- vokály *u, ú* na mieste slabičného *l* (nahrádzané slabičným *l*, napr. oproti pôvodnému *dúho* sa presadzujú podoby *dľho/dlho*)
- zánik asibilovaného *c, dz* (ich nahrádzanie hláskami *č, ď*)
- prípona *-ú* v I. sg. fem. (ustupuje spisovnej prípone *-ou*)
- spoluhláskové skupiny *ll, nn* (ich nahrádzanie spisovným *dn, dň, dl*)
- spoluhlásková skupina *šč* (ešče).

Pre hovorenú podobu slovenčiny v **Malackách** sú typické tieto stabilné nárečové prvky:

- tvrdé *l* v pozícii mäkkého *l*,
- tvrdé *t* v pozícii mäkkého *t* na miestach, kde nenastala asibilácia (najmä na konci slov *dost, straťit*),

- nedodržiavanie rytmického zákona (*krátkí, dává*),
- neutralizácia *v* do podoby *f* na konci slabiky pred neznelou hláskou (*dáf-ka*),
- prípona *-ú* v G pl. mask. (*rokú*), Nestabilnými prvkami sú:
 - bilabiálne *u* v pozícii tvrdého *l* sa nahrádza tvrdým zadod'asnovým *l* (*plot*, pôvodne *puot*),
 - spoluhlásková skupina *šč*,
 - asibilované *dz, c* sa nahrádza hláskami *d', t'*,
 - pomerne výrazná je tendencia prieniku spisovných diftongov,
 - v I sg. mask. prípona *-em* ustupuje prípone *-om* (*s bratrom*).

Pre hovorenú podobu slovenčiny v **Nitre** sú najstabilnejšie tradičné prvky:

- tvrdé *l* na mieste mäkkého *l'*,
- výslovnosť *ó, o* v pozícii diftongu *ô* (*móžem, školka*),
- prípona *-o* v N sg. neut. (*pleco*)
- bilabiálne *u* v I-ovom participiu (*sedeU, maU*).

Menej stabilnými prvkami sú:

- zdvojené konsonanty *ll, nn* na mieste skupín *dl, dn* (*palla, rozhonnúť*),
- monoftongy na mieste diftongov *ia, ie, iu*,
- prípona *-ú* v I sg. fem. (*ženú*),
- prípona *-áma* v I pl. fem. (*ženáma*).

Neoficiálna a polooficiálna komunikácia hovorenej podoby slovenčiny vo vybraných západoslovenských mestách sa vyznačuje pomerne veľkou rozkolísanosťou viacerých jazykových javov, najmä v prípadoch menej stabilných nárečových prvkov. Potvrdzujú sa však zistenia viacerých bádateľov, že tradičné dialekty sa menia smerom k spisovnému jazyku stratou najodlišnejších črt od spisovnej normy. V sledovaných lokalitách je to ústup asibilovaného *c, dz*, zdvojených spoluhláskových skupín *ll, nn*, vokálov *u, ú* z pozícií slabičného *l*. Presadzovanie sa prvkov spisovnej slovenčiny v mestskej reči na úkor tradičných nárečových štruktúr skúmaných lokalít má aj niektoré spoločné (jednotné) znaky, a to najmä:

- širšie uplatňovanie dvojhlások *ia, ie, iu*,
- udomácnovanie palatálnych konsonantov *d', t', ň*,
- koncovka *-ou* v I sg. fem. (*so ženou*),
- koncovka I pl. *-mi* (maskulína), *-ami* (feminína, neutrá).

2. Pre západné Slovensko sú príznačné navyše tieto faktory:

- hovorenú podobu spisovnej slovenčiny v celoštátnych elektronických médiách produkujú najmä nositelia západoslovenských nárečí, resp. bratislavského mestského úzu;

– Západné Slovensko má najvyšší podiel na produkcii absolventov vysokých škôl;

– má podstatný podiel (najmä pokiaľ ide o Bratislavu) na formovaní slangových jazykových prostriedkov s celonárodným uplatnením.

Z existencie uvedených, na prvý pohľad azda veľmi špecifických faktorov, vcelku prirodzene vyplýva otázka, či západná slovenčina nenadobudla alebo v ostatnom čase nenadobúda vo vzťahu k spisovnému resp. aj národnému jazyku osobitné postavenie. Takáto indícia sa však núka už dávnejšie, a to vzhľadom na západoslovenskú geografickú polohu slovenského kultúrneho (najmä masovo-komunikačného), administratívneho a politického centra. Pre toto naše nezvyčajne excentricky položené centrum platí, že je „neštruktúrnym“ centrom aj z hľadiska bázy spisovnej slovenčiny. Touto otázkou sa v ostatnom čase zaoberal S. Ondrejovič (1991), podľa ktorého akoby sa dnes „dominantným či expanzívnym stával jazyk Bratislavy aspoň v tom zmysle, že rozhlasový a televízny signál zväčša bratislavskej proveniencie sa ocitá v úlohe nenápadného spoločníka všetkých obyvateľov Slovenska“ (s. 92).

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v oficiálnych prejavoch, resp. v prejavoch zacielených spisovne (označenie E. Paulinyho), má v troch skúmaných lokalitách charakter blízky spisovnému jazyku, resp. možno ju v prevažnej miere identifikovať ako spisovnú varietu národného jazyka. Túto hovorenú podobu slovenčiny sme porovnávali s rovnakou hovorenou varietou v elektronických médiách, a to v nepripravených a sčasti aj v pripravených ústnych jazykových prejavoch. Ukazuje sa, že viaceré znaky hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (resp. štandardnej variety) v celoštátnych médiách – odlišné od spisovnej normy – sú zároveň príznačné pre slovenčinu na západnom Slovensku. Ide najmä o tieto javy:

– výslovnosť stredného *l* v pozíciách „spisovného“ *l*,

– oslabovanie *u*-ového segmentu vo výslovnosti diftongu *ô*, resp. nahrádzanie dlhým vokálom *ó* (*môžem*);

– vznikanie diftongu *io* v dôsledku paradigmatickej analógie; okrem prípadov *o babiom lete*, *s goriliou silou*, na ktoré sa poukazovalo už viackrát (porov. napr. Dvonč 1990), v ostatnom čase sme zaznamenali výslovnosť dvojhlasiky *io* aj v tvaroch *s väčšiou*, *o lepšiom*, a to v nepripravených, ba dokonca v niektorých pripravených oficiálnych prejavoch v masovokomunikačných prostriedkoch (v televíznej predpovedi počasia).

V morfológii:

– rodová unifikácia niektorých zámenných tvarov v pluráli, pri ktorej ide o používanie týchto podôb:

- *oni* pre všetky rody, t. j. napr. *deti oni, ženy oni*, tak ako *chlapí oni*,
- podoba *radi* tiež rovnaká pre všetky rody (*ženy radi, deti radi*),
- tvar Ak. plur. *nich* (*na nich, pre nich*) rovnaký pre všetky rody (napr. z reklamy na Whiskas: „Mačky vedia, čo je pre *nich* najlepšie...“),
- tvar *samé* pre neživotné maskulína, feminína a neutrá vo funkcii vymedzovacieho zámena *samy* s významom výlučnosti (*ženy tam boli samé*),
- jednotný dlhý tvar v predložkovom Ak. sg. osobného zámena *on* na označenie životných i neživotných maskulín (*schod – postaviť sa na neho namiesto naň*),
- krátkosť slovesnej témy *-e-* (*vedeť, pozreť, neseš, bereš*),
- privlastňovacie adjektíva majú v str. rode koncovku *-e:* *otcove/matkine auto*.

Z uvedených západoslovenských prvkov v štandardnej podobe spisovnej slovenčiny na západnom Slovensku (s presahom do prehovorov v elektronických médiách) sa viac alebo menej expanzívne presadzujú po celom Slovensku tieto javy:

- oslabovanie u-ového (zväčša aj súčasné predlžovanie o-ového) segmentu diftongu *ô*; na túto tendenciu v oblasti východného Slovenska poukazujú už výskumy hovorenej podoby spisovnej slovenčiny uskutočnené v polovici 60. rokov (Muránsky 1965, s. 100, Sabol 1965, s. 140); v stredoslovenských mestách bola táto tendencia v rovnakom období tiež zaznamenaná (Kriaková 1965, s. 158, Rešetár 1965, s. 350);
- funkčné rozširovanie stredného *l* na úkor mäkkého *l'* (k situácii na východnom Slovensku porov. Muránsky 1965, s. 101, 1967, s. 38, Furdík 1965, s. 146; k stredoslovenskej situácii porov. Kriaková *ibid.*, s. 157, Ondrejovič *ibid.*, s. 231);
- krátka slovesná téma *-e-* (Kriaková 1965, s. 157, Patráš 1995, s. 122; na východnom Slovensku ide pri tomto jave o súčasť širšej hláskoslovnej tendencie, porov. napr. Slančová – Sokolová 1995, s. 138);
- privlastňovacie adjektíva zakončené na *-e* (*otcove auto*).

Pozornosť si v tejto súvislosti zaslúžia aj slangové výrazy, ktorých pôvod podľa regiónov však určiť nie je ľahké, pretože sú to prostriedky, utvárané s cieľom zámerne sa odlíšiť, a to nielen od spisovnej, ale aj od nárečovej normy. Sú to teda predovšetkým produkty mestskej reči. Napriek tomu sa v niektorých prípadoch dá hovoriť o západoslovenskej proveniencii, pri ktorej však svoju rolu hrá aj analógia v češtine. Platí to napr. o slovtvornej prípone *-ák*, ktorá sa nemení ani pred mäkkými konsonantmi (*foťák, magneták, vodičák, kožák, angli-*

čák, hašišák a pod.). „Pospisovnené“ podoby *fotiak, magnetiak, vodičiak* atď. v bežnej komunikácii vlastne ani nejestvujú, resp. vznikajú účelovo pre spisovné texty, v ktorých majú ilustratívnu funkciu. Podobu *nákladniak* alebo *nákladniak* pri paralelnej existencii hovorovej podoby *nákladňák* možno považovať nanajvýš za akýsi knižný slang. Základný problém tu je, že slang nemá ambíciu byť spisovnou formou národného jazyka. Typická je preň skôr väčšia než menšia miera uvoľnenosti a odlišnosti vo vzťahu k spisovnej norme.

Záverom možno zhrnúť, že na otázku, či sa slovenčina na západnom Slovensku niečím odlišuje od slovenčiny v rámci celého Slovenska, núka sa skôr kladná než záporná odpoveď. K takémuto záveru nás vedú viaceré sociolingvisticke poznatky, o ktorých sme hovorili vyššie. Tu však musíme znova zopakovať, že jednoznačnú odpoveď by dal až nový široký, celoslovenský výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny.

Literatúra

DVONČ, L.: Znovu o dvojhláske *io* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 55, 1990, s. 173–179.

DVORNICKÁ, L.: Jazyková situácia v Trnave. In: *Varia I*. Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1992, s. 75–77.

FURDÍK, J.: Výskum v troch východoslovenských mestách. In: *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I*. Red. E. Paulíny. Bratislava, Slovenské jazykovedné združenie 1965, s. 143–147.

KRIAKOVÁ, H.: Hovorená podoba slovenčiny v stredoslovenských mestách. In: *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I*. Red. E. Paulíny. Bratislava, Slovenské jazykovedné združenie 1965, s. 156–164.

MURÁNSKY, J.: Hovorená podoba slovenčiny na východnom Slovensku. In: *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I*. Red. E. Paulíny. Bratislava, Slovenské jazykovedné združenie 1965, s. 82–107.

MURÁNSKY, J.: Spisovný jazyk a nárečia. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 34–40.

ONDREJOVIČ, S.: Bratislava versus stredné Slovensko I. (Sociolingvistický pohľad) In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 226–232.

PATRÁŠ, V.: Exponovanie komunikačných noriem v hovorenej podobe slovenčiny v meste. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991a, s. 198–205.

PATRÁŠ, V.: Normatívny aspekt hovorenej podoby slovenčiny v meste. In: *Varia I*. Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1992, s. 85–89.

PATRÁŠ, V.: Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky). In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 119–131.

REŠETÁR, J.: Hovorená spisovná reč v Martine. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny II. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské jazykovedné združenie 1965, s. 349–355.

SABOL, J.: Hovorená podoba slovenčiny v Košiciach a okolí. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské jazykovedné združenie 1965, s. 138–143.

SLANČOVÁ, D.–SOKOLOVÁ, M.: Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 132–143.

SOCIOLEKT MLADÝCH ĽUDÍ V BANSKEJ BYSTRICI

Pavol Odaloš

1.1. Výskumom sociolektu mladých ľudí na Slovensku venovalo pozornosť niekoľko jazykovedcov. V 40. rokoch nášho storočia to bol J. Orlovský (1941), v 60. a 70. rokoch sociolekt mládeže skúmal Š. Krištof (1963, 1974) a v 80. a 90. rokoch robili výskumy v tejto oblasti B. Hochel (1983, 1993) a P. Odaloš (1984, 1995).

1.2. Sociolekt mladých ľudí možno rozčleniť vertikálne i horizontálne:

a/ Vertikálna stratifikácia vychádza z rozdelenia sociolektu mladých ľudí podľa prostredia na

- sociolekt veľkomestského prostredia,
- sociolekt mestského prostredia,
- sociolekt dedinského prostredia.

b/ Horizontálna stratifikácia zasa zdôrazňuje rozvrstvenie sociolektu mladých ľudí podľa typu školy, resp. aj podľa veku na:

- sociolekt žiakov základnej školy,
- sociolekt študentov strednej školy,
- sociolekt poslucháčov vysokej školy.

Produktívnym sa sociolekt mladých ľudí stáva vstupom žiakov do školy. Stretli sme sa však aj so slovami, ktoré používali deti v materskej škole, porov. napr.: *lietko – lietadlo, perfiš – perfektne, malák – malý chlapec, velák – veľký chlapec* a pod. Mnohé sociolektické slová počuli škôlkári od starších detí, no nemôžeme s istotou povedať, či si niektoré slová aj sami neutvorili.

Produktivita sociolektu mladých ľudí klesá po ukončení strednej alebo vysokej školy. Sociolektické pomenovania zo školského prostredia potom nepoužívajú tak často ako napr. niektoré slová z mimoškolského prostredia. Mladí ľudia teda používajú sociolekt po ukončení školy v menšej miere a ich ďalšie sociolektické aktivity sú modifikované pracovným prostredím, do ktorého sa dostávajú.

1.3. Cieľom nášho výskumu v Gymnáziu na Kollárovej ulici v B. Bystrici a na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v B. Bystrici bolo na základe dotazníka zistiť:

1. ktoré sociolektické slová sa používajú v stredoškolskom a vysokoškolskom prostredí,

2. v akých komunikačných situáciách sa používajú,

3. aké sociálne faktory vplývajú na používanie sociolektických slov.

1.4. Za sociolektické slová (sociolektizmy) považujeme v našom príspevku slangizmy a profesionalizmy. Slangizmy charakterizujeme ako nespisovné slová a slovné spojenia, ktoré vznikli so zámerom aktualizovať existujúce spisovné pomenovania a spojenia. Pre slangizmy je príznačná jazyková variantnosť, vytvárajúca synonymické rady, veľká miera expresívnosti, nenormatívnosť a štruktúrna nápadnosť. Profesionalizmy naproti tomu nepokladáme za nespisovné slová, lebo vznikli so zámerom ekonomizovať existujúce slovné spojenia. Pre profesionalizmy je charakteristická jednoslovnosť, jazyková stabilita a nocionálnosť (neutrálnosť, bezpríznačnosť). Príznačnými sa profesionalizmy stávajú až pri používaní v inej než východiskovej sfére, napr. v celospoločenskej komunikácii (podobne J. Bosák 1995).

Tabuľka 1

Príklady zo sociolektu mladých ľudí		
spisovné spojenia	profesionalizmy	slangizmy
telesná výchova	telesná	telína/telec
konzultačná hodina	konzultačka	konzulták
plavecký kurz	plavecký	plavko/plavák
seminárna práca	seminárka	semka
komisionálna skúška	komisionálka	komiska/komisák

Enumeráciou základných typov slangizmov a profesionalizmov sme chceli poukázať na štruktúrne odlišnosti medzi týmito skupinami slov, no súčasne je potrebné upozorniť aj na ich vzájomné súvislosti.

2. 1. V dotazníku č. 1, ktorý sme predložili na vyplnenie päťdesiatim respondentom v každom type školy, bolo treba zapísať za vytlačeným spisovným pomenovaním všetky slangizmy a profesionalizmy aktívne používané respondentmi.

V dotazníku č. 1 sa nachádzalo 156 heslových spisovných slov a slovných spojení, ktoré boli rozdelené do 12 tematických okruhov: 1. všeobecné pomenovania škôl, 2. všeobecné pomenovania študentov, 3. pomenovania študentov určitého ročníka, 4. názvy miestností a zariadení v danej škole, 5. príprava študentov

na vyučovanie, 6. názvy foriem hodnotenia znalostí a práce študentov, 7. názvy foriem vyučovania a činností študentov, 8. názvy prospechových stupňov, 9. charakteristika študentov, 10. názvy predmetov a pedagógov, 11. organizácia školského roka, 12. osoby, veci a činnosti súvisiace so životom študentov.

2.2. Po zosumarizovaní sociolektických slov môžeme vyčleniť dve skupiny pomenovaní. Prvú skupinu tvorili sociolektizmy, ktoré sa používajú len na strednej alebo len na vysokej škole, napr. *gymnazista* – slangizmus *gymplák*, *stredná škola* – profesionalizmus *stredná*, slangizmus – *stredoška*, *občianska náuka* – profesionalizmus *občianka*, slangizmus *občina*, *vysokoškolák* – slangizmus *výškár*, *docent* – slangizmy *doki*, *docák* a pod. Druhú skupinu vytvárali sociolektizmy, ktoré fungujú na označenie realít v obidvoch typoch škôl, napr. *laboratórium* – slangizmy *labák*, *labko*, *labocha*, *labec*, *výborne* – slangizmy *super*, *perfiš*, *špica*, *number one*, *matematika* – slangizmy *matika*, *matec* a pod.

2.3. Sociolektické slová sú utvorené transformačnými, transpozíčnými a transferačnými onomaziologickými postupmi.

Transformačné sú také postupy, v ktorých sa pre osoby, predmety alebo javy tvoria nové pomenovacie formy premenou pôvodného slova či slovného spojenia. Transpozíčné sú také postupy, ktoré využívajú súvislosti medzi denotátmi, čo umožňuje používať na tvorenie nových pomenovaní existujúce formy slov. Transferačné sú zase postupy, v ktorých sa využíva prenos, transfer či transferácia bez ohľadu na súvislosti medzi denotátmi.

2.4.1. Transformačnými postupmi vzniklo 349 sociolektických slov. Rôznymi typmi univerbizácie čiže zjednoslovním viacslovného spojenia vzniklo 137 univerbizovaných pomenovaní (univerbizmov).

2.4.2. Univerbizáciou na základe derivácie vznikali slová hlavne príponami *-ka* a *-ák*. Pri univerbizácii deriváciou sa obyčajne dvojslovné adjektívno-substantívne spojenie zjednodušuje tak, že z adjektívneho člena spojenia preberá rôzne prípony.

Príponou *-ka* vznikali názvy škôl a učební, napr. profesionalizmy *ekonomka* – *ekonomická fakulta*, *hotelovka* – *stredná hotelová škola*, *zdravotka* – *stredná zdravotná škola*, *stavebka* – *stavebná fakulta*, *učňovka* – *učňovská škola*, *odborka* – *odborná učebňa*, *špeciálka* – *špeciálna učebňa*, resp. aj názvy ďalších školských realít (predmetov, hodín, skúšok, prác, úloh), napr. profesionalizmy *výtvarka* – *výtvarná výchova*, *hudobka* – *hudobná výchova*, *konzultačka* – *konzultačná hodina*, *nulka* – *nultá hodina*, slangizmus *štácka* – *štátna skúška*, profesionalizmy *dvojsemestrálka* – *dvojsemestrálna skúška*, *trojsemestrálka* – *trojsemestrálna skúška*, *štvorsemeštrálka* – *štvorsemeštrálna skúška*, slangizmus

píska – písomná odpoveď, profesionalizmy ročníkovka – ročníková práca, štvrťročka – štvrťročná práca, polročka – polročná práca, kontrolka – kontrolná práca, slangizmy laborka – laboratórna práca a pod. Potvrzuje to aj skutočnosť, že najfrekventovanejší názov tohto typu priemyslovka – takisto odvodeného z dvojslovného pomenovania – s významom priemyselná škola sa uvádza v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) ako hovorové, nakoľko sa používa už vo viacerých komunikačných sférach. Podobnú tendenciu stať sa hovorovými na základe častého používania v rozličných komunikačných sférach javia profesionalizmy učňovka, resp. kontrolka, štvrťročka a polročka.

Príponou *-ák* sa v menšej miere tvorili pomenovania osôb, porov. napr. slangizmy *stredák – študent strednej školy, zdravoták – študent strednej zdravotníckej školy, hotelák – študent strednej hotelovej školy, stroják – študent strednej strojníckej školy, obchodák – študent obchodnej akadémie, aktivák – aktívny študent, usilák – usilovný študent, vychovák – výchovný poradca*. Častejšie sa však touto príponou tvorili názvy rôznych školských realít (skúšok, predmetov, prác a pod.), porov. napr. slangizmy *dvoják – dvojsemestrálna skúška, troják – trojsemestrálna skúška, opravák, opák – opravná skúška, ústák – ústna odpoveď, klasák – klasifikovaný zápočet, hudák – hudobná výchova, telák – telesná výchova, labák – laboratórna práca, samák – samostatné (individuálne) štúdium, školák – školský rok, polročák – polročné prázdniny a pod. Príponou -ák sa tvorili aj ďalšie názvy, ktoré so školou súvisia prostredníctvom športových činností, napr. lyžák – lyžiarsky výcvik, zimák – zimný štadión, majstrák – majstrovský zápas a pod.*

Univerbizáciou aj využitím derivácie vznikali sociolektizmy aj ďalšími príponami, napr. *-ko, -ina, -ika, -ec, -ár, -áč, -ík, -oš, -oška, -ocha, -iša*, resp. v obmedzenej miere sa používa bezpríponové tvorenie. Príklady: slangizmy *študko – študijné oddelenie, socko – sociálne štipendium, finančko – finančný manažment, individko – individuálne štúdium, výtika, výtec – výtvarná výchova, telika – telesná výchova, hudec – hudobná výchova, vychár – výchovný pracovník, prospecháč – prospechové štipendium, mesačník – mesačný cestovný lístok, volňas – voľný cestovný lístok, laboška, labocha – laboratórna práca, erotiša – erotická minisukňa, fila – filozofická fakulta a pod.*

2.4.3. Univerbizáciou s využitím substantivizácie sa utvorili sociolektizmy, ktorých základom sú prídavné mená, hlavne názvy škôl, napr. profesionalizmy *vysoká – vysoká škola, obchodná – obchodná akadémia, hotelová – stredná hotelová škola, zdravotná – stredná zdravotná škola, stavebná – 1. stredná stavebná škola, 2. stavebná fakulta, ekonomická – 1. stredná ekonomická škola,*

2. *ekonomická fakulta, pedagogická – 1. stredná pedagogická škola, 2. pedagogická fakulta, právnická – právnická fakulta, filozofická – filozofická fakulta.*

Univerbizáciou na základe substantivizácie sa tvorili aj ďalšie profesionalizmy, napr. *triedny – triedny profesor, nultá – nultá hodina, voľná – voľná hodina, finančný – finančný manažment, výtvarná – výtvarná výchova, denné – denné štúdium, prednášková – prednášková miestnosť, študijné – študijné oddelenie, skúškové – skúškové obdobie, zápočtový – zápočtový týždeň, lyžiarsky – lyžiarsky kurz, vodácky – vodácky kurz, maliarsky – maliarsky kurz, branný – branný kurz* a pod. Ojedinele sa môže stať základom univerbizmu aj sociolektizmus, napr. *slangizmy zápichový – zápočtový týždeň alebo hnojárska – stredná poľnohospodárska škola.*

2.4.4. Univerbizáciou na základe akronymizácie vznikali slangizmy, v ktorých sa základom univerbizmu stáva skratka, napr. *elvéka – letný výcvikový kurz, kázet – klasifikovaný zápočet, pifa – pedagogická fakulta.* Vo viacerých prípadoch sa k tomuto typu univerbizmu pridávajú ešte prípony, hlavne *-ka* a *-ko*, takže ide o univerbizáciu akronymizáciou plus deriváciou, napr. slangové názvy škôl *véeška – vysoká škola, péefka, pégečka, pegina – pedagogická fakulta, eneška – národná škola (pedagogická fakulta), espéeška – stredná priemyselná škola, seška – 1. stredná ekonomická škola, 2. stredná škola, šupka – škola umeleckého priemyslu, pegoška – stredná pedagogická škola*, resp. ďalšie slangové univerbizmy: *déúčka – domáca úloha, ešpézetko – štúdium popri zamestnaní, sočka – stredoškolská odborná činnosť, vecko – WC.*

2.4.5. Ostatnými typmi univerbizácie vznikali sociolektizmy v menšej miere. Pri univerbizácii odsekávaním sa základom univerbizmu stáva zväčša časť viac-slovného pomenovania, ktorú tvorí prídavné meno, napr. profesionalizmus *dement – dementný* (hlúpy) študent. Pri univerbizácii kompozíciou sa objektom univerbizácie stáva spojenie, ktorého komponenty sú zväčša zrozumiteľné aj v novovzniknutom univerbizme, napr. profesionalizmus *matfyz – matematicko-fyzikálna fakulta.*

2.4.6. Odsekávaním vzniklo 11 sociolektizmov. Pri odsekávaní odpadáva hlavne druhá časť pomenovania, napr. profesionalizmy *basket – basketbal, volej – volejbal, trolej – trolejbus*, ďalej slangizmy *bio – biograf (kino), gramo – gramofón, limo – limonáda* a pod. Ojedinele odpadáva prvá časť slova, napr. profesionalizmus *bus – autobus.* Odsekávaním sa tvorili slangizmy aj zo školského prostredia, napr. *informa – informatika, konverza – konverzácia* a nový typ *ekonomik – študent ekonomiky, pedagogik – študent pedagogiky.*

2.4.7. Odsekávaním v spojení s deriváciou je utvorených 131 sociolektizmov. Pri odsekávaní v kombinácii s deriváciou sa pridávajú k zostávajúcej časti

pomenovania rôzne prípony, napr. *-ák, -ka, -ár, -ko, -oš, -oška, -ec, -ika, -ina, -áč, -ík, -iš, -ča, -c* a pod.

Najčastejšie sa používa prípona *-ák*, ktorou sa tvorili názvy osôb (hlavne učiteľov a študentov), napr. slangizmy *asák, asisták – asistent, profák – 1. stredoškolský profesor, 2. univerzitný profesor, študák – študent, stredák – stredoškolák, priemyslák, priemyslovák – študent priemyslovky, šprták, šprták – 1. usilovný študent (ale tiež 2. študovňa), podlizák – podlizovač, preliezák – 1. študent, ktorý prelieza, t.j. s ťažkosťami prechádza z ročníka do ročníka (ale tiež 2. trojka), ulievák – 1. lenivý študent (ale tiež 2. neprítomnosť na vyučovaní)*. Príponou *-ák* sa tvorili aj názvy vecí, napr. slangizmy *magneták – magnetofón, gramák – gramofón, trandák – tranzistor, konsák – konspekt, refák – referát* i názvy miestností a budov, napr. slangizmy *telák – telocvičňa, zborák – zborovňa, biák – biograf (kino), bufák – bufet, iníák, intrák – internát*, prípadne aj ďalšie názvy, napr. pomenovania druhov tancov: slangizmy *trsák – rýchly tanec, sladák, ploužák – pomalý tanec* (z čes. základného slova *ploužiti se*), resp. ďalšie názvy, napr. slangizmy *semák – seminár, deják – dejepis, štipák – štipendium*.

Príponou *-ka* sa utvárali názvy miestností, budov, napr. slangizmy *jedálka – jedáleň, zborka – zborovňa, študka – študovňa, galerka – galéria, Dominka – divadlo Dominika*, názvy vecí, napr. slangizmy *žuvka – žuvačka, telka – televízor, miniška – minisukňa, topka* (častejší je tvar *topky*) – *topánka, nohavka* (funguje však tvar *nohavky*) – *nohavica*, príp. sa tvorili ďalšie názvy, napr. slangizmy *bioška – biológia, priemka – priemyslovka, absenčka – absencia, kondička – kondícia* a pod. Ojedinele sa tvorili príponou *-ka* aj názvy osôb, napr. *profka – stredoškolská profesorka, vtierka – podlízavý študent*.

Príponou *-ko* sú utvorené hlavne slangizmy súvisiace so školou (tiež nešlo o zdobneniny), napr. *gymko – gymnázium, vyučko – vyučovanie, cvičko – cvičenie, opáčko – opakovanie, skúško – skúšanie, štipko – štipendium, vysvečko – vysvedčenie*, resp. aj ďalšie slangizmy *plavko – plávanie, sústred'ko – sústreďenie, busko – autobus, rád'ko – rádio*. Ojedinele sa tvoria slangizmy príponou *-čko*, no v týchto prípadoch možno uvažovať skôr o akronymizácii v kombinácii s deriváciou: *g'éčko – gymnázium, áčko – absencia*.

Príponou *-oš* sa utvárali najmä pomenovania osôb, napr. slangizmy *vysoš – vysokoškolák, kamoš – kamarát, flegmoš – flegmatik (flegmatický študent), bifloš – usilovný (bifľujúci sa) študent*, ale aj iné slangizmy: *dejoš – dejepis, diktoš – diktát, refloš – referát, gramoš – gramofón*.

Príponou *-ec* vznikali pomenovania vyučovacích predmetov, miestností, budov, vecí, ale aj osôb hlavne vo vysokoškolskom prostredí, napr. slangizmy

slovec – slovenčina, psychec – psychológia, gymec – gymnázium, študec – študovňa, intec – internát, gramec – gramofón, semec – 1. seminár, 2. semester, refec – referát, absec – absencia, príp. slangizmy kamec – kamarát, ekec – ekonóm (študent ekonómie).

Príponou *-ika* sa tvorili väčšinou názvy vyučovacích predmetov, napr. slangizmy *litika – literatúra, slovika – slovenčina, nemika – nemčina, franika – francúzština, anglika – angličtina, pedika – pedagogika*, príp. ďalšie slangizmy: *medika – štúdium medicíny, ulika – úloha, telika – 1. telocvičňa, 2. telocvik.*

Príponou *-ina* sa utvárali tiež pomenovania vyučovacích predmetov, napr. slangizmy *slovina – slovenčina, franina – francúzština, nemina – nemčina, anglina – angličtina*, príp. ďalšie slangizmy, napr. *ulina – úloha, žuvina – žuvačka, medina – štúdium medicíny.*

Príponou *-oška* vznikali hlavne názvy miesta, napr. slangizmy *zboroška – zborovňa, galoška – galéria, plavoška – plaváreň*, príp. aj iné slangizmy, napr. *geoška – geometria alebo cigoška – cigareta.*

Príponou *-áč* sa tvorili názvy osôb, napr. slangizmy *dekáč – dekan, prodekáč – prodekan*, príp. aj názvy miesta, napr. slangizmy *bufáč – bufet, Dominikáč – divadlo Dominika.*

Ďalšími príponami sa sociolektizmy utvárali menej, napr. príponou *-ík* slangizmy *konspík – konspekt, kabík – kabinet, bufík – bufet, trolík – trolejbus*, príponou *-č* slangizmy *oblbovač – študent neoblúbený v kolektíve, drislič – 1. usilovný študent, 2. študent, ktorý sa učí naspamäť a látke nerozumie*, príponou *-ča* slangizmy *limča – limonáda, chemča – chémia*, príponou *-ič* slangizmus *magič – magnetofón*, príponou *-iš* slangizmus *voliš – volejbal.*

Aj bezpríponovým spôsobom vznikali sociolektické názvy osôb, napr. slangizmy *kámo – kamarát, doki – 1. docent, 2. študent lekárstva*, príp. názvy vyučovacích predmetov, napr. slangizmy *psychu – psychológia, biola – biológia, fyza – fyziológia*, resp. ďalšie slangizmy, napr. *konverza – konverzácia, refo – referát, bleska – bleskovka, diska – diskotéka, ciga – citareta.*

2.4.8. Deriváciou bolo utvorených 60 sociolektických slov. Pri derivácii sa pridávali k pôvodnému východiskovému pomenovaniu rôzne prípony, hlavne *-ák, -ár* a *-ina*, príp. aj prípony *-ko* a *-áč*.

Príponou *-ák* sa tvorili najmä názvy osôb, napr.: slangizmy *fakulták – študent pedagogickej fakulty, ekonomák – študent ekonomickej fakulty, matfyzák – študent matematicko-fyzikálnej fakulty, fifák, filák – študent filozofickej fakulty, malták – študent stavebnej fakulty, mediňák – študent lekárskej fakulty, paríák – študent oblúbený v partii, pohodák – málo aktívny študent, kolaják – neoblúbe-*

ný študent atď. Menej vznikali s touto príponou ďalšie sociolektizmy, napr. slangizmy *konspekták – konspekt, referáták – referát, magičák – magnetofón, mrazák – zimný štadión, semestrák – semester* a pod.

Príponou *-ár* vznikali výlučne názvy osôb (študentov a učiteľov), napr. slangizmy *péefkár, eneškár – študent pedagogickej fakulty (národnej školy), pégečkár – 1. študent pedagogickej fakulty, 2. študent strednej pedagogickej školy, peginár – študent strednej pedagogickej školy, hnojár – študent poľnohospodárskej fakulty, priemkár – študent priemyslovky, výhybkár – neoblúbený študent, resp. slaninár, slovinár, slovnikár – učiteľ slovenčiny, kockár, matikár – učiteľ matematiky, telikár – učiteľ telocviku, chemikár – učiteľ chémie* a pod.

Príponou *-ina* sa tvorili od názvov osôb sociolektické pomenovania študijných odborov a smerov štúdia, napr. profesionalizmy *strojárina – strojárska fakulta, stavbárina – stavbárska fakulta, drevárina – drevárska fakulta, lekárina – lekárska fakulta, slangizmy hnojárina – poľnohospodárska fakulta, pegina – stredná pedagogická škola, kockárina – matematicko-fyzikálna fakulta* a pod., príp. aj sociolektické názvy foriem štúdia, t. j. profesionalizmus *dialkárina – dialkové štúdium*.

Príponou *-áč* vznikali názvy študentov, napr. slangizmy *pegáč – študent pedagogickej fakulty, mozgáč, kockáč – študent matematicko-fyzikálnej fakulty, dialkáč – študent dialkového štúdia*. S touto príponou sa utvárali aj názvy vecí, napr. slangizmy *telkáč – televízor, trikáč – tričko, bleskáč – bleskovka*.

Príponou *-ka* sa utvárali názvy ženských osôb, napr. slangizmy *profáčka – profesorka, zdravotáčka – študentka strednej zdravotníckej školy*, príp. sa tvorili aj iné slangizmy, napr. *štvrtka – štvrtročná písomná práca, polka – polročná písomná práca*.

Ostatnými príponami, napr. *-ko, -oš, -ika, -ec* sa slangizmy tvorili menej, napr. *vecko – WC, pegoš – 1. študent strednej pedagogickej školy, 2. študent pedagogickej fakulty, hudbika – hudba, chemika – chémie, trikec – tričko, primec – študent, ktorý hrá prim (výborný študent)* a pod.

2.4.9. Pri akronymizácii sa základom sociolektického názvu stáva skratka. Na základe akronymizácie vznikol slangizmus *pega* s významom pedagogika.

2.4.10. Slovnou hrou sa utvorilo 7 slangizmov: *kabát – kabinet, slanina – slovenčina, konzerva – konverzácia, repák – referát, delovka – delená hodina, hadrika, hadroška – hádzaná*. Cieľom tohto postupu je prekrútenie významu pomenovania tak, aby malo humorný alebo iný expresívny význam.

2.5.1. Transpozíčnými postupmi vzniklo 87 sociolektických názvov.

2.5.2. Metaforickým prenášaním významu sa utvorilo 59 slangizmov. Pri metaforickom prenášaní významu získavajú názvy nový význam na základe

vonkajšej podobnosti medzi osobami, predmetmi a javmi objektívnej skutočnosti.

Základom metaforizácie je podobnosť v tvare alebo v celkovom vzhľade, napr. pri slangizmoch *piškótka* – *dievča*, *pondusy* – *nohavice*, *pastelky* – *nohy*, *hasák*, *čakan* – *nos*, *pinpongáče* – *oči*, *radary*, *vejáre*, *lopúchy*, *satelity* – *uši*, *klietka* – *šatňa*, *guľa* – *pätorka*, *stolička* – *štvorka*, *harmonika*, *koleno* – *klbový autobus* a pod.

Základom metaforizácie je aj podobnosť v nápadnom alebo dôležitom znaku, napr. slangizmy *bunker* – *trieda*, *kázeň* – *prednáška*, *kabína* – *kabinet*, *mučiareň* – *telocvičňa*, *tlačiareň* – *WC*, *zápich*, *zátresk* – *zápočet*, *černásek* – *čierny termín*, *bomba*, *leták* – *ťahák*, *baňa* – *pätorka*, *čajka*, *šumienka* – *dievča*, *cela* – *izba na internáte*, *žobračenka* – *stravný lístok* a pod.

Základom metaforizácie býva podobnosť aj v činnosti, napr. *stopka*, *brzda* – *pätorka*, *dostavník* – *autobus*, *ročienka* – *ročníková práca* a pod., resp. aj podobnosť v deji, napr. *vyletieť* – *neurobiť skúšku*, *vlniť sa* – *tancovať*, *vytiahnuť* – *vyvolať* atď.

2.5.3. Metonymickým prenášaním významu je utvorených 11 sociolektických slov. Sú to slangizmy *stavba* – *stavebná fakulta*, *dialka* – *dialkové štúdium*, *koberec* – *riaditeľňa*, *počítače* – *výpočtová technika*, *havaj* – *WC*, *černoch* – *neoficiálny opravný termín skúšky*, *hujer* – *študent, ktorý sa chce zapáčiť vyučujúcemu*, *mozog* – *študent, ktorý dokonale ovláda každé učivo* a pod. Pri metonymickom prenášaní významu získavajú pomenovania nový význam na základe vnútornej väzby medzi osobami, vecami a javmi reálnej skutočnosti.

2.5.4. Spájaním slov vzniklo 12 sociolektických metaforických, príp. metonymických spojení.

Lexikalizovanými spojeniami sa pomenúva jeden pojem viacerými slovami, napr. slangizmus *indi-vindy* – *individuálne štúdium*.

Vo frazeologických spojeniach aspoň jedno slovo stráca svoj pôvodný význam alebo nadobúda nový, často prenesený význam, napr. slangové spojenia *papierový rozum*, *skrytý prameň*, *prúručný mozog* – *ťahák*, *čierny termín* – *neoficiálny termín skúšky*, *prejsť s odretými ušami* – *trojka*, *poďme spolu lietat* – *nedostatočne*, *úmrtý list* – *vysvedčenie*, *izba hrôzy* – *zborovňa*, *boží súd* – *riaditeľňa*, *stará páka*, *starý kus* – *študent posledného ročníka*.

2.5.5. Kompozíciou vzniklo 5 slangizmov: *vreštibúdka* – *rádio*, *kadibúdka* – *WC*, *óbrprimec* – *veľmi usilovný študent*, *ri'opchaj* – *študent, ktorý sa chce zapáčiť vyučujúcemu*, *helpapier* – *ťahák*. Pri kompozícii sa skladajú domáce spisovné alebo nárečové slová, ojedinele je jeden komponent cudzieho pôvodu.

2.6.1. Transferačnými postupmi je utvorených 51 sociolektických názvov.

2.6.2. Pri preberaní z cudzích jazykov uvádzame vždy výslovnostnú podobu sociolektizmu.

Najviac názvov bolo prebratých z češtiny (18 sociolektizmov). Boli prebraté doslovne, napr. slangizmy *segra* – *sestra*, *brácha*, *brácho* – *brat*, *kočka* – *dievča*, *boty* – *topánky*, *triko* – *tričko*, *řída*, *řídlo* – *riaditeľ*, *cviko* – *cvičenie*, *filda* – *filozofická fakulta* a pod., príp. sa tieto sociolektizmy modifikovali na základe gramatického systému slovenčiny, napr. slangizmy *gympel* – *gymnázium*, *ulievať sa* – *byť neprítomný na vyučovaní*, *pakáreň* – *riaditeľňa*, *cvokáreň* – *zborovňa*.

Preberanie z angličtiny (10 názvov) je v súčasnosti tiež pomerne časté, napr. slangizmy *diktejš* – *diktát*, *nambrvan* – *jednotka*, *oukej* – *dobré*, *šop* – *obchod*, *boj* – *chlapec*, *didžina* – *diskotéka*, *densovať*, *džemovať* – *tancovať*, *dabljúsi* – *WC* a pod.

Preberanie z nemčiny (10 názvov) reprezentujú slangizmy *klasa* – *trieda*, *grupa* – *študijná skupina*, *cimra* – *izba na internáte*, *foter*, *foťo* – *otec*, *švestra*, *švester* – *sestra*, *muter* – *mama*, *fáro* – *auto* a pod.

Fungujú aj slangizmy prebraté z ruštiny (8 názvov), napr. *diktóvka* – *diktát*, *očeň charašó* – *dvojka*, *šajba* – *pätorka*, *teatro* – *kino*, *glazá* – *oči*, *batínky* – *topánky*, *jupka* – *sukňa*, *brjuky* – *nohavice*.

2.6.3. Okrem cudzích jazykov sa preberali do sociolektu mladých ľudí aj názvy z vojenského sociolektu (5 názvov), napr. slangizmy *bažant*, *holub*, *zobák*, *ucho* – *študent 1. ročníka*, *mazák* – *študent posledného ročníka*.

V prehľade uvádzame sumárny pohľad na spôsoby tvorenia sociolektických slov, počet takto utvorených sociolektizmov a ich percentuálne vyjadrenie:

Spôsoby tvorenia sociolektizmov	Počet	Percentá
1. Univerbizácia deriváciou	86	17,66
2. Univerbizácia substantivizáciou	32	6,57
3. Univerbizácia akronymizáciou	16	3,29
4. Univerbizácia odsekávaním	2	0,41
5. Univerbizácia kompozíciou	1	0,20
6. Odsekávanie	13	2,67
7. Odsekávanie plus derivácia	131	26,90
8. Derivácia	60	12,32
9. Akronymizácia	1	0,20
10. Slovná hra	7	1,44

Transformačné postupy spolu (1–10)	349	71,66
11. Metaforizácia	59	12,12
12. Metonymizácia	11	2,26
13. Spájanie slov	12	2,46
14. Kompozícia	5	1,03
Transpozíčné postupy spolu (11–14)	87	17,87
15. Preberanie slov	51	10,47
Transferačné postupy spolu (15)	51	10,47
Všetky postupy spolu (1-15)	487	100,00

2.7.1. Pri porovnávaní výskytu používaných prípon v slangizmoch a profesionalizmoch v stredoškolskom a vysokoškolskom prostredí a v spisovnom jazyku sme zistili:

2.7.2. Prípona *-ka* je produktívna v spisovnom jazyku i v sociolektických slovách.

Príponou *-ák* sa v spisovnom jazyku tvoria názvy vecí. Táto prípona je v sociolekte produktívnejšia, lebo sa ňou tvoria aj názvy osôb.

Príponou *-ko* sa v sociolekte netvorí zdobeniny ako v spisovnom jazyku, ale názvy miesta a vecí.

Príponou *-oš* sa v sociolekte netvorí expresívne zafarbené podstatné mená ako v spisovnom jazyku, ale nocionálne názvy osôb a vecí.

Prípona *-ina* má v spisovnom jazyku širšie uplatnenie ako v sociolektických slovách, kde sa ňou tvoria názvy predmetov a názvy škôl.

Prípony *-ec* a *-áč* sa využívajú v sociolekte a v spisovnom jazyku odlišným spôsobom. Príponou *-ec* sa tvoria v spisovnom jazyku názvy osôb a menej názvy vecí a nástrojov, v sociolekte sa s touto príponou utvárajú hlavne pomenovania vyučovacích predmetov. Príponou *-áč* sa tvoria v spisovnom jazyku expresívne názvy osôb i názvy vecí a nástrojov, v sociolekte sa touto príponou utvárajú hlavne neutrálne názvy osôb.

Prípony *-ika* a *-oška* sa v spisovnom jazyku prakticky nepoužívajú. V sociolekte sa tvoria príponou *-oška* názvy miesta, menej názvy vecí a príponou *-ika* sa tvoria hlavne názvy vyučovacích predmetov.

3.1. V druhej časti nášho príspevku sme sa zamerali na fungovanie sociolektických a spisovných slov v oficiálnej komunikácii študenta s učiteľom a v neoficiálnej komunikácii študenta so študentom.

S týmto zámerom sme vypracovali dotazník č. 2, v ktorom si mali respondenti vybrať nimi používané sociolektické alebo spisovné slovo. V komunikač-

nej situácii študent – učiteľ ho mali zakrúžkovať a v komunikačnej situácii študent – študent ho mali podčiarknuť. Dotazník č. 2 vyplnili tí istí študenti ako text dotazníka č. 1. Hoci dotazníky obsahovali rovnaký počet 156 hesiel, časť slov, ktoré sú typické len pre stredoškolské a len pre vysokoškolské prostredie, bola odlišná, a preto pri heslách spoločných pre obidva typy škôl vychádzame z celkového počtu 100 a v rámci hesiel špecifických len pre jeden typ školy vychádzame z čísla 50. Z priestorových dôvodov uvádzame len časť príkladov.

3.2.1. V oficiálnej komunikácii študenta s učiteľom používali vysokoškolskí študenti hlavne spisovné slová a slovné spojenia.

Tabuľka 2

študent	100x	študák	0x
vysokoškolák	49x	vysoš	1x
profesor	50x	profák	0x
prednáška	50x	pokec	0x
cvičenie	100x	cviko	0x
fyzika	50x	fýza	0x
dejepis	50x	deják	0x
zápočet	50x	zápich	0x
referát	100x	refec	0x
štipendium	100x	štipko	0x
jedáleň	100x	jedálka	0x

Dominantné používanie spisovných slov a slovných spojení v oficiálnej komunikácii študent – učiteľ je determinované pracovným vzťahom medzi komunikantmi a sociálnou rolou, ktorú účastníci komunikácie zastávajú. Vysokoškolskí študenti sa pripravujú na svoje budúce povolanie a preto sú vzťahovo i sociálne vlastne „podriadení“ vysokoškolským učiteľom. Táto skutočnosť sa potom prejavuje aj v komunikácii.

Špecifický prípad, keď sa v oficiálnej komunikácii skoro vôbec nevyskytovali sociolektizmy, vytvárala skupina hesiel, v ktorej okrem viacslovného spisovného spojenia existuje aj jednoslovné spisovné slovo, napr. študent vysokej školy a vysokoškolák, študent prvého ročníka a prvák alebo slovenský jazyk a slovenčina. Hlavne jednoslovné spisovné slovo prakticky vytlačilo sociolektické pomenovanie.

3.2.2. Prípady, keď sa sociolektické slová používali v oficiálnej komunikácii, sme rozdelili do dvoch skupín.

Prvú skupinu tvorili sociolektické pomenovania, ktoré sa používali menej často ako spisovné slová a spojenia. Túto skupinu vytvárali hlavne univerbizmy, t. j. sociolektické pomenovania, ktoré vznikali na základe univerbizácie dvojslovného pomenovania ako dôsledok ekonomizácie prejavu, príp. sa tu nachádzali aj slangizmy.

Tabuľka 3

stredná škola	32x	stredná	18x
gymnázium	39x	gympel	11x
vysoká škola	35x	vysoká	15x
študent obchodnej školy	38x	obchodák	12x
konzultačné hodiny	80x	konzultačky	20x
matematika	58x	matika	42x
dejepis	43x	deják	7x
seminárna práca	26x	seminárka	24x
dvojsemestrálna skúška	34x	dvojsemestrálka	16x
dekanský termín	32x	dekanský	18x

V druhej skupine sa nachádzali sociolektické slová, ktoré respondenti používali častejšie v oficiálnej komunikácii ako spisovné slová a slovné spojenia. Z celkového počtu 156 heslových slov a slovných spojení sa v 29 prípadoch častejšie používali sociolektické slová.

Tabuľka 4

pedagogická	32x	stredná pedagogická škola	18x
zdravotná	38x	stredná zdravotnícka škola	12x
hotelová	32x	stredná hotelová škola	18x
stavebná	34x	stredná stavebná škola	16x
strojárka	21x	stredná strojárka škola	15x
strojárina	14x		
pedagogická	33x	pedagogická fakulta	17x

priemyslovák	38x	študent priemyslovky	12x
písomka	70x	písomná odpoveď	30x
kontrolka	27x	konrolná práca	23x
eneškár	37x	študent pedagogickej fakulty	13x
telesná	66x	telesná výchova	34x
hudobná	82x	hudobná výchova	18x
prednášková	50x	prednášková miestnosť	0x
absenčka	86x	absencia na výučbe	14x
zápočtový	33x	zápočtový týždeň	17x
skúškové	35x	skúškové obdobie	15x
čierny termín	42x	neoficiálny opravný termín	8x
vodácky	37x	vodácky výcvikový kurz	13x
maliarsky	40x	maliarsky výcvikový kurz	10x
lyžiarsky	80x	lyžiarsky výcvikový kurz	20x
pocitivka	76x	pocitívny (resp. veľmi usilovný) študent	24x
jednička	84x	študent, ktorý dokonale ovláda svoj odbor	16x
bifloš	90x	študent, ktorý sa učí naspamäť	10x
srandista	100x	študent, ktorý rozpráva rôzne smiešne veci	0x
šplhúň	62x	podlizovač	38x
dvojka	90x	dvojlôžková izba	10x
trojka	90x	trojlôžková izba	10x
lietačka	78x	mesačný lístok na autobus	22x
harmonika	90x	kľbový autobus	10x

Vysvetlenie, prečo funguje v oficiálnej komunikácii študenta s učiteľom skoro 20% sociolektických slov častejšie ako ich spisovných paralele, vidíme v dvoch rovinách.

Prvá rovina súvisí so skutočnosťou, že oficiálnosť pracovného vzťahu medzi učiteľom a študentom je do značnej miery zoslabovaná každodenným pracovným kontaktom, čo má za následok častejšie používanie sociolektických slov, väčšinou pri komunikácii študentov s mladšími učiteľmi, ktorí majú k nim partnerský vzťah.

Druhá rovina pohľadu je determinovaná faktom, že časť používaných sociolektických slov môžeme považovať za hovorové, hoci ich slovníky ešte neznamenávajú, napr. *lyžiarsky*, *dvojka*, *trojka*, *harmonika*, *čierny termín* a pod.

3.3. V neoficiálnej komunikácii študenta so študentom nie sú aktéri komunikácie obmedzovaní pri výbere pomenovaní ani sociálnou rolou a ani pracovným vzťahom. Ich sociálny a pracovný status je rovnaký.

3.3.1. V rámci vzájomnej komunikácie používajú stredoškooláci a vysokoškooláci hlavne sociolektické pomenovania, ktoré uprednostňujú pred spisovnými slovami a spojeniami slov.

Tabuľka 5

stredná	44x	stredná škola	6x
gypel	50x	gymnázium	0x
gymplák	45x	študent gymnázia	1x
		gymnazista	4x
eneškár	26x	študent pedagogickej fakulty	0x
fakulták	13x		
pégečkár	11x		
matika	98x	matematika	2x
slovina	92x	slovenčina	2x
slovika	6x		
labáky	88x	práce v laboratóriách	0x
labáče	12x		
dvojsemestrálka	44x	dvojsemestrálna skúška	0x
dvoják	6x		
kontrolka	40x	kontrolná práca	1x
		previerka	9x
dekanský	30x	dekanský termín	0x
deka	20x		
profák	50x	stredoškolský profesor	0x
profáčka	36x	stredoškolská profesorka	0x
profka	14x		
trolej	50x	trolejbus	0x
trolík	50x		

3.3.2. Spisovné pomenovania používali študenti pri vzájomnej komunikácii častejšie ako sociolektické slová v 42 zo 156 heslových slov.

Tabuľka 6

pedagogická fakulta	32x	pegečka	0x
		pedagogická	8x
študent	60x	študák	40x
prvák	74x	ucho	26x
maturant	37x	maturák	13x
stavbár	36x	stavár	14 x
(študent stavebnej fakulty)			
trieda	41x	klasa	9x
diktát	35x	diktejšn	14x
		diktóvka	1x
fyzika	34x	fyzina	10x
		fýza	6x
chémia	35x	chimia	9x
		chemi	6x
asistent	38x	asist'ák	12x
dekan	50x	---	
semester	42x	semec	8x
skúšanie	88x	vetranie	12x
polročné prázdniny	34x	polročky	16x
kabinet	48x	kabík	2x
knižnica	100x	---	
bufet	88x	bufák	12x
jedáleň	100x	---	

Skutočnosť, že vysokoškoláci v neoficiálnej komunikácii v 42 zo 156 prípadov spisovné slová používali častejšie než sociolektické pomenovania, možno vysvetliť dvoma spôsobmi:

1. Spisovné slovo funguje nielen vo viacslovnej, ale aj v jednoslovnej podobe, napr. *študent stavebnej fakulty* – *stavbár*, a na základe tejto skutočnosti vytláča sociolektické slová z neoficiálnej komunikácie.

2. Sociolektické slovo vzniklo nedávno a ešte sa nestihlo presadiť, napr. sociolektizmus *semec* s významom seminár, resp. sociolektické slovo ako paralela k spisovnému slovu jednoducho neexistuje, napr. k slovu *knižnica*.

4.1. Používanie sociolektických slov v oficiálnej a neoficiálnej komunikácii ovplyvňujú teda viaceré parametre: sociálna rola, pracovný vzťah komunikantov a dĺžka používania sociolektického slova. ďalšími faktormi sú pohlavie, bydlisko a záujmy. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že dievčatá používali viacej spisovných slov a chlapci využívali zase viac sociolektických pomenovaní. Číselne to vyzerá takto: v oficiálnej komunikácii používali dievčatá 92 % spisovných a 8 % sociolektických slov, chlapci zase využívali v tomto type komunikácie 84% spisovných a 16 % sociolektických slov. V neoficiálnej komunikácii používali dievčatá 22 % spisovných a 78 % sociolektických slov, kým chlapci využívali v tomto type komunikácie 10 % spisovných a 90 % sociolektických slov.

Vysvetlenie faktu, že v komunikácii dievčat fungovalo v oboch situáciách viacej spisovných slov ako pri dorozumívaní chlapcov, kým chlapci zase používali viac sociolektických slov, vidíme v skutočnosti, že dievčatá sú „konzervatívnejšie, tradičnejšie“, pretože tendujú k častejšiemu používaniu spisovnej variety, ktorá je prestížnou v rámci celospoločenskej komunikácie, kým chlapci sú skôr „liberálni, tvoriví“, lebo tendujú k častejšiemu využívaniu sociolektu, ktorý je zase prestížnou varietou v rámci skupinovej komunikácie.

4.2. Bydlisko ako sociálny faktor ovplyvnilo používanie jazykových prostriedkov takým spôsobom, že študenti žijúci v mestách používali vo všeobecnosti viacej sociolektických slov ako študenti žijúci na dedinách, pričom študenti z dedín využívali zase viac spisovných pomenovaní.

Numerická kvantifikácia predstavenej tézy má nasledovné vyjadrenie: v oficiálnej komunikácii používali študenti z mesta 83 % spisovných a 17 % sociolektických slov, kým študenti z dedín využívali v tomto type komunikácie 89 % spisovných a 11 % sociolektických slov. V neoficiálnej komunikácii používali študenti z mesta 12 % spisovných a 88 % sociolektických slov, kým študenti z dedín využívali v tomto type komunikácie 18 % spisovných a 82 % sociolektických slov.

Zdôvodnenie skutočnosti, že žiaci z mesta využívali v oboch komunikačných situáciách viacej sociolektických slov, kým žiaci z dedín používali zase viac spisovných slov, vidíme v tom, že v mestách v porovnaní s dedinami sa nachádza väčšie množstvo obyvateľov, väčší počet záujmových a profesijných kolektívov a z toho vyplývajúci aj väčší počet študentov, ktorí v oficiálnej i neoficiálnej komunikácii (relatívne) často používajú sociolekt. Percentuálne údaje pri sociálnych parametroch vek a bydlisko sme získali na základe vyhodnotenia dotazníka č. 2.

4.3. Záujmy študentov sa pri komunikácii prejavili aj v tom, že používali viacej sociolektických slov z oblastí, o ktoré sa vo svojom voľnom čase zaují-

mali, napr. športovci používali viac sociolektických slov zo športu. Sociálne parametre „ročník štúdia študentov“, „rodinný pôvod“ používanie sociolektických slov vôbec neovplyvnili.

Literatúra

BOSÁK, J.: Slang v jazyku a v slovníku: dynamika opisu. In: Sborník přednášek z V. konference o slangu a argotu v Plzni 7.–9. února 1995. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta ZČU 1995, s. 12–17.

HOCHEL, B.: O nespisovnej slovnej zásobe mládeže. In: Studia Academica Slovaca 12. Red. J. Mistrík, Bratislava, Alfa 1983, s. 211–228.

HOCHEL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava, Hevi 1993.

KRIŠTOF, Š.: Študentský slang v Nitre. In: Zborník Pedagogického inštitútu v Nitre. Spoločenské vedy. Red. J. Kopál, Bratislava, Veda 1963, s. 89–109.

KRIŠTOF, Š.: Mládežnícky slang. In: Studia Academica Slovaca 3. Red. J. Mistrík, Bratislava, Alfa 1973, s. 83–111.

ODALOŠ, P.: Slang poslucháčov Pedagogickej fakulty v B. Bystrici. Rukopis diplomovej práce. B. Bystrica 1984.

ODALOŠ, P.: Profil mládežníckeho sociolektu vo väčšom meste. In: Wielkie Miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące. II. Red. D. Bienkowska, Łódź 1995, s. 174–178.

ORLOVSKÝ, J.: K slovenskému slangu študentskému a vojenskému. Turčiansky Svätý Martin, Vydavateľstvo B. Buocik 1941.

SOCIOLINGVISTICKÉ ASPEKTY PREZENTÁCIE SLOVENČINY CUDZINCOM

Jana Pekarovičová

1. Súčasný geopolitický pomery v Európe, vznik nových štátnych útvarov vrátane Slovenskej republiky, podnietili isté prehodnotenie postojov k jazykom malých národov i zmenu zásad projektovania jazykovej politiky v stredoeurópskom priestore. Vzhľadom na aktuálne potreby medzinárodnej komunikácie vo všetkých sférach jej vývoj smeruje k vytváraniu podmienok pre bilingválne resp. multilingválne štúdium. Presadzuje sa aj koncepcia *receptívnej viacjazyčnosti* (Finkenstaedt – Schröder 1992, s. 36), zameranej najmä na poznávanie jazykov susedných štátov, ale aj na štúdium ďalšieho príbuzného cudzieho jazyka. V súvislosti so zmenou postavenia Slovenska vo svete mení sa aj pozícia slovenčiny medzi ostatnými slovanskými jazykmi a postupne i jej miesto v študijnom programe zahraničných vzdelávacích inštitúcií. Svedčí o tom rastúci počet záujemcov o rôzne formy štúdia jazyka, literatúry a slovenských reálií, ktorí prichádzajú na Slovensko alebo využívajú možnosti domácich univerzít. Prezentácia slovenčiny zahraničným frekventantom na príslušných typoch akademických pracovísk má svoje špecifiká a je vo veľkej miere ovplyvnená rozdielnymi okolnosťami, študijno-organizačnými podmienkami a charakterom jazykovej prípravy. To sa pochopiteľne prejavuje súčasne aj v požiadavke diferencovaného prístupu k výučbe i k stanoveniu adekvátneho didaktického cieľa. Vzhľadom na to, že chýba komplexnejší prehľad o jednotlivých formách prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka na Slovensku spolu s analýzou situácie v oblasti zahraničnej slovakistiky *Metodické centrum Studia Academica Slovaca pri Filozofickej fakulte UK* spracúva príslušnú databázu. Čiastkové výsledky výskumu boli publikované v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* (Pekarovičová 1994, 1995), v odborných časopisoch a predstavené aj na vedeckých fórach.

2. V našom príspevku predkladáme charakteristiku tých vysokoškolských slovakistických centier, ktoré sa venujú jazykovej príprave cudzincov so zreteľom na niektoré sociolingvistické aspekty. K dôležitým činiteľom vzájomnej diferenciacie foriem sprostredkovania slovenčiny cudzincom patria podľa našej skúsenosti a výsledkov aplikovaného výskumu faktory, ktoré vyplývajú jednak objektívnych okolností, jednak závisia od individuálnych predpokladov pria-

mych účastníkov pedagogickej komunikácie, teda od študentov i od vyučujúceho. Sú to najmä tieto okolnosti:

- *miesto jazykovej prípravy, možnosti a podmienky štúdia,*
- *charakter a zameranie štúdia:* či ide o odborné štúdium slovakistiky, porovnávacie štúdium slovanských filológií, alebo či sa slovenčina chápe ako prostriedok odbornej komunikácie pri štúdiu zahraničných poslucháčov na slovenských vysokých školách, prípadne ako voliteľný predmet zameraný predovšetkým na získanie bežných komunikačných schopností,
- *dĺžka a intenzita výučby* vzhľadom na súvislé štúdium alebo krátkodobé kurzy rôznej intenzity,
- *typologická, genetická a areálová charakteristika slovenčiny v porovnaní s primárnym jazykom frekventantov,*
- *znalosť iného slovanského jazyka, vrátane češtiny,* čo má potenciálny vplyv na rýchlejšie porozumenie slovenského komunikátu, ale často je príčinou interferenčných javov,
- *príbuznosť/rozdielnosť kultúr,* ktorá sa premieta v schopnosti cudzincov vnímať, porovnávať a interpretovať nové krajinovedné, sociálne a kultúrne javy a chápať ich vzájomné vzťahy aj špecifiká,
- *vzdelanie, profesijná orientácia, vek frekventantov a ich motivácia študovať slovenčinu,* ktoré často ovplyvňujú efektívnosť vyučovania,
- *charakter študijnej skupiny:* či ide o homogénnu alebo heterogénnu skupinu z hľadiska východiskového jazyka a odbornej profilácie frekventantov,
- *osobnosť lektora, učiteľa slovenčiny,* ich odborná, pedagogická kompetencia a v neposlednom rade manažérske schopnosti podporiť záujem o jazyk a slovenské reálie.

Niektoré sociolingvistické aspekty najmä vo vzťahu k typologickej charakteristike východiskového a cieľového jazyka frekventantov sme už naznačili v súvislosti s analýzou jazykovej komunikácie cudzincov (Pekarovičová 1993). Domnievame sa, že práve ona podstatne ovplyvňuje výber didaktickej stratégie a zodpovedajúcich vyučovacích metód. Naznačené činitele sa navzájom dopĺňajú a vo väčšej alebo menšej miere podmieňujú didaktický cieľ.

3. Z hľadiska miesta jazykovej prípravy máme na mysli jazykové prostredie, v ktorom sa uskutočňuje výučba. Ide o rôzne formy štúdia zahraničných študentov na Slovensku v autentickom jazykovom prostredí alebo v zahraničí, predovšetkým v rámci lektorátov slovenského jazyka a kultúry na niektorých univerzitách, ale aj v iných vzdelávacích inštitúciách, kultúrnych alebo krajan-ských spolkoch.

3.1. K hlavným pracoviskám zameraným na výučbu slovenčiny ako cudzieho jazyka na Slovensku nesporne patrí *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*, kde sa do študijného programu zahraničných študentov filologických a nefilologických odborov bežne zaraďuje špeciálna jazyková príprava. Na základe zvýšeného záujmu cudzincov o súvislé odborné štúdium i mimoriadne formy štúdia rôznej intenzity a dĺžky sa *pri katedre slovenského jazyka* vytvorilo *oddelenie slovenčiny ako cudzieho jazyka*, ktoré podľa možnosti zabezpečuje diferencovanú jazykovú výučbu. V spolupráci s Metodickým centrom *Studia Academica Slovaca*, ktoré vzniklo v roku 1992, sa orientuje aj na aplikovaný výskum v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka, na tvorbu modifikovaných učebných materiálov a budovanie databázy o zahraničnej slovakistike.

K pravidelným podujatiam organizovaným pre zahraničných slovakistov od roku 1965 patrí *Letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca*, na ktorom sa doteraz zúčastnilo takmer 3 500 frekventantov z vyše 50 štátov sveta. Seminár svojím vedeckým, kultúrno-poznávacím i vzdelávacím programom predstavuje syntézu výsledkov multidisciplinárneho slovakistického výskumu, ktoré sú publikované v zborníkoch prednášok *Studia Academica Slovaca* (v r. 1996 vyšiel 25. ročník) a položil i základy aplikovanej lingvistiky v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Špecifické postavenie v zabezpečovaní jazykovej výučby cudzincov má *Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov Univerzity Komenského (ÚJOP ZŠ UK)*, ktorý v súčasnosti pôsobí v troch strediskách: v Bratislave, v Senci a v Košiciach. Začiatky prípravy zahraničných študentov na štúdium na slovenských vysokých školách siahajú do roku 1960, keď vzniklo študijné stredisko v Senci. Za toto obdobie prešiel ÚJOP ZŠ UK mnohými organizačnými i obsahovými zmenami a po roku 1990 rozšíril svoju ponuku o výučbu v angličtine pre budúcich medikov v Senci a prijíma zahraničných slovakistov na krátkodobé stáže. Okrem toho pre záujemcov organizuje v júli 1-mesačný jazykový kurz.

Samostatný organizačno-pedagogický problém predstavuje výučba zahraničných Slovákov, ktorí prichádzajú na Slovensko študovať rôzne odbory a v závislosti od domácich možností s veľmi rozdielnou úrovňou jazykových i odborných kompetencií. S cieľom zvýšiť kvalitu vyučovania v slovenčine na základných a stredných školách v krajanských školských zariadeniach, poskytuje sa učiteľom z Maďarska, Poľska, Zväzovej republiky Juhoslávie, Chorvátska, Rumunska a Ukrajiny možnosť absolvovať na Slovensku krátkodobé jazykové

kurzy a odborné stáže. Za týmto účelom bolo pri Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici vytvorené *Metodické centrum pre krajanov*.

3.2. Osobitné miesto v prezentácii slovenčiny cudzincom zaujímajú zahraničné slovakistické centrá. Ide najmä o lektoráty slovenského jazyka a kultúry, pôsobiace na zahraničných univerzitách, ktoré sa navzájom líšia postavením slovakistiky, charakterom štúdia, počtom študentov, štruktúrou študijného plánu, ako aj materiálnym vybavením a personálnym obsadením. Na získanie presnejších informácií o histórii a súčasnom stave slovakistiky na príslušných univerzitách vypracovalo Metodické centrum SAS dotazník, ktorý vyplnili vyslaní lektori a oslovení domáci slovakisti. Táto úloha pokračuje a databáza sa priebežne dopĺňa. Z odpovedí respondentov i zo správ lektorov vidieť, že na niektorých univerzitách došlo vo vzťahu k slovakistike v poslednom období k výrazným zmenám. K tradičným lektorátom pribudli r. 1995/96 novootvorené – Varšava, Sarvaš, Lubľana, Dillí, niekde ich koncepciu ovplyvnili štruktúrne zmeny, geopolitická situácia, ale najmä finančné dôvody. Aktuálny stav podrobnejšie analyzujeme v 24. ročníku zborníku SAS (Pekarovičová 1995), kde uvádzame charakteristiku jednotlivých pracovísk. V súčasnosti registrujeme podľa zriaďovateľa štyri typy lektorátov, a to lektoráty vytvorené *a) na základe medzivládnej kultúrnej dohody Slovenska s danou krajinou, b) na báze priamej spolupráce medzi univerzitami, c) v rámci štipendijného pobytu slovenského lektora v niektorej vzdelávacej inštitúcii danej krajiny, d) z iniciatívy zahraničnej univerzity.*

V školskom roku 1995/96 pracuje 21 lektorátov slovenského jazyka na báze bilaterálnej kultúrnej dohody na univerzitách v týchto krajinách: **Bulharsko** (2) – Sofia, Veľké Tarnovo, **Francúzsko** (4) – Paríž-Rouen, Strasbourg, Bordeaux, Clermont-Ferrand, **Chorvátsko** (1) – Záhreb, **India** (1) – Dillí, **Mad'arsko** (3) – Budapešť, Segedín, Sarvaš, **Pol'sko** (3) – Krakov, Katovice, Varšava, **Rakúsko** (1) – Viedeň, **Rumunsko** (1) – Bukurešť, **Rusko** (1) – Moskva, **Slovinsko** (1) – Lubľana, **Taliansko** (1) – Neapol, **Ukrajina** (2) – Lvov, Užhorod. V šk. roku 1996/97 sa plánuje otvorenie lektorátu v **Egypte** na Univerzite v Káhire, záujem prejavila aj Univerzita v Lodži v Poľsku, ráta sa s vyslaním lektora do Lundu do **Švédska** a do Pekingu v **Číne**.

Na základe priamej spolupráce medzi univerzitami pôsobí lektorát na Univerzite Complutense v *Madride*. O tento spôsob vytvárania podmienok pre zavedenie slovenčiny majú záujem ďalšie zahraničné univerzity. Často sa však realizuje formou prednáškového pobytu hosťujúceho docenta alebo profesora.

Osobitnú pozornosť treba venovať tým univerzitám, kde sa slovenčina prednáša v rámci slavistického porovnávacieho štúdia najmä zásluhou domácich

slovakistov a lektorskú činnosť vykonáva štipendista Fulbrightovej nadácie (lektoráty v USA – Pittsburgh, Cleveland do r. 1995), Britskej rady (lektoráty vo Veľkej Británii – Sheffield, Oxford do r. 1994, Londýn od r. 1995).

Z iniciatívy zahraničnej univerzity pracuje staronový lektorát na Univerzite v Kolíne nad Rýnom, ponuku ktorého využívajú aj študenti z Bonnu. Slovakistika je doteraz súčasťou študijného programu západoslovanských filológií na Humboldtovej univerzite v Berlíne a ako voliteľný predmet na Univerzite v Regensburgu, v Mníchove a na Hospodárskej univerzite vo Viedni. K pracoviskám, ktoré v súčasnosti zabezpečujú činnosť lektorátov slovenčiny z vlastných zdrojov možno podľa našich informácií priradiť univerzity v Jyväskylä, v Ríme, v Novom Sade, v Belehrade, v Soule (Južná Kórea). Osobitný štatút má Karlova univerzita v Prahe, kde sa na Filozofickej fakulte v r. 1995 zaviedlo štúdium slovakistiky.

Analýza súčasného stavu lektorátov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí potvrdzuje, že ich koncepcia, obsahové zameranie, ale aj pracovné a existenčné podmienky sú rozdielne. Rovnako aj ponímanie slovakistiky v širšom a užšom zmysle (Mistrík 1989). Niektoré sa orientujú len na praktický jazyk, inde sa slovenčina študuje ako voliteľný predmet v rámci porovnávacieho štúdia slovanských filológií. Veľmi často sa však prejavuje snaha zaradiť do programu slovenské vlastivedné a kultúrne reálie tzv. Slovak Studies, civilisation, Landes- und Kulturkunde der Slowakei a v prípade slovakistiky ako diplomového predmetu alebo podľa odborného potenciálu danej univerzity aj prednášky a semináre zo slovenskej literatúry. Podrobnejší prehľad porov. u J. Pekarovičovej (1995).

Literatúra

FINKENSTAEDT, T. – SCHRÖDER, K.: Sprachen in Europa von morgen. Berlin – München, Langenscheidt KG 1992. 57 s.

MISTRÍK, J.: Slovakistika vo svete. In: Studia Academica Slovaca, 18. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 335–343.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovenskej lingvistiky a didaktiky. In: Studia Academica Slovaca, 23. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1994, s. 189–197.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka. In: Studia Academica Slovaca, 24. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 197–213.

PEKAROVIČOVÁ, J.: K jazykovej komunikácii cudzincov v slovenčine. Príspevok prednesený na konferencii o jazykovej komunikácii, konanej v dňoch 6.–8. septembra 1994 v Banskej Bystrici (v tlači).

SLOVAKISTIKA NA PRAŽSKEJ FILOZOFICKEJ FAKULTE KARLOVEJ UNIVERZITY

Olga Schulzová

Začiatky slovakistiky na pražskej Karlovej univerzite spadajú až na koniec 19. storočia. V priebehu rokov sa jej nevenovala vždy rovnaká pozornosť. Na rozsah i obsah predmetu „slovakistika“ mal spravidla vplyv vedúci pracovník a učiteľia pôsobiaci na príslušnom pracovisku. Dôležitú úlohu malo však vždy i štátne zriadenie. Koncom 19. storočia bol na pražskej Filozofickej fakulte riadnym profesorom Slováč Martin **Hattala** (1821–1903), ktorý sa vo svojich prednáškach venoval najmä konfrontácii slovanských jazykov. Svedčia o tom názvy jeho prednáškových cyklov za takmer desaťročné obdobie jeho pôsobenia na uvedenej fakulte. V školskom roku 1882/1883 prednášal tému „*Srovnání hlásek a tvarů českých se starobulharskými*“, v školskom roku 1883/1884 zasa tému „*O skloňování a časování hlavních nářečí slovanských*“ a v ďalšom školskom roku (1885/1886) mali jeho prednášky názov „*Nauka o hláskách hlavních nářečí slovanských*“ a „*O skloňování hlavních nářečí slovanských*“. V školskom roku 1886/1887 sa sústredil na tému „*O časování hlavních nářečí slovanských*“, v školskom roku 1889/1890 to bola „*Nauka o konjugaci hlavních nářečí slovanských*“ a v školskom roku 1890/1891 mal dva prednáškové cykly. Jeden z nich sa menoval „*O jednoduchých větách hlavních nářečí slovanských*“, druhý „*O složených větách hlavních nářečí slovanských*“.

Názvy prednášok ukazujú, že M. Hattala sa venoval niekoľkým rovinám slovanských jazykov, ale poukazujú aj na to, že na pôde pražskej Filozofickej fakulty sa slovenčine nevenoval. Tú zrejme hodnotil ako jazyk, ktorý nepatrí medzi „hlavné“ slovanské jazyky. V marci roku 1892 M. Hattala odchádza do dôchodku.

V tom istom čase ako M. Hattala v slavistike pôsobí aj český jazykovedec Jan **Gebauer** (1838–1907). Ten síce nevenuje pozornosť slovenskému jazyku, ale hodnotí umeleckú tvorbu Jána **Kollára** v prednáškovom cykle „*Výklad vybraných básní Kollárových a Čelakovského*“.

Po Hattalovom odchode do dôchodku prednášajú od školského roku 1893–1894 o slovanských jazykoch na Filozofickej fakulte František **Pastrnek** (1853–

1940), člen Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave a Jiří **Polívka** (1858–1933). Obaja vo svojich prednáškových cykloch venujú pozornosť aj slovenčine.

F. Pastrnek si všímal slovenčinu v prednáške „*Česká, moravská a slovenská nářečť*“, ktorá odznievala počas školských rokov 1903–1904 a 1906–1907 v rámci cyklu „*Česká, moravskoslezská a slovenská nářečť*“. Je pravdepodobné, že aj v niektorých ďalších svojich vysokoškolských prednáškach ako boli „*Nářečť československá*“, „*Přehled jazyků a nářečť slovanských*“ alebo „*Československá nářečť*“ ako i niektorých ďalších v školských rokoch 1908/1909, 1909/1910 a 1916/1917, sa F. Pastrnek zmienil aj o slovenčine.

J. Polívka sa vo svojich prednáškach niekoľko školských rokov venoval slovenským rozprávkam. Týka sa to cyklu „*Slovenské pohádky*“ zo školských rokov 1908/1909, 1909/1910 a 1910/1911. Okrem toho prednášal o jednotlivých rovinách „*západoslovanských*“ jazykov. Hláskosloviu venoval prednášky „*Srovnávací hláskosloví západoslovanských jazyků*“, ktoré konal v priebehu piatich školských rokov 1895/1896, 1906/1907, 1910/1911, 1912/1913 a 1915/1916. Prednášku „*Tvarosloví západoslovanských jazyků*“ relizoval v školskom roku 1901/1902, prednášku „*Srovnávací mluvnice západoslovanských jazyků*“ v školskom roku 1904/1905. *Porovnávaniu tvaroslovia západoslovanských jazykov* sa J. Polívka venoval aj v školských rokoch 1908/1909 a 1913/1914 a *časovaniu v západoslovanských jazykoch* v školskom roku 1914/1915. Okrem uvedených prednášok mal v školských rokoch 1908/1909, 1909/1910 a 1916/1917 cvičenia „*Dialektologická a folkloristická cvičení západoslovanská*“, „*Srovnávací mluvnice západoslovanských jazyků*“, „*Sloveso*“ a seminár „*Flexe slovesná v západoslovanských jazycích*“. Je viac ako pravdepodobné, že v uvedených prednáškových cykloch, cvičeniach a seminároch venoval J. Polívka pozornosť aj slovenčine ako jednému zo *západoslovanských jazykov*.

Začiatkom 20. storočia sa slovenčine, predovšetkým slovenskej literatúre, ale aj slovenskému jazyku, venoval ďalší profesor pražskej Filozofickej fakulty. Bol ním Jaroslav **Vlček** (nar. 1860 v B. Bystrici–1930). Pre školský rok 1909/1910 pripravil prednáškový cyklus „*Štúrova škola*“. V školskom roku 1912/1913 prednášal na tému „*Slovensko literární od let sedmdesátých století XIX.*“.

V tom istom školskom roku (1912/1913) vydáva literárny vedec Jan **Jakubec** (1862/1936) rozpravu „*O vlivu slovenských dialektů na spisovný jazyk v Kollárových básních*“ a študentom prednáša na tému „*Mladé Slovensko*“. (Aj v ďalšom školskom roku (1913/1914) venuje J. **Vlček** pozornosť slovenčine: prednáša na tému „*Výklad kusů poesie slovenské*“. V školskom roku 1915/1916

má dokonca dve slovakistické prednášky: „Výklad znělek Kollárových z roku 1821“ a „Výklad Kollárových básní drobných“).

Po prvej svetovej vojne, t.j. v školskom roku 1918/1919 v rámci „Seminára pre slovanskú filológiu“ (Seminář pro slovanskou filologii) vznikli na Filozofickej fakulte UK dve slovakistické oddelenia: „Oddělení slovenské literárně-historické“ a „Oddělení pro slovenskou literaturu“. Obe viedol J. Vlček, ktorý mal k dispozícii asistenta Otakara **Svitavského** (nar.1895). Uvedené slovakistické pracoviská v rámci slovanského seminára existovali až do školského roku 1927/1928.

Od školského roku 1923/1924 sa popri literatúre sústredenejšia pozornosť venuje slovenskému jazyku. Študenti odboru čeština majú ako súčasť študijného programu lektorské cvičenia zo slovenského jazyka. Lektorom sa stáva Jan **Mensík** (nar. 1885), ministerský radca a člen Učenej spoločnosti Šafárikovej pri Univerzite Komenského. Napriek tomu, že bol pomerne vysokým ministerským úradníkom, na univerzite mal postavenie lektora.

V školskom roku 1933/1934 zakladá Miloš **Weingart** (1890–1939) v rámci slovanského seminára Oddelenie pre porovnávaciu jazykovedu a starú slovenčinu a v rámci naplňania ideológie o jednotnom a jednom československom jazyku vzniká aj Oddelenie pre československý jazyk. Vedúcim tohoto oddelenia sa stáva Jiří **Horák** (1884), člen Učenej spoločnosti Šafárikovej pri Univerzite Komenského, bývalý dekan na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej. V spomínanom období bol prodekanom tejto fakulty a zároveň aj zástupcom Emila **Smetánku** (1875–1936), riaditeľa seminára pre slovanskú filológiu. Ale napriek pretláčaniu názoru o jednotnom československom jazyku a o slovenčine ako odnoži tohto jazyka, lektorské cvičenia zo slovenského jazyka sa naďalej konajú. (Poznámka: V uvedenom školskom roku (1933/1934) ako asistent štipendista seminára pre slovanskú filológiu sa v archívnych materiáloch univerzity uvádza Ján **Stanislav** a ako demonštrátor v tom istom seminári Eugen **Jóna**).

V ďalšom období, v školskom roku 1935/1936 sa Jan **Mensík** vzdáva pôsobenia na Filozofickej fakulte a lektorkou slovenského jazyka sa stáva Slovenka Viera **Šetková** (nar. 1911 v Turanoch), ktorá v Prahe v tom čase pôsobila aj ako profesorka gymnázia. V. Šetková mala v rámci lektorátu týždenný štvorhodinový kurz „*Mluvnická a praktická cvičení slovenská*“. Kurz sa konal až do roku 1939. V uvedenom školskom roku (1935/1936) slovenčine venovali pozornosť aj ďalší učitelia pražskej filozofickej fakulty. Albert **Pražák** (1880–1956) mal prednáškový cyklus „*Výklad textů vybraných ze staročeské a slovenské literatury*“, Vladimír **Šmilauer** (1895–1983) prednášal na tému „*Úvod do histo-*

rické mluvnice československé“, **Smetánka** mal prednášku nazvanú „Československé časování“ a cyklus prednášok literátky Flóry **Kleinschnitzovej** sa menoval „Přehledné dějiny literatury československé doby nové“. V rámci prednášok o „československej“ literatúre a „československom“ jazyku sa prednášajúci zmieňovali, pravdaže, aj o slovenčine.

V letnom semestri roku 1945, po skončení vojny, slovenčine venuje pozornosť Václav **Vážný** (1892–1966) v prednáškovom cykle „Základy dialektologie české a slovenské“; cyklus pokračoval aj v ďalšom školskom roku (1946/1947). V. Vážný okrem toho prednášal aj na tému „Nářečt slovenská“ a mal dve seminárne cvičenia „Cvičení z dialektologie“ a „Otázky týkající se spisovné češtiny a slovenštiny“. A. Pražák sa venoval téme „Reformace a protireformace na Slovensku“.

V školskom roku 1946/1947 namiesto V. Šetkovej prichádza za lektorku slovenčiny Želmíra **Gašparíková**. Jej lektorské cvičenia majú rovnaký názov ako mali v čase pôsobenia V. Šetkovej – „Mluvnická a praktická cvičení v jazyce slovenském“. Prvý raz sú tieto cvičenia rozdelené na dve týždenné dvojhodinovky. Jedna je určená pre začiatocníkov, druhá pre pokročilých. V. Vážný sa v tomto i v ďalších školských rokoch vo svojich seminároch a cvičeniach venuje slovenskej dialektológii a komparácii češtiny a slovenčiny. A. Pražák zasa porovnáva Bernoláka a Štúra v prednáške „Bernolák a Štúr“.

V školskom roku 1947/1948 sa slovenčine venuje pozornosť aj na Pedagogickej fakulte Karlovej univerzity. Tam Quido **Hodura** (1879–1960) prednáša na tému „Základy spisovné slovenštiny“.

Od školského roku 1955/1956 okrem praktických cvičení zo slovenského jazyka študenti češtinári musia povinne navštevovať aj prednášku a seminár zo slovenskej literatúry. Učiteľom tohto predmetu je Ludvík **Patera**. V školskom roku 1957/1958 Ž. Gašparíková odchádza do dôchodku a slovenský lektorát po nej preberá Adolf **Kamiš** (1915), ktorý spolu so Ž. Gašparíkovou napísal česko–slovenský slovník. Slovenskú literatúru ako externista prednáša Karol **Rosenbaum**.

V ďalších školských rokoch sa počet študentov bohemistov rozrastá. Preto predmet „Slovenština“ učia dvaja učitelia: A. Kamiš a Jarmila **Syrovátková** (1928–1994). R. 1963 začína na pražskej Filozofickej fakulte popri L. **Paterovi** prednášať slovenskú literatúru aj Miloš **Tomčík** a predmet „Slovenština“ okrem dvoch vyššie uvedených českých učiteľov slovenského jazyka vedie Viera **Budovičová**.

Tento stav trvá niekoľko ďalších školských rokov. Po odchode A. Kamiša a J. Syrovátkovej-Servítkovej do dôchodku a po zrušení pražskej Univerzity

17. novembra na Filozofickú fakultu prešla Oľga **Schulzová** a predmet „*Slovenština*“, povinnú disciplínu pre študentov bohemistiky, učia dve Slovenky. Bohemisti si v tomto období mohli vyberať z výberových prednášok a voliteľných seminárov aj slovakistické prednášky a semináre zo štylistiky, sémantiky, lexikológie, fonetiky a jazykovej kultúry. O dejinách spisovnej slovenčiny po dva školské roky chodil do Prahy prednášať Eugen **Pauliny**.

Okrem bohemistov povinnú slovenčinu museli absolvovať aj zahraniční študenti, ktorí prišli do Prahy študovať češtinu a češtinári z diaľkového a rozširujúceho štúdia. Ba aj českí študenti na Inštitúte prekladateľstva a tlmočníctva Univerzity 17. novembra, ktorý bol roku 1974 presunutý ako Katedra prekladateľstva a tlmočníctva na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity (dnes Katedra translitológie), mali v prvom ročníku štúdia povinný základný kurz slovenčiny. Slovenskí študenti, ktorých bolo na odbore prekladateľstva v každom školskom roku približne desať, mali kompletnú výučbu slovenčiny ako materinského jazyka a pritom lektorské cvičenia z češtiny.

V školskom roku 1991/1992 V. Budovičová odišla do dôchodku a O. Schulzová prešla do Fonetického ústavu. Slovenčinu na bohemistike začali učiť češtinári neslovakisti Ladislav **Špaček** a Alexander **Stich**. Po odchode L. Špačka do televízie, slovenčine sa venuje iba A. Stich.

V súčasnosti je situácia slovakistiky na pražskej Filozofickej fakulte takáto:

V prvom cykle jednodborovej češtiny majú študenti povinnú dvojsemestrovú dvojhodinovú prednášku „*Slovenština*“. V rámci nej čítajú slovenské texty a dostávajú výklad o rozdieloch medzi češtinou a slovenčinou. Na konci školského roku píšú test.

V prvom cykle dvojodborového štúdia študenti v dvojsemestrovom predmete „*Četba odborných lingvistických textů ve dvou slovanských jazycích*“, končiacom testom, majú možnosť vybrať si ako jeden z dvoch požadovaných slovanských jazykov slovenčinu.

Okrem toho všetci českí bohemisti si môžu spomedzi voliteľných jazykových seminárov vybrať slovakistický seminár „*Srovnávací fonetika češtiny a slovenštiny*“ a medzi základnými odborovými prednáškami titul „*Slovenská literatura*“. Zahraniční študenti sa so slovenčinou už nezoznamujú a slovenskí študenti prekladateľstva a tlmočníctva študujú tiež len češtinu.

Základnou študijnou príručkou slovenského jazyka pre študentov bola a dosiaľ je učebnica pomenovaná *Slovenština*. Vyšla v niekoľkých vydaniach a jej autormi sú českí a slovenskí jazykovedci: Jaromír **Bělič**, Alois **Jedlička**, Eugen **Jóna**, Eugen **Pauliny**, Jozef **Ružička** a Jozef **Štolc**. Okrem toho na

hodinách slovenčiny boli študenti informovaní aj o ďalšej slovakistickej literatúre.

V školskom roku 1994/1995 vzniklo na pražskej Filozofickej fakulte nové pracovisko: ako súčasť Katedry slavistiky, na ktorej pôsobí niekoľko oddelení južnoslovanských a západoslovanských jazykov, bol roku 1944 založený Kabinet slovakistiky. V rámci kabinetu možno študovať ako samostatný odbor rovnocenný s inými filológiami predmet „slovakistika“ a v jeho rámci slovenský jazyk, slovenskú literatúru a históriu. Študenti slovakistiky počúvajú prednášky a navštevujú jazykovedné, literárnovedné a historické semináre. Vedúcim kabinetu je Rudolf **Chmel**, ktorý prednáša slovenskú literatúru spolu s L. Paterom. O. Schulzová prednáša jazykové predmety, Ján **Mlynárik** so Zdeňkom **Urbanom** prednášajú históriu.

V prvom roku existencie slovakistiky študovalo tento predmet šesť študentov českej národnosti. Po prijímacích pohovoroch pre školských rok 1995/1996 boli na štúdium slovakistiky prijatí štyria uchádzači.

JAZYK V KONTAKTE

ŠPECIFIKÁ JAZYKOVEJ SITUÁCIE A POLITIKY V ÁZII

Viktor Krupa

O Slovensku sa tvrdieva, že je to krajina s vysokým podielom menšinových populácií. Kto však lepšie pozná jazykovú problematiku v Európe a na iných kontinentoch, nevyhnutne príde k záveru, že percento inojazyčných etníc nie je na Slovensku nadpriemerne vysoké. Najmä pohľad na jazykovú mapu Ázie (ani nehovoriac o Afrike či Oceánii) nás rýchlo presvedčí o odlišnosti jazykovej situácie v európskych a mimoeurópskych krajinách. Súvisí to s rozdielmi v ekonomickej integrácii a v odlišnom tempe sociálneho vývinu. Stručne povedané, etnicky a jazykovo homogénne štáty sú mimo Európy skôr výnimkou než pravidlom. V Ázii je pluralita jazykov bežným javom.

Vcelku zanedbateľné jazykové a etnické menšiny jestvujú v Ázii napríklad len v Japonsku, vo dvoch kórejských štátoch a v niektorých štátoch Arabského polostrova. Jazyková mapa veľkej väčšiny ázijských krajín je podstatne pestrejšia (Krupa 1987).

V druhej polovici 20. storočia však začína vzrastať váha novej jazykovej, etnickej a často i kultúrnej plurality v celosvetovom meradle (aj v Európe) v dôsledku silnejúcich migračných tokov zapríčinených politickými, vojenskými alebo ekonomickými tlakmi. Nové jazykové menšiny majú poväčšine charakter diaspory. Dôsledky týchto procesov pre etnické zloženie a jazykovú situáciu sa prejavujú vo dvoch typoch krajín:

a) V ekonomicky prosperujúcich krajinách Európy (Anglicko, Francúzsko, Nemecko, Švédsko), Ameriky (hlavne USA a Kanada, ktoré boli už v minulosti typickými prísťahovaleckými štátmi), ale do istej miery i Ázie (Kuvajt a iné bohaté štáty Arabského polostrova, Sabah na severe Kalimantanu) a Afriky (Juhoafrická republika).

b) V krajinách bezprostredne susediacich s krízovými oblasťami (napr. v Európe Chorvátsko a Srbsko, v Ázii Pakistan, Thajsko, Indická republika a Bangladéš, v Afrike Zaire; v rozličných obdobiach to boli aj iné štáty). Takto v mnohých štátoch sveta vznikli, vznikajú a pravdepodobne aj budú vznikáť pomerne silné nové menšiny (v USA hispanojazyčná, v Nemecku turecká, vo Francúzsku arabská, v Kuvajte a arabských emirátoch indická), menšiny počtom

porovnateľné so starými menšinami. Integrácia týchto jazykových a etnických menšín naráža na nemalé ťažkosti najmä vtedy, ak k jazykovým odlišnostiam pristupujú odlišnosti kultúrne a náboženské. Frapantným príkladom je Malajzia, kde čínski prisťahovalci tvoria okolo 34 % obyvateľstva a malajčina je materinským jazykom necelej polovice (43 %) obyvateľov štátu (Krupa – Genzor 1985).

Súčasná jazyková rozkúskovanosť v Ázii je, prirodzene, dedičstvom starého dáta: pripomeňme aspoň Indonéziu, Papuu Novú Guineu, Indickú republiku a Čínu.

Aj táto jazyková pluralita môže byť prinajmenej dvojakej povahy:

a) Vo viacerých prípadoch je výsledkom celkovej ekonomickej, sociálnej a etnickej nerozvinutosti za podmienok stáročnej neexistencie väčších a stabilnejších štátnych celkov (Papua Nová Guinea, Indonézia, India, takmer všetky štáty subsaharskej Afriky).

b) V ostatných prípadoch zasa vyplýva z okolností, s akými sa stretávame v imperiálnych štátnych útvaroch, kde síce bol nositeľom štátotvornej idey jediný národ (napríklad v Perzii, Číne, z európskych štátov vo Francúzsku, Rusku či v Rakúsko-Uhorsku do konca prvej svetovej vojny), ktorý si však podmanil územia obývané inými etnikami. Vo všeobecnosti sa dá tvrdiť, že v tzv. imperiálnych štátoch (takisto v Európe ako aj mimo nej) národy, ktoré sa pokladali za štátotvorné, neprejavovali veľa porozumenia pre jazyky menších podmanených národov či etnických spoločenstiev. Vo vzťahu k početným menším etnikám a ich jazykom sa tento postoj prejavuje resp. prejavoval nielen v Oriente, ale i v európskom svete – v USA, Latinskej Amerike, Rusku a v Austrálii.

Špecifikum jazykovej situácie a politiky v Ázii a Afrike je čiastočne determinované jazykovou politikou koloniálnych mocností. Táto politika sa v podstate riadila rovnakými zásadami v materskej krajine i v kolóniách. Na jeden zásadný rozdiel medzi anglickou a francúzskou jazykovou politikou poukazuje E. Haugen (1969). Upozorňuje, že Angličania nemali explicitne sformulovanú jazykovú politiku a vcelku ochotne zavádzali do škôl domáce jazyky. Naproti tomu Francúzi miestne jazyky ignorovali a v školách sa vyučovalo výlučne po francúzsky. Nadväzovali vlastne na domácu jazykovú politiku, ktorá oslabila pozície všetkých jazykov okrem francúzštiny – teda okcitánčiny, bretónčiny, nemčiny a čiastočne taliančiny na Korzike. K tomu pristupuje ďalší rozdiel: Angličania síce tolerovali domáce jazyky, ale neprijímali domorodcov do svojej spoločnosti. Naproti tomu Francúzi ochotne akceptovali jednotlivcov všetkých rás, ak sa vzdali svojej pôvodnej identity. Zrieknutie sa národnej identity bolo aj

legitimáciou umožňujúcou vstup do uhorskej spoločnosti pred prvou svetovou vojnou. Vo vzťahu k inojazyčným obyvateľom štátu praktizovali teda politiku francúzskeho typu aj uhorské, resp. maďarské úrady, najmä na sklonku 19. a začiatkom 20. storočia. Postupná a rýchla asimilácia rozličných jazykových spoločností pokračovala na území posttrianonského Maďarska aj po skončení prvej svetovej vojny a vyústila do ich dnešného žalostného stavu. K rovnakým výsledkom zavše viedla aj imperiálna politika druhého, navonok liberálnejšieho typu. Vďaka nej angličtina takmer úplne nahradila írčinu v Írsku, škótcínu a v menšej miere i welštinu.

Voľba úradného jazyka po dekolonializácii nezávisela len od jazykovej politiky tej-ktorej materskej krajiny, ale aj od toho, či v novovzniknutom štáte existovala resp. neexistovala tzv. „veľká tradícia“. Tam, kde takáto domáca tradícia existovala a nebola za koloniálnej éry odvrhnutá, funkcie dorozumievacieho prostriedku v celej krajine prevzal naraz alebo postupne miestny jazyk (porov. Vietnam, Kambodžu a Laos v bývalej francúzskej doméne s Barmou či Malajziou v anglickej doméne). Rýchlosť emancipácie závisela od stupňa zložitosti jazykovej situácie. Avšak tam, kde hrozili interetnické konflikty či jazyková vojna, volila sa taktika výberu takého jazyka, ktorý by čo najmenej preferoval niektorú etnickú skupinu. Preto napr. v Indii, v Malajzii, Singapure a na Filipínach (hoci v nerovnakej miere) pretrváva jazyk niekdajšej koloniálnej mocnosti vo funkcii medzietnického nástroja komunikácie a iba pomaly ustupuje domácejmu jazyku. Zmeny po politickom osamostatnení si v Malajzii i v Indonézii vyžiadali zavedenie povinných jazykových kurzov pre všetkých zamestnancov štátnej správy. V Indonézii nebolo potrebné ponechať vo funkcii štátneho jazyka holandčinu. Malajčina (pod názvom indonézština), od stáročí lingua franca celého juhovýchodoázijského ostrovného sveta, lepšie vyhovovala predstavám o ideálnom spoločnom jazyku – možno aj preto, že holandčina nebola svetovým jazykom a znalosť malajčiny, materinského jazyka nízkeho percenta obyvateľstva, bola teritoriálne dostatočne rozšírená a mohla sa teda v relatívne krátkom čase zaviesť do úradov, armády i do škôl na všetkých stupňoch. Jazyky niekdajších koloniálnych mocností vo viacerých prípadoch zostali dorozumievacími prostriedkami spoločenskej elity, jazykmi najvyššej kultúry, vedy, alebo aspoň jazykmi komunikovania na nadštátnej rovine (pozri francúzštinu v Magríbe, ale hlavne v Alžírsku, angličtinu v Malajzii, na Filipínach a i.). Osobitný prípad predstavuje subsaharská Afrika. Tu – vzhľadom na extrémnu etnickú a jazykovú rozdrobenosť a na neexistenciu prirodzených hraníc ako aj vzhľadom na niektoré ďalšie faktory – vo väčšine krajín dodnes zostali jazykmi štát-

nej správy angličtina, francúzština a portugalčina. Z domácich jazykov môžu v subsaharskej Afrike na rolu celoštátneho jazyka v blízkej budúcnosti ašpirovať iba swahilčina a hauština.

Za situácie jazykovej fragmentácie v jednotnom štáte si zachovanie spektra živých jazykov na jednej strane a zachovanie funkčnosti štátu vyžadujú dosiahnutie istého kompromisu. Ideálom tu nemôže byť rozpad štátu na membra disjecta ani násilné vnucovanie štátneho jazyka všetkým a vo všetkých funkciách. To znamená, že školský systém má byť taký, aby poskytoval všetkým menšinovým jazykovým spoločenstvám (pokiaľ majú o to záujem) kultivovanie ich vlastného materinského jazyka a pritom aby zaručoval dostatočné zvládnutie jazyka celoštátneho organizmu. Tejto podmienke vyhovuje stabilná dvojjazyčnosť menších etnických a jazykových spoločenstiev, dvojjazyčnosť, s akou máme do činenia napríklad v Indonézii alebo v Malajzii. U vzdelancov to môže byť až trilingvizmus – keď k vyššie spomínanej dvojici pristupuje ešte znalosť jedného tzv. svetového jazyka.

Jazykovú pluralitu však centrálné úrady nie vždy rešpektujú (vezmime si napríklad Turecko alebo Thajsko) a niekedy ju ani nemôžu rešpektovať (Papua Nová Guinea s vyše sedemsto jazykmi ako extrémny prípad), a to vedie k zániku mnohých menších jazykov čoraz rýchlejším tempom. Tento proces niektorí jazykovedci (napr. Austrálčan K. Hale) pripodobnili k ekologickej katastrofe, ktorej obeťou je rastlinná i živočíšna ríša.

Postupný zánik jazykov mnohých malých národov zvädza k pokušeniu nastoliť otázku rovnocennosti všetkých jazykov sveta. Rovnocennosť vnútornej hláskovej, gramatickej a lexikálnej stavby sa často zamieňa s rozvinutosťou jednotlivých štruktúrnych rovín. Nesporné je aspoň toľko, že každý zo známych jazykov sa sformoval za istých podmienok a vyhovoval spoločenstvu, ktoré ho používalo. V dnešnom svete sa existenčné podmienky jednotlivých etníc menia podstatne rýchlejšie ako v minulosti a ich jazyky sa musia týmto zmenám prispôbovať. Teoreticky sú schopné ľubovoľného rozvoja všetky jazyky. Neodvratne sa tu však vynára otázka, či je prakticky možné, aby sa všetky jazyky rozšírili o celú paletu všetkých nových funkcií. Odpoveď je zrejme záporná. Nemá zmysel, aby sa slovná zásoba batačtiny, jazyka z vnútrozemia Sumatry, rozšírila o terminológiu jadrovej fyziky či aeronautiky; má však zmysel, aby sa batačtina naďalej používala vnútri batackej komunity v každodennom styku a vo funkciách súvisiacich s batackou kultúrou a spoločnosťou. Indonézština ako jazyk celého obrovského indonézskeho štátu však musela prejsť zmenami, ktoré z nej urobili moderný jazyk lexikálne i syntakticky rovnocenný moderným eu-

rópskym jazykom, tak ako mnohé ďalšie ázijské jazyky počas procesu dekolonializácie. Ani o jednom z nich sa nedá povedať, že by bol typologicky menej-cenný.

Literatúra

HAUGEN, E.: Linguistic Pluralism as a Goal of National Policy. *Language and Society*, 1969, s. 65–82

KRUPA, V.: K otázke jazykovej situácie a jazykovej politiky. *Jazykovedný časopis*, 38, 1987, s. 137–142

KRUPA, V. – GENZOR, J.: Linguistic Situation and Policy in Insular Southeast Asia. *Asian and African Studies* 21, 1985, s. 95–106.

SLOVENČINA V KONTAKTE SO SRBČINOU

Mária Myjavcová

1. **Situácia slovenského jazyka vo Vojvodine.** Jestvovanie slovenčiny ako jazyka enklávneho jazykového spoločenstva v juhoslovanskej Vojvodine predstavuje zaujímavý lingvistický fenomén. Škoda, že zatiaľ ešte nie sú predpoklady pre organizovaný systematický sociolingvistický výskum tohto fenoménu¹ a že nateraz ani nie sú výhľady na osnovanie takéhoto projektu. Jazyková situácia celého slovenského spoločenstva vo Vojvodine a toľž situácia jednotlivých slovenských lokalít sa v súčasnosti totiž rýchle mení. Pokiaľ ide o samotný jazykový systém, mali by sa sledovať výsledky asimilačných a adaptačných procesov v jazyku tohto spoločenstva,² ak už nie pre iné, tak aspoň kvôli poznaniu, ako sa správa slovenský jazyk v takýchto špecifických sociologických podmienkach jestvovania a aké sú perspektívy jeho ďalšieho zachovania či vývinu. Slovenské jazykové spoločenstvo vo Vojvodine sa už viac ako dvesto rokov vyvíja ako enklávne a územne nie celkom kompaktné spoločenstvo. Jeho vývin je od začiatku objektívne poznačený dvojakými tendenciami: tendenciami zabezpečujúcimi vnútroetnické záujmy a tendenciami smerujúcimi k integrácii s okolím. V sociologickom ohľade toto spoločenstvo bolo v minulosti málo členené: malo prevažne dedinský a roľnícky ráz. V súčasnosti sa vplyvom civilizačných procesov sociologický obraz tohto spoločenstva náhle mení. V jazykovom ohľade slovenské jazykové spoločenstvo vo Vojvodine sa vyvíja v prirodzenom kontakte s inými jazykmi, ale najmä so srbči-

¹ Širšia pozornosť sa zatiaľ venovala iba opisu slovenských nárečí vo Vojvodine. Okrem početných menších štúdií a článkov z tejto oblasti vyšli tri monografie (Štolc 1968, Dudok 1972, Dudok 1980). Problematike slovensko-srbského jazykového kontaktu sa zatiaľ venovali hlavne čiastkové štúdie. Ako širšie koncipované práce z tejto oblasti možno uviesť Myjavcová 1982, 1987.

² Pojmy asimilačný proces a adaptačný proces používame v takom význame, ako ich v zhode s J. Piagetom uplatňuje V. Krupa: „Každý systém je relatívne autonómna jednotka, a teda je mu vlastná istá tendencia zachovať sa, istá zotrvačnosť. V súlade s touto črtou sa usiluje modifikovať okolie tak, aby vyhovovalo vnútornému usporiadaniu systému. Túto tendenciu nazýva J. Piaget asimiláciou. Ak však táto tendencia nevie rozriešiť protirečenie medzi systémom a jeho okolím, uplatňuje sa opačná tendencia – systém sa musí sám prispôbniť okoliu tak, že sa zmení pod tlakom vonkajších síl, podnetov, informácií a pod. Túto procedúru nazýva Piaget akomodáciou“ (Krupa 1980, s. 18.).

nou. V súčasnosti jeho hlavnou sociolingvistikou charakteristikou je aktívny slovensko-srbský bilingvizmus. I keď v štúdií vychádzame zo stavu v slovenskom jazyku, aký sa používa pri bežnom dorozumívaní v Báčskom Petrovci, mnohé javy charakteristické pre slovenčinu v tomto jazykovom mikroprostredí majú všeobecnú platnosť. Vzťahujú sa aj na slovenčinu v iných slovenských lokalitách vo Vojvodine, ibaže sa, povedzme, javy súvisiace s medzijazykovým kontaktom inde javia v ešte vyhrotenejšej podobe a zasa postavenie spisovnej slovenčiny je objektívne slabšie než v Báčskom Petrovci.

2. Jazyková situácia Petrovca. Báčsky Petrovec, dôverne zvaný jednoducho Petrovec, má medzi slovenskými lokalitami vo Vojvodine aj v jazykovom ohľade špecifické postavenie. Petrovec sa totiž vyvinul a po súčasnosť zachoval ako jazykovo relatívne homogénne spoločenstvo, teda ako spoločenstvo, v ktorom základným a najširšie používaným dorozumievacím prostriedkom bola vždy slovenčina. Okrem toho Petrovec je i prostredím, kde sa spisovná slovenčina používa zo všetkých slovenských lokalít vo Vojvodine najširšie.

I keď nemožno povedať, že by bol Petrovec býval spoločenstvom národnostne, a teda i jazykovo uzavretým, konzervovaným, predsa inojazykovi prisťahovalci sa časom spravidla integrovali a získali väčšiu alebo menšiu schopnosť komunikácie v slovenčine. Tento proces integrácie inojazykových členov prebiehal vždy spontánne, lebo celkove u obyvateľov Petrovca – a pravda, aj u ostatných Slovákov žijúcich na týchto priestoroch – možno pozorovať práve vysoký stupeň jazykovej tolerancie, čo sa v praktickom živote prejavuje ako snaha komunikovať s inojazykovým spoluobčanom a toľž s príležitostným návštevníkom v jeho jazyku, alebo aspoň neodmietáť jeho inojazykové správanie.

Keďže sa tu nezameriavame na sociolingvistický výskum v širšom zmysle slova a sociologický aspekt slovenského jazyka v Petrovci berieme skôr ako východisko na hodnotenie stavu slovenského jazyka v Petrovci, nepodnikali sme osobitný výskum národnostného zloženia obyvateľstva Petrovca. Príslušné údaje preberáme z úradných záznamov miestnych orgánov správy. Tak podľa súpisu obyvateľstva z r. 1991 v Petrovci žilo 6335 Slovákov, 438 Srbov, Chorvátov a Čiernohorcov (kde sa teda ráta s materinským jazykom srbským, resp. chorvátskym), 35 Maďarov, 10 Rómov a 8 Rusínov. Okrem toho je tu ešte 337 občanov patriacich do rubriky Juhoslovania. Pováčšine tu však ide o deti zo zmiešaných manželstiev, kde označenie Juhoslovan bolo akýmsi šalamúnskym riešením pre národnostné zaradenie takýchto detí, i keď sú to občania hovoriaci prevažne takou istou slovenčinou ako aj členovia „čistých“ slovenských rodín. Ako vidno z týchto údajov, neslovenskú vrstvu tvoria prevažne osoby, ktorých materinským

jazykom, prípadne základným dorozumievacím jazykom, je srbčina. Jednotlivcov s materinským jazykom maďarským a rusínskym je relatívne málo.

Pokiaľ ide o rodinné spoločenstvá, medzi integrovanými členmi majú prevahu členovia zmiešaných manželstiev, ale v súčasnosti je stále viac i prípadov, keď sa v Petrovci usádzajú kompletne rodiny Neslovákov. Príznačné je, že v Petrovci takíto novoosadníci neprejavujú snahu osídľovať osobitné časti osady, ale bez akýchkoľvek predpojatostí žijú v susedstve so Slovákami. V týchto rodinách sa obyčajne pri domácom kontakte zachováva pôvodný jazyk, ale v styku so slovenským okolím veľmi často, ba vari prevažne dochádza k získaniu kompetencie komunikovať i po slovensky. Najmä deti z týchto neslovenských rodín sa veľmi skoro stávajú bilingvistami: vedľa svojho materinského jazyka osvoja si i slovenčinu ako jazyk svojich vrstovníkov.

Časť týchto integrovaných členov petrovského spoločenstva, najmä keď ide o vzdelanejších novoosadníkov, si časom plne osvojí slovenčinu ako jazyk svojho okolia (dokonca niekedy slovenčinu spisovnú) a časť si zasa formuje svoj osobný idiolekt ako zmiešaninu slovenčiny a srbčiny. V tomto prípade vzniká akýsi hybridný jazykový útvar, keď sa tieto dva jazykové systémy, skontaktované v jazykovom povedomí jednotlivca Neslováka, z prípadu na prípad v rozličnej miere prestupujú. Treba však povedať, že ani takýto hybridný jazyk nevyvoláva pri vzájomnej komunikácii nijaký komunikačný šum, lebo dnešní Petrovčania Slováci ako bilingvisti sú schopní správne dekodovať aj jazykovo defektné slovenské komunikáty. Ba čo viac, nositelia takého hybridného jazyka vo väčšej alebo menšej miere ovplyvňujú i jazykové správanie svojho slovenského okolia. Pri výskume dvojjazykovosti Petrovca bude treba venovať osobitnú pozornosť aj dôsledkom srbsko-slovenského bilingvizmu.

Pokiaľ ide o slovenské obyvateľstvo Petrovca, v súčasnosti tu možno pozorovať dôsledky migračných procesov, príznačných azda aj pre ostatné slovenské lokality. Pokým v minulosti aj Petrovec bol relatívne uzavretým spoločenstvom, ktoré si zachovávalo istý druh lokálpatriotizmu a v ktorom Slováci pochádzajúci z Kysáča, Kulpína, Hložian a toľž zo vzdialenejšej osady bol svojím pôvodom vždy poznačený, už či v dobrom alebo v zlom zmysle, toho času, pri zmenených sociologických okolnostiach vznikla veľká fluktuácia. Na jednej strane mladí Petrovčania bez akýchkoľvek vnútorných zábran uzavierajú manželstvo s osobami zo susedných slovenských osád a na druhej strane Petrovec ako hospodársky vyvinutejšie prostredie priťahuje Slovákov odborníkov rozličného druhu bez ohľadu na ich miestnu príslušnosť. Tento súčasný pohyb slovenského obyvateľstva Petrovca má bezpochyby vplyv aj na jazykovú situáciu Petrovca. Pre dia-

lektológiu tu vzniká zaujímavý jav súčasného miešania slovenských nárečí jednotlivých osád a z hľadiska situácie slovenského jazyka vôbec títo prisťahovalci z iných osád so svojim jazykovým správaním a v neposlednom rade aj so svojim už tak či onak oslabeným jazykovým povedomím vplyvajú na stav slovenského jazyka, akým sa dnes dorozumievajú obyvatelia Petrovca.

3. Postavenie spisovnej slovenčiny. Ako druhú špecifickosť jazykovej situácie Petrovca uvádzame postavenie spisovnej slovenčiny v tomto prostredí. Bez preháňania možno tvrdiť, že spisovná slovenčina má v Petrovci v porovnaní s ostatnými slovenskými lokalitami najširšie použitie. Je to dané spoločensko-kultúrnou situáciou Petrovca. Petrovec je predovšetkým už i demograficky najkompaktnejšia slovenská lokalita vo Vojvodine, čo sa v spoločensko-kultúrnej sfére prejavuje najrozvinutejšou sieťou škôl a kultúrno-osvetových inštitúcií v slovenčine. V Petrovci sa spisovná slovenčina nielen vyučuje, ale i používa ako vyučovací jazyk (donedávna ako jediný vyučovací jazyk), počnúc materskou školou až po stredoškolské štúdium. Okrem toho sú tu podnes také slovenské kultúrne inštitúcie s dlhou tradíciou, ako je gymnázium, knižnica, kníhtlačiareň, kníhkupectvo, ochotnícke divadlo, celý rad rokov v Petrovci fungovalo – aj keď v rozličných organizačných obmenách – slovenské vydavateľstvo, do konca roku 1966 v Petrovci bola i redakcia týždenníka Hlas ľudu, úctyhodnú tradíciu má Petrovský rozhlas, v Petrovci bolo a v súčasnosti je znovu sídlo Matice slovenskej v Juhoslávii atď. Okrem toho v Petrovci sa po slovensky komunikuje – a tak to bolo viac-menej aj v minulosti – i v orgánoch miestnej správy, v zdravotníctve, v úradoch, v obchodoch a na iných verejných miestach. Dôležitým miestom, kde sa používa spisovná slovenčina, je i Slovenská evanjelická a. v. cirkev, ako aj iné kresťanské cirkvi. Petrovec bol do r. 1957 sídlom slovenského biskupa.

Jestvovanie takejto siete inštitúcií predpokladá aj pôsobenie kádrov pripravených používať spisovnú slovenčinu. V súčasnosti je tu sústredený i značný počet slovenskej inteligencie (okrem iného toho času v Petrovci býva vyše 20 odborníkov slovenčiny), v Petrovci sa častejšie než inde konajú rozličné kultúrne a umelecké podniky (divadelné predstavenia, literárne večierky, výstavy výtvarného umenia, prednášky, žiacke programy) a všetko sú to i príležitosti, kde sa kontakt s verejnosťou koná v spisovnej slovenčine. V tomto ohľade významne zavážila práve skutočnosť, že Petrovec bol – hlavne od otvorenia slovenského gymnázia – kultúrnym strediskom juhoslovanských Slovákov. Nešlo tu len o dáke administratívne stredisko, ale Petrovec bol aj strediskom slovenskej vojvodinskej inteligencie.

Skutočnosť, že v Petrovci bolo gymnázium a neskôr i učiteľská škola, priamo ovplyvňovala aj sociálne rozvrstvenie obyvateľov Petrovca. Petrovec bol síce

osadou roľníckeho typu, ale z roľníckych detí sa zásluhou týchto škôl v priebehu rokov formovali generácie inteligentov, ktorí sa po absolvovaní škôl vyššieho stupňa z veľkej časti vracali do Petrovca. Práve tak sa do Petrovca navracali aj bývalí gymnazisti rodom z iných osád. V súvislosti s postavením spisovnej slovenčiny treba zdôrazniť, že sa na gymnáziu aj predtým a potom i v rokoch po druhej svetovej vojne – keď tu fungovala už i slovenská učiteľská škola – veľmi starostlivo pestovala práve spisovná podoba slovenčiny. Pozitívny vzťah k spisovnej slovenčine mali predovšetkým sami učitelia. Veľmi im záležalo na tom, aby aj žiakom vstúpili snahu ovládať a používať spisovnú slovenčinu. Takýto uvedomený postoj k jazyku a k jazykovej norme sa tu zachovával dokonca aj v rokoch izolácie (1948–1955), keď sa ináč kládol vystupňovaný dôraz na svojbytnosť slovenského etnika v Juhoslávii a na jeho súdržnosť s juhoslovanským spoločenstvom a keď bol zastavený medziiným aj akýkoľvek prísun krásnej i odbornej literatúry zo Slovenska. Tento optimistický obraz o rozsahu používania spisovnej slovenčiny v Petrovci treba však pozorovať v úzkej spätosti s minulosťou, priam so začiatkom osídľovania Slovákov v Petrovci. Dobré predpoklady pre viac-menej priaznivý jazykový vývin boli zachované hlavne vďaka tomu, že sa nepretržite udržiavali kultúrne spony s materskou krajinou. Dôležitou pákou bola tu práve evanjelická cirkev. Aj v Petrovci sa totiž, ako aj vo väčšine iných osád na území dnešnej Vojvodiny, osádzali prisťahovalci evanjelici. Od začiatku prichádzali medzi nich kňazi a učitelia zo Slovenska pripravení pôsobiť aj na poli ľudovej osvety a pestovať slovenské národné povedomie. Napr. už r. 1845 mladý kaplán Štefan Homola, ktorý sa v Petrovci zdržal síce iba necelé dva roky, zakladá miestnu knižnicu, ktorá sa potom v priebehu svojej 150-ročnej existencie rozvíjala ako dôležitá slovenská kultúrna inštitúcia. Alebo, povedzme, pri zakladaní slovenského gymnázia v Petrovci, ktoré r. 1994 zaznamenalo úctyhodných 75 rokov svojho jestvovania, kde významnú úlohu mal medziiným i petrovský kňaz a neskoršie i biskup rodom z Mošoviec Samuel Štarke. Petrovec práve ako kultúrne stredisko vojvodinských Slovákov vždy udržiaval živý kontakt so Slovenskom. Jedine v období rokov 1948–1955 bol tento kontakt pre známe politické pomery prerušený.

V súvislosti s funkciami spisovnej slovenčiny v petrovskom prostredí možno ešte spomenúť obdobie, keď vo Vojvodine platil Zákon o rovnoprávnom používaní jazykov a písem³ a keď sa najmä v Petrovci na základe tohto zákona

³ Názov novely tohto zákona z r. 1977 má presné znenie Zákon o načinu obezbeđivanja ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti u određenim organima, organizacijama i zajednicama. Od r. 1991 sa používanie jazykov a písem reguluje zákonom, ktorého úradný

slovenský jazyk plne používal aj v administratívno-právnom styku. Dokumentom tejto doby sú medziiným aj ročníky Úradného vestníka Zhromaždenia obce Báčsky Petrovec vydávané i v slovenskom preklade,⁴ a takisto dvojjazykové nadpisy na verejných budovách, zápisnice zo zasadnutí spoločensko-politických, hospodárskych, výchovno-vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií a pod.

V súčasnosti však badať medzi petrovskou inteligenciou, dokonca aj medzi učiteľmi, vlažnejší postoj k spisovnej slovenčine. Vynímajú sa, pravda, jednotlivci, ktorí si podbajú, aby sa vo svojom odbore a na verejnom mieste vôbec vyjadrovali spisovne, ako aj jednotlivci Neslováci, ktorí sa vďaka svojmu povolaniu naučili iba spisovnú podobu slovenčiny. Prevažná časť vzdelaných ľudí pôsobiacich dnes v Petrovci nie je však pripravená vyjadrovať sa spisovne plynne a bez ťažkostí. Pokles osobnej jazykovej kultúry je v súčasnosti evidentný. Takýto stav nevznikol, pravda, sám od seba, ale ho treba chápať ako dôsledok rozličných všeobecných sociokultúrnych procesov, ktoré priviedli k tomu, že sa dakedy národne, a teda i jazykovo relatívne zatvorené prostredie, stalo dnes prostredím nanajvýš otvoreným a že nastala istá devalvácia národných kultúrnych hodnôt a medzi nimi i devalvácia spisovného jazyka. Okrem toho vlažný či ľahostajný postoj k jazyku, a najmä k slovenčine, sa zjavil bezpochyby aj ako sprievodný jav rozmáhajúceho sa bilingvizmu, resp. stále väčšej prestíže kontaktového srbského jazyka v živote, teda v spoločenskom a kultúrnom vyžití sa jednotlivca. Na jazykové povedomie a úctu k materinskému jazyku isteže nepriaznivo vplývalo aj obdobie, keď sa z ideologických dôvodov práve potláčali tieto zložky individuálneho i kolektívneho vedomia a keď používanie materinského jazyka bolo predovšetkým záležitosťou administratívno-právnych normatívnych aktov, ale nie prejavom prirodzenej osobnej potreby.

V súvislosti s postavením spisovnej slovenčiny v petrovskom prostredí treba ešte uviesť, že prvým spisovným jazykom slovenských osadníkov bola vlastne čeština. To sa vlastne do nového prostredia bola preniesla situácia spisovného jazyka z pôvodnej vlasti, kde u evanjelikov čeština fungovala ako spisovný jazyk až po uzákonenie spisovnej slovenčiny Ľudovítom Štúrom v polovici 19. storočia. Aj prví slovenskí osadníci Petrovca si so sebou priniesli základné bohoslužobné knihy, Kralickú bibliu, Tranoscius a Evanjelický zpevník, teda knihy písané češtinou. Pravda, aj ostatná náboženská literatúra bola písaná po

názov je Zákon o službenej upotrebi jezika i pisama (Úradný vestník Republiky Srbsko 45, 1991).

⁴ Úradný vestník Obce Báčsky Petrovec vychádzal s menšími prestávkami v r. 1969–1990.

česky. Dokonca i školské knihy používané v tom prvom období boli české. Takto potom čeština aj v čase, keď sa už v praktickom použití zúžila iba na oblasť evanjelickej náboženskej piesne, bola jazykom, ku ktorému mali Petrovčania dosť dlho relatívne blízky vzťah. Z knižnice sa napr. ešte aj v 50. rokoch bežne vypožičiavali české knihy. Generáciám, ktoré potom už vyrastali bez náboženskej výchovy ako aj dnešným deťom je jazyk, akým je písaný napr. Evanjelický zpevník alebo *Tranoscius*, už v mnohom vzdialený.

4. Medzijazykové kontakty. Priamym dôsledkom enklávneho charakteru slovenského jazykového spoločenstva vo Vojvodine je existencia slovenského jazyka v prirodzenom kontakte s inými jazykmi. Slovenský jazyk sa na území dnešnej Vojvodiny cez stáročia udržiaval i vyvíjal vo viacjazykovom prostredí, takže súčasný stav slovenčiny na týchto priestoroch je výsledkom nielen vnútroetnickej jazykovej zotrvačnosti, ale aj kontaktu s inými jazykmi. Tak sú tu stopy kontaktu s maďarčinou a nemčinou, kontaktu, ktorý sa bol začal bezpochyby ešte v pôvodnej vlasti a zotrúval až do rozpadnutia Rakúsko-Uhorska, ale ktorý tu mal aj naďalej živnú pôdu v prirodzenom kontakte členov slovenského jazykového spoločenstva s obyvateľstvom susedných osád hovoriacim po maďarsky alebo po nemecky. Ako jav príznačný iba pre toto vojvodinské prostredie treba však registrovať kontakt slovenčiny so srbčinou, ktorý sa začal nepochybne už na začiatku osídľovania Slovákov v týchto krajoch, a teda i v Petrovci, ktorý potom zosilnel, keď sa slovenské jazykové spoločenstvo dostalo do novoutvorenej Juhoslávie a ktorý v súčasnosti vyústil do masového slovensko-srbského bilingvizmu.

Táto všeobecne platná situácia slovenského jazyka vo Vojvodine sa v plnom rozsahu vzťahuje aj na Petrovec. V jazyku Petrovčanov sa zachovali aj hungarizmy a germanizmy (i keď sa časť, ktorá súvisela napr. s remeslami, so zánikom týchto remesiel dnes už stráca), no v súčasnosti je stav slovenčiny v Petrovci najsilnejšie ovplyvňovaný práve kontaktom so srbčinou. Práve preto javom vyplývajúcim z kontaktu slovenčiny so srbčinou budeme venovať hlavnú pozornosť.

Slovenský jazyk sa aj v Petrovci dostal do kontaktu so srbčinou už s prvými osadníkmi. I keď sa Petrovec vyvinul ako prevažne slovenská osada, žilo tu aj obyvateľstvo srbské, v susedných i vzdialenejších osadách sa hovorilo i po srbsky alebo iba po srbsky. Okrem toho srbčina bola jazykom administratívno-právneho styku, štátnym jazykom (napr. aj jazykom vojska), ale i jazykom medzietnickej komunikácie v tomto etnicky heterogénnom prostredí. V Petrovci bývali napr. trhy a jarmoky, Petrovčania chodili na trhy a na jarmoky do okolia,

chodili do Nového Sadu ako administratívneho strediska v rozličných úradných záležitostiach a všetko to boli príležitosti, keď sa petrovský Slovák „prepínal“ zo slovenčiny na srbčinu. Okrem toho v Petrovci si nachádzali živobytie jednotlivci i rodiny hovoriace po srbsky. Boli to predovšetkým remeselníci, obchodníci, úradníci, lekári a pod. Ich komunikácia so slovenským prostredím takisto podporila kontakt slovenčiny so srbčinou. Pre relatívne hladký priebeh tohto kontaktu určite nie bez významu bola skutočnosť, že ide pritom vlastne o kontakt dvoch geneticky príbuzných jazykov, čo veľmi skoro viedlo aspoň k pasívnemu bilingvizmu obyvateľov Petrovca. Proces získavania jazykovej kompetencie v srbčine bol, pravda, rýchlejší u mobilnejších zložiek obyvateľstva Petrovca, zatiaľ čo starší obyvatelia a sedliacke ženy boli v tomto ohľade rezistentnejší.

Slovensko-srbský medzijazykový kontakt nadobudol nové rozmery v 40. rokoch, v čase odboja, keď Petrovčania, práve tak ako aj ostatní vojvodinskí Slováci, hromadne vstupovali do partizánskych jednotiek. Je síce pravda, že sa v tomto hnutí už od začiatku presadzovala idea národnostnej rovnoprávnosti, čo zahrnovalo aj rovnoprávnosť jazykovú, ale srbčina mala objektívne prevahu a pritom sa príležitosti na kontakt so srbčinou objektívne náhle rozšírili.

Obdobie po skončení druhej svetovej vojny, označované ako obdobie novej Juhoslávie, prinieslo rapídne spoločenské a hospodárske zmeny. Verejný život dostáva novú tvár. Začal sa proces demokratizácie kultúry, politiky, verejného života, v ktorom sa na jednej strane posilňuje postavenie slovenčiny a rozširujú sa funkcie spisovnej slovenčiny, no v ktorom na druhej strane je stále viac príležitostí pre kontakt slovenčiny so srbčinou. Je to proces všeobecný a v Petrovci sa medziiným prejavil aj ako snaha obyčajných ľudí byť čím lepšie informovaný o aktuálnych udalostiach (čo znamenalo väčší záujem o srbskú dennú tlač a rozhlas), potom ako vystupňovaný záujem o politickú literatúru, o novodobú beletriu (čo bolo prístupné zväčša iba v srbčine), o kino (kde bol žurnál v srbčine i cudzojazyčný film so srbskými titulkami) atď. Na základe idey o národnostnej rovnoprávnosti sa aj v Petrovci pri verejných podnikoch zabezpečovala dvojjazyková komunikácia (takže na povojnových akadémiách a mítingoch sa používala slovenčina i srbčina). V škole sa v tých rokoch pre nedostatok slovenských učebníc používali srbské učebnice atď.

Nasledujúce obdobia boli aj pre slovenčinu v petrovskom prostredí priaznivé, ak, pravda, odhliadneme od dôsledkov stále silnejšieho prirodzeného kontaktu slovenčiny so srbčinou, príznačného samozrejme aj pre celé slovenské etnikum vo Vojvodine a napokon aj pre jazyky ostatných menšinových etnických spoločenstiev.

Prirodzený kontakt slovenčiny so srbčinou sa vo všeobecnosti stupňoval vplyvom rozličných sociologických faktorov. Sem zaraďujeme jednak vplyv spoločensko-politických premien (ako bola napr. kolektivizácia, stúpajúca zamestnanosť a celková demokratizácia života, potom samosprávny socializmus a najnovšie odklon od socializmu, viacstrannícka spoločenská sústava a vznik nových spoločenských vzťahov), jednak celkové civilizačné procesy a v súvislosti s tým vedecko-technický pokrok, ako aj procesy v kultúrnej sfére. Vplyvom týchto činiteľov v slovenskom jazyku sa otvoril dynamický proces hľadania nových, špecifických vyjadrovacích prostriedkov, lebo bolo treba reagovať na všetky tie nové javy, ktoré sa stávali súčasťou každodenného života nositeľov slovenského jazyka. Keďže priame kontakty s materským jazykovým spoločenstvom boli spopretfhané a slovenské jazykové spoločenstvo bolo už dávno pevne včlenené do juhoslovanského spoločenstva, ktorého vývin nebol vždy zhodný s vývinom slovenského národného spoločenstva, je prirodzené, že impulzy pre jazykové stvárnenie nových javov v živote juhoslovanskej spoločnosti prichádzali zo srbčiny. Pokiaľ ide o slovenčinu v petrovskom prostredí, môžeme predpokladať, že vzhľadom na celkovú jazykovú situáciu Petrovca v jazyku Petrovčanov zatiaľ prevláda snaha zachovať slovenskosť jazykových prejavov, hoci je to do istej miery slovenskosť iba zdanlivá. V teórii jazykových systémov sa takéto tendencie označujú ako asimilačné tendencie, tendencie smerujúce k zachovaniu systému vystaveného vplyvu iného systému. Z druhej strany aj v jazyku Petrovčanov sú už dnes dosť silné tendencie opačné, tendencie, ktoré vedú k porušeniu systému. Sú to tzv. adaptačné tendencie a prejavujú sa v podobe rozličných importovaných jazykových prvkov, v podobe srbských slov a aj vyšších jednotiek zaraďovaných do slovenských jazykových prejavov. Ako zaujímavý sociolingvistický jav možno uviesť koordináciu slovenskej a srbskej jednotky v jazykovom vedomí jednotlivca. Je to jav, keď jednotlivec má vo svojom jazykovom vedomí pre ten istý predmet zafixovaný srbský i slovenský názov a používa ich v zhode s tzv. komunikačnou normou.⁵

Dôležitým podkladom kontaktu slovenčiny so srbčinou je už sama jazyková štruktúra obyvateľov Petrovca. Ako sme už uviedli, v Petrovci toho času žije

⁵ Komunikačnú normu chápeme v zhode s A. Jedličkom (1982, s. 276–277) ako riešenie komunikatívnych úloh v zhode s komunikačnou situáciou. A. Jedlička pritom konštatuje, že „obsahom jazykovej zložky komunikačných noriem je distribúcia útvarov národného jazyka v jednotlivých situačných komunikačných sférach“ a že „komunikačné normy sa v jazykovej a rečovej zložke manifestujú zmiešaným jazykovým charakterom komunikovania (komunikačných aktov) v istých situačných sférach“ (cit. podľa Dolník 1986, s. 198).

(podľa údajov z r. 1991) vyše 800 občanov Neslovákov, o ktorých platí, že komunikujú so slovenským okolím iba po srbsky alebo – najmä keď ide o členov zmiešaných rodín – po srbsky i po slovensky. Sem patrí aj problematika jazykového kontaktu členov slovenských rodín Petrovca so svojimi príbuznými ako členmi alebo potomkami zmiešaných rodín žijúcimi v srbskom jazykovom prostredí, ktorým spravidla chýba (alebo je značne oslabená) schopnosť komunikácie v slovenčine.

Ako osobitný prejav kontaktu slovenčiny so srbčinou v najnovšom čase v Petrovci registrujeme prax individuálnych podnikateľov vypisovať oznámenia určené verejnosti (ako je uvádzanie pracovného času, sortiment výrobkov alebo aj samotný názov súkromného podniku) iba v srbčine, a to aj vtedy, keď je majiteľom občan Slováka. V tomto prípade u zákazníka Slováka, ktorý myslí po slovensky, na jednej strane automaticky prebieha prekladanie zo srbčiny do slovenčiny a na druhej strane sa v jeho jazykovom vedomí posilňuje funkcia srbského názvu.

5. Slovensko-srbský bilingvizmus v Petrovci. Pri hodnotení jazykovej situácie Petrovca z aspektu dvojjazykovosti obyvateľov vychádzame zo všeobecne platných vedeckých úsudkov o bilingvisme, že napr. bilingvizmus nepatrí do sféry jazyka (*langue*), ale do sféry reči (*parole*).⁶ Je to jav sociálny, lebo sa vzťahuje na používanie dvoch alebo i viacerých jazykov na dorozumievanie v rámci jednotného sociálno-komunikatívneho systému a v rámci jednotného rečového kolektívu. Tak Petrovec dnes bezpochyby predstavuje taký jednotný rečový kolektív, v ktorom sa členovia – podľa rozličných komunikačných okolností – prepínajú zo slovenčiny na srbčinu a keď ide o občanov Neslovákov, zo srbčiny na slovenčinu. Z toho vychodí, že Petrovčania dnes už majú zafixovanú schopnosť používať slovenčinu a srbčinu striedavo v zhode s komunikačnou situáciou.

Slovensko-srbský bilingvizmus je síce u juhoslovanských Slovákov jav všeobecný, ale v Petrovci má aj isté špecifické črty, čo zasa vyplynulo z celkovej sociolingvistickej situácie Petrovca, o ktorej tu už bola reč. Tak o Slovákoch

⁶ Opierame sa tu hlavne o štúdie W. Mackeya (1968) a A. D. Švejcera (1977). W. Mackey pritom konštatuje, že bilingvizmus nie je fenoménom jazyka, ale že vzniká pri používaní jazyka a že teda nepatrí do sféry jazyka (*kódu*), ale do sféry reči (*parole*): „Ak je jazyk vlastníctvom skupiny, bilingvizmus je vlastníctvom jednotlivca“ (Mackey 1968, s. 51–85). A. D. Švejcer k tomu dodáva, že „dvojjazyčnosť (aj viacjazyčnosť) záväzne predpokladá jestvovanie jednotného sociálno-komunikačného systému a jednotného rečového kolektívu, ktorý sa vyznačuje tým, že používa funkčne sa navzájom dopĺňajúce jazyky podľa jednotného modelu“ (Švejcer 1977, s. 116).

v Petrovci možno konštatovať, že v ich komunikácii má prevahu slovenský jazyk a že srbčina tu funguje skôr ako pasívny dorozumievací prostriedok (pri sledovaní rozhlasu, televízie, filmov, najnovšie videa, pri čítaní novín a vôbec pri prostriedkoch na trávenie voľného času, ktoré má súčasný človek k dispozícii). V tomto prípade možno teda hovoriť o tzv. pasívnom slovensko-srbskom bilingvizme. Slovák Petrovčan vo svojom prostredí srbský jazyk aktívne používa iba príležitostne. Je to tak v styku s príležitostným návštevníkom Neslovákom (napr. na trhu) a potom i v styku so spoluobčanom Neslovákom, ktorý buď ešte nezískal schopnosť komunikácie v slovenčine, alebo trvá na komunikácii v srbčine. Často Slovák sám – z jazykovej ohľaduplnosti alebo v snahe prejaviť medziiným aj svojím jazykovým správaním osobný postoj k spolubesedníkovi Neslovákovi – uprednostňuje komunikáciu v srbčine. V nejednom prípade účastníci komunikácie pri tej istej komunikačnej udalosti spontánne používajú slovenčinu a srbčinu striedavo. Inokedy zasa tá istá komunikačná udalosť celá prebieha dvojjazykovo: Slovák hovorí po slovensky a Neslovák po srbsky. Slovensko-srbský bilingvizmus v petrovskom spoločenstve je v istom zmysle špecifický aj čo do komunikačnej kompetencie Slováka v srbčine. Ako všeobecný jav možno registrovať schopnosť petrovského Slováka správne dekodovať komunikát realizovaný po srbsky. Z druhej strany schopnosť aktívne používať srbský jazyk závisí od takých všeobecných individuálnych daností, ako je veková príslušnosť, pohlavie, vzdelanie, povolanie a spoločenské postavenie. Zhruba možno povedať, že starší jednotlivci a toľž ženy nie sú schopní pohotovo sa prepínať na srbčinu, zatiaľ čo u mladších občanov, a najmä u mládeže, sa to deje priam automaticky.

6. Stav slovenského jazyka v Petrovci. Slovenský jazyk sa v Petrovci používa v týchto podobách: a) ako nárečie stredoslovenského typu, b) ako bežne hovorený jazyk a c) ako spisovný slovenský jazyk. Keby sa výskum jazyka Petrovčanov konal z hľadiska bilingvizmu, vtedy by bolo treba ako osobitnú podobu slovenského jazyka skúmať ešte i slovenčinu ako komunikačný prostriedok Petrovčanov Neslovákov. Predmetom našej pozornosti bude tu bežne hovorená slovenčina. Opis stavu petrovského nárečia patrí totiž do oblasti dialektológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny a stav spisovnej slovenčiny by nebolo únosné skúmať v mikroprostredí, iba ak s cieľom vplývať na úroveň jazykovej kultúry prostredia.

Pojem bežne hovorený jazyk sa stáva predmetom vedeckého záujmu hlavne v súčasnosti a súvisí so sociolingvistickým pohľadom na jazyk.⁷ Vzťahuje sa na

⁷ J. Bosák v nadväznosti na konštácie A. Jedličku ukazuje, že bežne hovorený jazyk sa využíva ako dorozumievací prostriedok v bežne dorozumievacej sfére, ktorú charakterizuje istá uvoľne-

jazykové prejavy realizované v bežnej dorozumievacej sfére, teda na prejavy neoficiálne, hovorené, spontánne, realizované pri priamom kontakte komunikujúcich. Jazykové prostriedky využívané v bežne dorozumievacej sfére majú široký diapazón, a to od hovorenej podoby spisovného jazyka až po teritoriálne a sociálne nárečia. V našom prostredí, teda v podmienkach kontaktu slovenčiny so srbčinou sprostredkovaného slovensko-srbským bilingvizmom, tento diapazón jazykových prostriedkov výdatne dopĺňajú tzv. kontaktné jazykové prvky.⁸ Práve týmto prvkom tu chceme venovať hlavnú pozornosť. Uvedené prvky sú jednou z hlavných príznačností slovenského jazyka vo Vojvodine, a to vo všetkých jeho podobách. Takto vlastne možno javy pozorované v bežne hovorenom slovenskom jazyku Petrovčanov chápať aj ako javy so všeobecnejšou platnosťou.

Kontaktné jazykové javy sú vlastne výsledkom interferencie jazykových systémov, vyvíjajúcich sa v prirodzenom kontakte. Vznikajú síce v individuálnych komunikačných aktoch (súvisia teda s jazykovým vedomím jednotlivca), ale vzhľadom na to, že komunikácia je v podstate kolektívny komunikačný akt, môžeme predpokladať, že aj kontaktné jazykové prvky spadajú do oblasti kolektívneho jazykového vedomia. Sociolingvistický prístup ku kontaktným jazykovým prvkom predpokladá aj hodnotenie týchto prostriedkov samými používateľmi jazyka a spätosť výskytu týchto prvkov s tzv. komunikačnou normou. Kontaktné prvky predstavujú v prijímajúcom jazyku zásah do jazykovej štruktúry. Jazykovedci, ale neraz aj sami používatelia jazyka, ich registrujú ako náprotivky prvkov nekontaktných, no pokiaľ ide o používateľov, kontaktný prvok môže fungovať aj bez svojho slovenského náprotivku. Je to tak vtedy, keď vojvodinský Slováčik už má väčšie alebo menšie medzery v poznaní vyjadrovacích možností slovenčiny. Okrem jazykovej dimenzie majú kontaktné prvky ešte aj iné, mimojazykové dimenzie. Sú nimi etnosignifikatívna a komunikatívno-pragmatická funkcia a takisto psychologická dimenzia.

Podľa druhu interferencie jazykových systémov slovenčiny a srbčiny kontaktné jazykové prvky možno utriediť do týchto skupín: 1. prevzaté srbské

nosť, ekonomickosť komunikácie, menšia záväznosť a expresívnosť. Odkazuje i na M. Krčmovú, ktorá uvádza, že bežne hovorený jazyk predstavuje v porovnaní s útvormi národného jazyka „priemerný množín jazykových prostriedkov patriacich jednotlivým existujúcim útvarom“ (Bosák 1984, s. 142).

⁸ Označenie kontaktné javy používa medzi iným K. Buzássyová v súvislosti s problematikou vplyvu češtiny na slovenčinu a opačne, a to „ako hierarchicky nadradený pojem zahŕňajúci aj javy, ktoré nemajú status kontaktného synonyma (resp. im ho lingvisti „neudeľujú“), ďalej kontaktné varianty a kontaktné synonymá ...“ (Buzássyová 1993, s. 95).

jednotky, kam sa zaraďujú aj cudzie slová sprostredkované srbčinou, 2. medzi-jazykové homonymá, 3. kalky (morfematické, sémantické, viacslovné), 4. prvky, ktoré sa hodnotia ako posuny v slovnej zásobe slovenčiny, 5. gramatické kontaktové javy (morfologické a syntaktické). Všetky tieto druhy interferencie nachodíme aj v bežnej hovorenej slovenčine v Petrovci.

A. Prevzaté srbské jednotky. Niekedy sa jednotky prevzaté z iného jazyka nazývajú aj importované jazykové jednotky. V petrovskej bežne hovorenej slovenčine tieto prvky predstavujú pomerne silnú vrstvu, a to vrstvu otvorenú pre ďalšie obohacovanie. Prenikanie srbských jednotiek do slovenčiny obľahčuje jednak genetická a neraz aj historicko-kultúrna blízkosť slovenčiny a srbčiny, ale predovšetkým dispozícia používateľov slovenčiny založená na ich bilingvizme.

Používatelia slovenského jazyka zaraďujú srbskú jednotku do svojho slovenského komunikátu z rozličných dôvodov. Môže ísť o jednotku, ktorá v jazyku vojvodinského Slováka funguje už ako jediná, teda bez svojho nekontaktového, slovenského náprotivku. Tak je to najmä s rozličnými expresívnymi slovami, prípadne i s výrazmi frazeologickej povahy. Inokedy zasa ide o výrazy terminologickej povahy (ako sú napr. výrazy z administratívnej sféry, z vojenského života, v súčasnosti výrazy súvisiace s celkovým vedecko-technickým pokrokom), pre ktoré vojvodinský Slováka ani nemal možnosť poznať zodpovedajúci slovenský výraz. Druhú vrstvu tvoria také prevzaté srbské jednotky, pre ktoré má používateľ slovenského jazyka vo svojom jazykovom vedomí síce i zodpovedajúcu nekontaktovej jednotku, ale srbský výraz v istých komunikačných situáciách považuje za efektnejší, intenzívnejší, alebo je to prvok, ktorý už má v jazykovom vedomí jednotlivca silnejšie postavenie ako príslušná slovenská jednotka, takže mu srbský výraz príde na um mimovoľne, zatiaľ čo použitie slovenského výrazu predpokladá isté komunikačné vypätie. Niekedy zasa importovaný jazykový prvok komunikant zaraďuje do svojho slovenského prejavu so zreteľom na jazykové správanie adresáta. Sú však aj také prípady, keď prevzatá lexikálna jednotka funguje vedľa náležitej slovenskej jednotky ako synonymum. Prevzaté srbské jazykové prvky sa v jazyku petrovských Slovákov bezpochyby zjavovali veľmi skoro, ešte v čase, keď bilingvizmom sa vyznačovali iba jednotlivci, pričom si ich časom osvojovali aj neilingvisti. Niektoré sa časom strácali, takže ich dnes poznajú iba starší Petrovčania. Z druhej strany v súčasnosti sa zjavujú stále nové a nové srbské jazykové jednotky. Vcelku aj v tejto vrstve výrazových prostriedkov možno sledovať značnú dynamiku.

Z hľadiska slovenského jazyka ako otvoreného systému sú importované jazykové prvky prejavom adaptačných tendencií systému pri kontakte so systé-

mom srbského jazyka. Tieto tendencie sa najvýraznejšie prejavujú pri neposlovenčených srbských jednotkách, ktoré sa teda v slovenských komunikátoch používajú v nezmenenej fonetickej podobe⁹ a často pritom i v podobe zmeravenej. Ide poväčšine o rozličné expresívne výrazy, pejoratívne názvy, slangové výrazy, výrazy frazeologickej alebo terminologickej povahy. Niektoré z nich boli prevzaté ešte staršími generáciami a mnohé vznikajú práve v najnovšej dobe. Také sú napr. expresívne názvy *zlopamtilo* (sl. *zlomyseľník*), *zakéralo* (sl. *zadierač*), *trčkalo* (sl. *poslák*), *opajdara* (sl. *pobehlica*), *dánguba* (sl. 1. *mrhanie času*, 2. *zaháľač*), *gúžva* (sl. 1. *tlačenica, stisk*, 2. *zmätok, zhon*), kam možno zaradiť aj hypokoristické názvy blízkych osôb, ako sú napr. *sújo* (sl. *susedko*), *kúme* (sl. *kmotor*), *tále* (sl. *tato, tatko*), *stárac* (sl. *test'*), *starica* (sl. *testiná*). Patria sem aj srbské hypokoristické podoby osobných mien, napr. *Vlájo* (*Vlado*), *Pájo* (*Paľo*), *Sájo* (*Samo*), *Kája* (*Kata*). Veľmi bohatá je práve vrstva prevzatých frazeologických jednotiek. Napr: *bog i batina* (sl. *malý pánboh*), *do zlaboga* (sl. *až hrúza, do omrzenia*), *bez veze* (sl. 1. *dve na tri* 2. *nanič*), *lúda ku'a* (sl. *bláznivec*), *lúda sre'a* (sl. *slepé šťastie*), *od pamtiveka* (sl. *odnepamäti*), *čudna mi čuda* (sl. *dajsamisvete*), *mrtav-ládan* (sl. *lahostajný*), *navrat-nanos* (sl. *naponáhle, bez ladu a skladu*), *zbrda-zdola* (sl. *dve na tri*), *ispod časti* (sl. *pod dôstojnosť*), *svaka část* (sl. *všetka česť*) atď. Sem možno ešte prirátať i relatívne čerstvú vrstvu srbských slangových výrazov, ako sú napr. *malo sutra* (význam: „ale kdeže“), *ko te šiša* (význam: „nerob si z toho nič, ťažkú hlavu“), *boli me uvo* (význam: „netýka sa ma to“) atď.

V súčasnosti sa vytvára pomerne bohatá vrstva prevzatých slov súvisiacich s vedecko-technickým pokrokom a vôbec so zmeneným spôsobom života. Napr. *setvospremáč* (sl. *kyprič používaný na predsejbovú prípravu pôdy*), *zamrziváč* (sl. *mraznička*), *štapáč* (sl. *tlačiarňička*), *komušár* (sl. *odlišovač kukuričných šúľkov*), *chraniľica* (sl. *kímidlo*), *pojilica* (sl. *napájadlo*), *zgrada* (sl. *obytná budova*), *ulaz* (sl. *vchod do domu*), *kotlárnica* (sl. *kotolňa*), *dvosed* (sl. *dvojmiestny gauč*), *trosed* (sl. *trojmiestny gauč*), *tepich* (sl. *koberec*), *závesa* (sl. *záclona*), *kóčnica* (sl. *brzda*), *brisáč* (sl. *stierač*), *žmigavac* (sl. *smerovka*), *patike* (sl. *trampky*), *trénerke* (sl. *tepláky*), *gorňák* (sl. *texasková bunda*), *deonica* (sl. *úcastina*), *štédňa* (sl. *bankové vklady*), *zájam* (sl. *štátna pôžička*), *čestítať* (sl. *blahoželať*), *čestítka* (sl. *gratulácia, gratulačná pohľadnica*). Značný výskyt prevzatých srbských slov je aj v oblasti jedál. Také sú napr. názvy *sárma* (sl.

⁹ Slová prevzaté zo srbčiny sa zapisujú foneticky, ako sa vyslovujú v bežne hovorenej slovenčine v Petrovci.

plnená kapusta al. *plnená paprika*), *pita* (význam „rezy s plnkou medzi dvoma platňami cesta“), *pavlaka* (sl. *smotana*), ale najmä názvy srbských špecialít, napr. *gúžvara*, *burek*, *projara*, *bakláva*, *musaka*, *đuvec* atď. V dôsledku zmenených podmienok života sa stáva, že prevzaté srbské slovo vytláča domáce slovenské slovo. Tak je to napr. pri názvoch *kúm* (sr. *kum*) a *kúma* (sr. *kuma*). Mladá generácia (niekedy aj starší) používajú tieto názvy namiesto slovenských *kmotor* a *kmotra*. Súvisí to so srbským zvykom, že svedkovia pri civilnom sobáši sa volajú *kum*, *kuma*, ako aj s tým, že slovenské *kmotor*, *kmotra* súviseli s krstom dieťaťa.

K prevzatým jednotkám treba zaradiť aj prevzaté viacslovné termíny, ako sú napr. *dalínski upravláč* (sl. *diaľkový ovládač*), *od zida do zida* (význam „metrový koberec pokrývajúci celú podlahu“), *ulazna vrata* (sl. *vchodové dvere*), *topľi obrok* (sl. *stravné*), *deĵi dôchodak* (sl. *detský príplatok*), *penzijsko osiguráňa* (sl. *dôchodkové zabezpečenie*), *lični dôchodak* (sl. *mzda, plat*), *godiš-ňi odmor* (sl. *dovolenka*), *nepláteno osustvo* (sl. *neplatená dovolenka*), *zátezna kamata* (sl. *úroky na odklad platby*), *stára štédňa* (význam „staré devízové vklady“) atď.

Ak prevzaté srbské lexikálne jednotky v jazyku Petrovčanov hodnotíme ako prejav adaptačných tendencií v systéme slovenského jazyka pri kontakte so systémom srbského jazyka, treba súčasne poukázať aj na tendencie asimilačné, keď systém slovenského jazyka cudzie prvky prispôsobuje svojim zákonitostiam. Prejav asimilačných tendencií v systéme slovenského jazyka pri kontakte so systémom jazyka srbského môžeme sledovať pri rozličných druhoch poslovenčovania prvkov cudzieho, srbského systému.

Na hláskoslovnej rovine sa poslovenčovanie najčastejšie prejavuje ako zmäkčovanie spoluhlások *d*, *t*, *n* v pozícii pred samohláskami *e*, *i*, pri spoluhláске *l* však badať isté kolísanie. Napr. *praŕiŕ* (sr. *pratiti* – sl. *sprevádzať*), *upúŕiŕ* (sr. *uputiti* – sl. *usmerniť*), *naslédiŕ/naslédiŕ* (sr. *naslediti* – sl. *zdediť*), *poraňiŕ* (sr. *poraniti* – sl. *prísť, vstať včas*), *chranilica/chranilica* (sr. *hranilica* – sl. *kýmldlo*), *lépa kata* (sr. *lepa kata* – sl. *astra*), *gađiŕ sa* (sr. *gaditi se* – sl. *hnusiť sa*), *seŕiŕ sa* (sr. *setiti se* – sl. *spamätať sa*), o lépej kaŕe (sr. *o lepoj kati* – sl. *o astre*), *v zgrađe* (sr. *u zgradi* – sl. *v budove*), *o drumariňe* (sr. *o drumarini* – sl. *o cestnom poplatku*).

Ako vidno, toto zmäkčovanie sa zjavuje zväčša na hranici morfém (napr. pri slovesách pred tematickou morfoú, pri podstatných menách pred relačnou morfoú). Pri derivačnej morfoúe tento jav závisí od toho, ako je daná jednotka vžitá. Napr. *branik* (sl. *nárazník*), *blatilo* (sl. *blatník*), *dnévnicu*, *poledi-*

ca/poľedica zachovávajú spoluhlásky *d, t, n* pred derivačnou morférou nezmäkčené. V koreni slov k takýmto javom spravidla nedochádza. Tak je to dokonca aj pri pevne vžitých prevzatých slovách napr. s koreňom *ter-* (*terať* – sl. 1. *hnať*, 2. *viest'* napr. auto; *preterávať* – sl. *preháňať*; *doterat'* – sl. 1. *dohnať*, 2. *dospieť*, 3. *zlepšiť*), *des-* (*desiť sa* – sl. *stať sa, prihodiť sa*); *podesiť* – sl. *upraviť, nastaviť*; *udes* – sl. *nehoda*), ale najmä v novších prevzatých výrazoch, ako sú napr. *tekúti račún* (sl. bežný účet), *delovodnik* (sl. *podací protokol*), *dnévník* (sl. *denník*), *dnévníca* (sl. 1. *denná mzda*, 2. *diéty*), *deonica* (sl. *účasti-na*), *dizaľica* (sl. *zdvíhadlo*) atď.

Pri silnejšie vžitých srbských slovách sa uplatňujú aj také slovenské hláskoslovné zákonitosti, ako je spodobovanie alebo alternácia. Tak predpona *s-* sa pred spoluhláskami *l*, v vyslovuje ako *z*, napr. *zložný, zložne* (sr. *složni, složno* – sl. *svorný, svorne*), *zvršiť* (sr. *svršiti* – sl. *skončiť*). Alebo iný prípad: v srbskom jazyku slovesná príslovná morféma *-en-* spôsobuje spoluhláskové alternácie, napr. *ugažen* (*z > ž*) *upropašten* (*st > št*), *osposobljen* (*b > blj*). Ako prevzaté *sa* tieto slová podriaďujú hláskoslovným zákonitostiam slovenčiny a znejú *ugazený* (sl. *udupaný*), *upropásťený* (sl. *zničený*), *ospôsobený* (sl. *uspôsobený*). Poslovenčovanie na morfolologickej rovine nachodíme pri ohýbaní príslušnej srbskej lexikálnej jednotky, podstatného mena, prídavného mena alebo slovesa v kontextovom použití. Importovaná srbská lexikálna jednotka sa totiž spravidla ohýba ako bežné slovenské slovo. Napr.: *vo veselom družstve* (sr. *u veselom društvu* – sl. *vo veselej spoločnosti*), *dve plné kesi* (sr. *dve pune kese* – sl. *dve plné vrecká*), *gazia trávu* (sr. *gaze travu* – sl. *šliapu trávu*), *v cipeliach* (sr. *u cipelama* – sl. *v topánkach*), *za prikollicou* (sr. *za prikolicom* – sl. *za vlečkou*), *v predsóblji* (sr. *u predsoblju* – sl. *v predsieni*), *na ulaze* (sr. *na ulazu* – sl. *na vchode*), *v kupatili* (sr. *u kupatilu* – sl. *v kúpelni*), *seťiam sa* (sr. *sećam se* – sl. *spomínam si*), *pánľia* (sr. *pamte* – sl. *pamätajú*), *prkosia* (sr. *prkose* – sl. 1. *vzdorujú*, 2. *doberajú niekoho*), *na tekúťom račúne* (sr. *na kekućem računu* – sl. *na bežnom účte*), *s takou bezobraznou ženou* (sr. *takvom bezobraznom ženom* – sl. *s takou bezočivou ženou*), *šašavých ľudí* (sr. *šašave ljude* – sl. *pochabých ľudí*), *o komušári* (sr. *o komušaru* – sl. *o odlišťovači*) a pod. O slovtvornom poslovenčovaní hovoríme v prípadoch, keď sa spojením srbského koreňa a slovenskej derivačnej morfémy utvára nová jednotka, ktorá nie je morfematickým kalkom. Napr. *gadúch*, (sr. *gadov*), *zabrigovaň* (sr. *zabrinut* – sl. *ustarostený*), *dogužvať* (sr. *zgužvati* – sl. *dokrkvat'*, *zhúžvať*), *dosád'ená* (sr. *dosadna* – sl. *nudná*), *dosád'enuo* (sr. *dosadno* – sl. *nudne, unudene*). Utvorenie nového slova môže byť sprevádzané hláskoslovnými zmenami, aké platia v analogických

slovenských prípadoch. Napr. keď sa od dokonavého importovaného slovesa *dosádiť* (zunovať, unudiť) vytvorilo nedokonavé *dosadzovať* (sr. *dosaditi* – *dosađivati*), uplatnila sa alternácia *á > a* a *d' > dz* (napr. ochladiť – ochladzovať, resp. skrátiť – skracovať). Sú však prípady, keď sa srbské slovo nemôže začleniť do slovenských slovotvorných postupov a zostáva neposlovenčené. Také je napr. nedokonavé sloveso *porádať* (*sa*) – sl. rodiť. V slovenčine totiž koreň *rod-* (*rodiť, porodiť*) nemá variant *rád-* (ako je to v srbských slovách *rađati, porađati* (*se*)). V súvislosti s importovanými srbskými lexikálnymi jednotkami alebo i frázami treba si uvedomiť, že spolu s nimi vznikajú kontaktové javy aj na nižšej rovine, najmä na rovine hláskoslovnej. Vznikajú rozličné zásahy do fonetických zákonitostí slovenčiny. Evidentný je napr. zvýšený výskyt spoluhlásky *g*, a to vďaka srbským slovám, ako sú napr. *gaziť* (sl. šliapať) a potom aj rozličné predponové slovesá *zagaziť* (sr. *zgaziti* – sl. prejsť dopravným prostriedkom), *rozgaziť* (sr. *razgaziti* – sl. 1. rozchodiť, prigaziť, 2. rozšliapnuť), *dogaziť* (sr. *dogaziti* – sl. došliapať), *ugaziť* (sr. *ugaziti* – sl. ušliapať, udupať), *vygaziť* (sr. *izgaziti* – sl. 1. vyšliapať, 2. vychodiť), *nagaziť* (sr. *nagaziti* – sl. nadísť, natrafiť), *ogaziť* (sr. *ogaziti* – sl. otláčiť si chodením), *pregaziť* (sr. *pregaziti* – sl. 1. prejsť, prebrodiť, 2. prejsť dopravným prostriedkom); slová s koreňom *grab-*, napr. *ugrabiť* (sr. *ugrabiti* – sl. uchytiť), *vygrabiť* (sr. *zgrabiti* – vychmatnúť), *dograbiť* (sr. *dograditi* – sl. dochytiť si); *gúžva* (sr. *gužva* – sl. 1. tlačnica, 2. zmätok), *gúžvať* (sr. *gužvati* – sl. krkvať), *zgužvať* (sr. *zgužvati* – skrkváť), *vygúžvať* (sr. *izgužvati* – sl. dokrkvať); *gad* (sr. *gad* – sl. 1. špina, 2. hnusník), *gadiť sa* (sr. *gaditi se* – sl. hnusiť sa), *zgaďiť sa* (sr. *zgaditi se* – sl. zhnusiť sa), *trgovec* (sr. *trgovac* – sl. obchodník, priekupník), *trgovať* (sr. *trgovati* – sl. obchodovať, kupčiť), *ugovor* (sr. *ugovor* – sl. zmluva), *ugáďať* (sr. *ugađati* – sl. vyhovovať), *gáďať* (sr. *gađati* – sl. triafať, strieľať), *gáďanie* (sr. *gađanje* – sl. strieľanie, streľba), *gibaňica* (sr. *gibanica* – druh jedla), *dánguba* (sr. *danguba* – sl. 1. mrhanie času, 2. zaháľáč), *dángubiť* (sr. *dangubiti* – sl. mrhať čas), *dozlaboga* (sr. *do zla boga* – sl. do omrzenia, hrozne) atď.

Ako odklon od fonetických zákonitostí slovenčiny možno uviesť aj zvýšený výskyt samohlások *é* a *ó* v koreni slov alebo v predpone. Napr. *sméťat'* (sr. *smetati* – sl. prekážať), *šéťat'* (sr. *šetati* – sl. prechádzať sa), *nasléďit'* (sr. *naslediti* – sl. zdediť), *trébit'* (sr. *trebiti* – sl. ískať), *strépit'* (sr. *strepiti* – sl. obávať sa, trpnúť), *dnévník* (sr. *dnévník* – sl. denník), *sméťne* (sr. *smetnje* – sl. poruchy, prekážky), *prékid* (sr. *prekid* – sl. prerušenie), *prévoz* (sr. *prevoz* – sl. preprava), *kórpa* (sr. *korpa* – sl. kôš), *kórov* (sr. *korov* – sl. burina), *pópa* (sr. *pop* – sl. pop, kňaz), *lópov* (sr. *lopov* – sl. zlodej), *póziv* (sr. *poziv* – sl. pozvanie, predvolanie,

povolanie), *lóva* (sr. *lova* – sl. slang. peniaze), *dóchodak* (sr. *dohodak* – sl. príjmy, plat), *prómet* (sr. *promet* – sl. doprava), *prólaz* (sr. *prolaz* – sl. priechod, priechod) atď.

Inak v súvislosti s prevzatými srbskými slovami v petrovskej bežne hovorenej slovenčine treba uviesť ešte jav, keď sa súběžne, a to aj keď ide o toho istého komunikanta, používa i srbská i slovenská lexikálna jednotka. Napr. *pav-laka* – *smotana*, *kesa* – *vrecko*, *kupatilo* – *kúpelňa*, *predsóble* – *predizba*, *strúja* – *elektrika*, *nesreća* – *nešťastie*, *smétať* – *zavádzať*, *bezobrazní* – *bezočiví*, *zapántiti* – *zapametať* (si) atď. Takto sa v bežne hovorenej slovenčine utvára a stále obohacuje špecifická vrstva rovnoznačných slov, synonym.

Medzi poslovenčenými srbskými lexikálnymi jednotkami početnú vrstvu tvoria zdanlivo slovenské slová. Sú to slová, ktoré majú síce slovotvorný základ zvukovo (niekedy iba v diachrónnom aspekte) alebo i významovo zhodný s príslušným slovenským slovom, no ako konkrétne lexikálne jednotky v slovenčine nejstávajú. Ide o slová, ako sú napr. *odvratný* (sr. *odvratan* – sl. protivný, odporný), *bezobrazný* (sr. *bezobrazan* – sl. bezočivý), *záraza* (sr. *zara-za* – sl. nákaza) *ložiti* (sr. *ložiti* – sl. kúriť), *obaviti* (sr. *obaviti* – sl. vybaviť), *od-vyše*, *prevyšše* (sr. *odviše*, *previše* – sl. príliš), *odvet* (sr. *odvec* – sl. veľmi, príliš), *održať* (sr. *održati* – sl. 1. mať, 2. dodržať), *ponoviti* (sr. *ponoviti* – sl. 1. zopakovať, 2. vynoviti), *ponoviti sa* (sr. *ponoviti se* – sl. vynoviti sa), *štírom* (sl. 1. dokorán 2. predl. na celom napr. svete), *uključiti* (*uključiti* – sl. zapojiť), *odlžiti sa* (sr. *odužiti se* – sl. 1. pretiahnuť sa, 2. odvd'áčiť sa), *odriadiť* (sr. *odrediti* – sl. určiť, stanoviť), *odriadení* (sr. *određen* – sl. 1. určený, 2. istý), *neodriadení* (sr. *neodređen* – sl. neurčitý), *vymieriti si* (sr. *izmiriti* – sl. vyrovnáť si, zaplatiť), *rosčistiť* (sr. *raščistiti* < *razčistiti* – sl. vyčistiť, vyjasniť si) atď.

Ako osobitnú skupinu jednotiek prevzatých zo srbčiny možno vyčleniť vrstvu cudzích slov. Ide o také lexikálne jednotky, ktoré sa do systému slovnej zásoby srbčiny zaradili odlišne než sa to stalo v slovenčine. V niektorých prípadoch v jazyku Petrovčanov takto stojí prevzaté cudzie slovo za domáce slovenské slovo. Napr. *frižidér*, *paktréger*, *oficier*, *šteker*, *šalter*, *jakna*, *lift*, *tepich*, *bojler*, *ekipa* atď. V podmienkach kontaktu slovenčiny so srbčinou, ako je to v prípade jazyka petrovských Slovákov, sa značná časť cudzích slov používa v podobe, aká je ustálená v srbčine. Tak je to najmä pri odvodených cudzích slovách. Napr. *bágeráš* (sl. *bagrista*), *kombajnér* (sl. *kombajnist*); slovesá sa preberajú s príponou *-írať*, napr. *nervírať* (sl. *znervózňovať*), *napasírať* (sl. *napasovať*), *pozírať* (sl. *pózovať*), *trenírať* (sl. *trénovať*), *fantazírať* (sl. *fantazírovať*). Aj odvodené prídavné mená majú spravidla príponu, aká je v srbskom

slove, napr. *telefónsky* (sl. *telefónny*, *telefonický*), *automatský* (sl. *automatický*), *republikový* (sl. *republikový*), *električný* (sl. *elektrický*).

Pri podstatných menách často ide o iné rodové zaradenie než je to ustálené v slovenčine. Tak slová *komponenta* a *varianta* sa používajú iba ako podstatné mená ženského rodu a slovo *revolt* iba ako podstatné meno mužského rodu. Niekedy sa odlišné rodové zaradenie vzťahuje na väčšiu skupinu podstatných mien. Napr. podstatné mená zakončené na *-o*, akými sú *auto*, *rádio*, *tempo*, *embargo*, sú spravidla tak ako aj v srbčine mužského rodu. Niektoré z nich sa nekončia na *-o*, ale na spoluhlásku, ako je to ustálené v srbčine. Napr. *rizik*, *silos*, *percent*, *máňak*. Slová latinského pôvodu zakončené na *-um* sa buď zaraďujú k podstatným menám mužského rodu (napr. *minimum*, *maksimum*, *múzeum*, *akvárium*, *linoleum*, *fórum*, *referendum*, *kvórum*), buď nemajú zakončenie *-um* a fungujú ako podstatné mená mužského alebo ženského rodu. Napr. ženského rodu sú *gymnázija*, *laboratórija*, *teritórija*, *štipendija*, *publika*, *víza* a mužského rodu *center*, *antibiotik*, *citostatik*, *ultimát*, *muzej*, *jubilej*. Podstatné mená ženského rodu francúzskeho pôvodu zakončené v slovenčine na *-áž* majú v jazyku Petrovčanov zakončenie zhodné so stavom v srbčine, napr. *pláža*, *garáža*, *montáža*, *siláža*, *masáža*, *ambaláža*, *plantáža*.

Nakoniec treba ako prvky prevzaté zo srbčiny registrovať i slová patriace k neohybným slovám. Také sú najmä častice *baš* (sl. *práve*), *makar* (sl. *aspoň*), *tamam* (sr. *taman* – sl. *práve*) a potom aj častice používané vo funkcii konektorov *pa*, *ta*, *e*, *ma*, *ich*. Napr. na vetu *Požičaj mi sto dinárov* môžu byť takéto odpovede: *E, nepožičiam!* – *Ich, čo ešte!* – *Ma nedosadzuj!* – *Ta čo lem sto dinárov...* – *Pa neviem, či ťi mám požičať*. Týmto časticiam v slovenčine zodpovedajú častice *ej*, *nuž*, *ba*, *ech*.

B. Medzijazykové homonymá. O homonymách, rovnozvukných slovách sa obyčajne hovorí v jednom konkrétnom jazyku. Sú to slová, ktoré rovnako znejú, ale majú odlišný význam. Problematika medzijazykových homonym je zložitejšia, a to aj v prípade dvoch geneticky takých blízkych jazykov, ako je slovenčina a srbčina. Za homonymá v užšom zmysle možno považovať slová, ktoré v oboch jazykoch znejú úplne rovnako a v širšom zmysle i slová, ktoré znejú približne rovnako, medzi ktorými sú hláskové rozdiely spôsobené rozdielnym hláskoslovným vývinom. V podstate ide o slová, ktoré si bilingvista aj napriek ich hláskovej odlišnosti identifikuje ako zhodné. Keď ide o slovensko-srbské homonymá v jazyku Petrovčanov, ako zvukovo úplne zhodné (ak, pravda, neberieme do úvahy rozdiely v slovenskom a srbskom prízvuku) možno hodnotiť slová, ako sú napr. *odkaz* (sr. *otkaz* – sl. výpoveď), *isto* (sr. *isto* – sl. 1. rov-

nako, tak isto, 2. tiež), *pravda* (sr. *pravda* – sl. spravodlivosť), *čím* (sr. *čim* – sl. len čo, hneď ako), *kraj* (sr. *kraj* – sl. koniec), *čas* (sl. *čas* – sl. chvíľa, okamih), *vážiť* (sr. *važiti* – sl. platiť, mať platnosť), *prat* (sr. *prati* – sl. umývať, čistiť), *zdravo* (sr. *zdravo* – sl. nazdar, ahoj).

Čiastočný zvukový rozdiel vzniká už v tom, že v slovenčine sa spoluhlásky *d, t, l, n* v postavení pred *e, i* vyslovujú ako *d', t', l', n'*. Napr. *nepravda* (sr. *nepravda* – sl. krivda, nepravosť), *pustiť* (sr. *pustiti* – sl. dovoliť, nechať), *skloňiť* (sr. *skloniti* – sl. odložiť, dať preč, schovať), *cediť* (sr. *cediti* – sl. vytláčať, vytíškať). Väčší hláskový rozdiel je medzi slovami, ktoré prešli v každom jazyku iným hláskoslovným vývinom. Napr. *korist* (sr. *korist* – sl. úžitok, osoh), *modliť sa* (sr. *moliti se* – sl. prosiť sa, modlikať sa), *riešiť* (sr. *rešiti* – sl. 1. vyriešiť, 2. rozhodnúť sa), *ťaško* (sr. *teško* – sl. sotva), *namieriť* (sr. *namiriti* – sl. 1. nakŕmiť, obriadiť, 2. zaopatriť niekoho) *pohotovo* (sr. *pogotovo* – sl. najmä). Pri aktívnom bilingvisme aj takéto slová totiž fungujú ako rovnozvukné a vzniká pri nich aj významové vyrovnanie: slovenské slovo preberá význam srbského slova. Problematika medzijazykových homonym sa v prípade kontaktu slovenčiny a srbčiny v podmienkach bilingvizmu komplikuje aj tým, že veľmi často je to vzťah iba čiastočnej homonymie. Ide poväčšine o slová, ktoré sú v oboch jazykoch viacvýznamové, pri niektorých významoch je zhoda a pri ďalších sa slovenské a srbské slovo odlišujú. Napríklad slovenská vidová dvojica slovies *sklopiť – sklápať* sa so srbskou dvojicou *sklopiti – sklapati* zhoduje iba pri význame „zatvoriť niečo“ (napr. *sklopiť* sedadlo – *sklopiti* sedišta), ale už pri ďalších významoch srbských slovies zhoda prestáva, a tak v spojeniach, ako sú napr. *sklopiť* uovor (sr. *sklopiti ugovor* – sl. uzavrieť zmluvu), *sklápať* motor (sr. *sklapati motor* – sl. skladať, montovať motor) ide o vzťah medzijazykovej homonymie. Vzťah iba čiastočnej sémantickej zhody je aj pri dvojici *pustiť – pustiti*. K ôsmim-deviatim významom slovenského slova *pustiť*, ktoré sú ináč známe i používateľom slovenčiny v Petrovci, pribudli ešte významy, ktoré sa v slovenčine vyjadrujú slovami *nechať, dovoliť* (napr. *Pustila ju, abi sa vyplakala. – Brat si vraj pustí bradu. – Pust' ho a nevad' sa s ním*). Obdobná zmena nastala aj pri používaní slovenského slova *denník*, ktoré sa so srbským *dnevnik* zhoduje v dvoch významoch (1. „denné záznamy“, 2. „noviny vychádzajúce denne“) a ktoré pribralo aj tretí význam srbského slova, význam, ktorý sa v slovenčine vyjadruje dvojslovným názvom *triedna kniha*. Niekedy je vzťah medzijazykovej homonymie relatívny, lebo Slovák bilingvista význam rovnako znejúceho slovenského slova ani nepozná alebo to slovo nemá v aktívnej slovnej zásobe. Napr. sloveso *uhovoriť* sa používa iba ako srbské *ugovoriti*, teda vo

význame „podpísať, uzavrieť zmluvu“, ale vo význame „mnohým hovorením presvedčiť“ vôbec nie. Obdobný prípad je i so slovom *područie*, ktoré sa používa iba vo význame srbského slova *područje* (význam: územie, oblasť), napr. *na područí Vojvodiny, područie kultúry*. Význam slovenského slova *područie* („závislosť, poddanstvo“) nie je vôbec známy. Trochu inak je to so slovom *sok*, ktoré sa bežne používa vo význame šťava. Slovo *šťava* je síce známe i v jazyku Petrovčanov, ale v súčasnosti zjavne ustupuje práve pred slovom *sok*. Z druhej strany slovenské slovo *sok* (súper) nie je síce celkom neznáme, ale patrí do pasívnej slovnej zásoby Petrovčanov, takže aj v tomto prípade je vzťah medzijazykovej homonymie otázný. Takto teda prípady podobné, ako sú *uhovoriť, područie, sok*, možno hodnotiť skôr ako prevzatia, ako importované srbské slová s prípadným fonetickým poslovenčením (*ugovoriti – uhovorit*). Ako medzijazykové homonymá potom už vôbec nemožno hodnotiť prípady typu *dosádiť – dosadiť* a *udes – údes, desiť sa – desiť sa*. V jazykovom povedomí Slováka bilingvistu poslovenčené srbské slovo *dosádiť* (vyslovované s *d*), ako aj nedokonavé *dosadzovať* (so slovenskými slovotvornými prvkami) funguje skôr ako synonymum k nekontaktovému *zunovať (sa) – zunúvať (sa)* a nie ako korelát slovenskej lexémy *dosadiť – dosádzať/dosadzovať*. Ešte menej podmienok pre medzijazykový homonymický vzťah je pri prevzatí slova *udes* a slovenskom *údes*. Srbské slovo bolo do slovenčiny prevzaté bez hláskoslovného prispôsobenia. Totiž v koreni *-des-* spoluhláska *d* zostáva tvrdá (ako aj v prevzatých slovesách z tejto čeľade: *desiť sa, udesiť, udesiť sa, zadesiť*). Okrem toho samo slovo *údes* sa v bežne hovorenej slovenčine v Petrovci ani nevyskytuje a z celej čeľade s koreňom *des-* sa používa azda iba sloveso *predesiť sa* a príslušné adjektívum *predesený*.

Vrstva kontaktovej javov, ktorých existenciu možno odôvodňovať vzťahom slovensko-srbskej medzijazykovej homonymie, je pomerne bohatá a stále sa obohacuje, čo súvisí s narastaním príležitostí pre kontakt slovenčiny so srbcinou. Napr. pri pozieraní vojnového filmu v televízii so srbským alebo po srbsky titulovaným textom o zajatých vojakoch sústredený divák spontánne reaguje: *Aj ich zarobili!* (zarobiti – zajať). Slovo *zarobiť* použité vo význame srbského zarobiti má zatiaľ iba povahu okazionalného kontaktovej javu, ale s perspektívou zaradiť sa medzi vžitú javy.

Medzijazykové homonymá vo vzťahu k systému slovenského jazyka fungujú oveľa širšie, než by sa to na prvý pohľad zdalo. Je to taký kontaktovej jav, ktorý nemožno registrovať iba prostým súpisom slov vyjadrujúcich iné významy než rovnako znejúce slovenské slová, pretože zasahuje jednak do systému slo-

votvorby, jednak do lexikálneho systému slovenčiny. Tak slovo fungujúce ako medzijazykové homonymum je často základom pre utvorenie ďalších slov slovenskými slovotvornými prostriedkami. Na medzijazykovú homonymiu sa navrstvuje morfeematické kalkovanie. Napr. od slovesa *podniešť* (sr. *podneti* – sl. *zniesť*, *vystáť*) nedokonavé sloveso je utvorené podľa zákonitostí slovenského jazyka: *podnášať* (sr. *podnositi* – sl. *znášať*). Spájanie medzijazykovej homonymie a morfeematického kalkovania má rozličné podoby. Napr. identifikácia srbského koreňa *mir-* so slovenským *mier-*, ako je to napr. pri homonymickej dvojici *namiriti* – *namieriť*, umožnila nielen vznik morfeematických kalkov typu *vy-mieriť* (sr. *izmiriti* – sl. *vyplatiť*, *vyrovnať si*): *pomieriť* (*sa*) (sr. *pomiriti* (*se*) – sl. 1. *pomeriť* (*sa*), 2. *zmieriť* (*sa*), *mieriť sa* (sr. *miriti se* – sl. *zmierovať sa*, *žiť v zhode*), ale aj zjav nových slov, ktoré nemajú korelát v srbčine. Tak vznikli napr. distributívne slovesá *ponamerovať* („opatriť všetok statok, hydinu“, „priedeliť niečo všetkým“), *povymerovať si* („všetko povinné poplatiť, vyrovnáť si všetky dlžoby“) a *mieriť sa* („nažívať s niekým v zhode“), *nemieriť sa* („byť pohnevaný“). Alebo: identifikácia srbského *poroditi* a slovenského *porodiť* mala za následok aj zjav zvratného *porodiť sa*, ktoré už celkom vytlačilo slovenské bezpredmetové sloveso *porodiť* (napr. *Žena sa porodila*). K tomuto zdanlivo slovenskému dokonavému slovesu pribudlo potom v neposlovenčenej podobe ako nedokonavý náprotivok sloveso *porádať sa*, a tak za slovenskú dvojicu *rodiť* – *porodiť* stojí dvojica *porádať sa* – *porodiť sa*.

Medzijazyková homonymia má ešte väčšie dôsledky pre syntaktickú rovinu slovenčiny. Vyplýva to z faktu, že slovo so svojím významom podlieha istým zákonitostiam spájateľnosti slov vo vete. Tak slovenské sloveso *zadĺžiť* („zaťažiť dlhmi“) na základe svojej sémantiky možno použiť iba vo vete typu „niekto zadĺži niečo“, zatiaľ čo kontaktové *zadĺžiť* (sr. *zadužiti*: „uložiť niekomu vykonanie istej úlohy“) si vyžaduje vetu „niekto zadĺži niekoho niečím“. K bežným medzijazykovým homonymám patrí aj sloveso *podniešť*. Slovenské sloveso *podniešť* možno použiť iba vo vete typu „niekto podnesie niečo k niečomu“, zatiaľ čo to isté slovo s významom srbského slova *podneti* funguje v odlišných typoch viet, a to vo vetách typu „niekto podnesie niečo“ (napr. *Nemohla podniešť kávu*), ale i typu „niekto podnesie niekoho“ (napr. *Nemohla podniešť susedu*), dokonca i typu „niečo podnesie niečo“ (napr. *Žalúdok mi nepodnesie kávu*). V zápornej podobe sa s týmto slovesom utvárajú ešte i vety typu „niekto nepodnesie, keď“ (napr. *Nepodnesiem, keď sa volakto vychvaluje*.) Takéto zmeny vo fungovaní slova v reči majú potom dôsledky aj na frekvenciu samotného slova. Tak slovenské slovo *podniešť* ako jednovýznamové slovo má v reči

veľmi malý výskyt, zatiaľ čo slovo *podnieť* v jazyku Petrovčanov sa vyznačuje relatívne vysokou frekvenciou, lebo mu to umožňuje význam prevzatý od srbského slova *podneti*.

Špecifický vzťah vzniká medzi rovnako znejúcimi slovenskými a srbskými slovesami *ísť – íci, nosiť – nositi, vozit’ – voziti a vodit’ – voditi*. Podľa sémantického modelu srbských sloves sa uvedené slovesá používajú aj ako determinované, aj ako indeterminované. Napr. *Od šesť rokov ide do školy* (namiesto chodí) – *Dnes ide do školy sám* – *Nosím ti pozdrav* (namiesto nesiem) – *V zime nosím šál* – *Teraz otec vozí dieťa do škôlky* (namiesto vezie) – *Dieťa vždy vozí otec* – *Hľadím, ako vodí psa* (namiesto vedie) – *Každý deň vodí psa po ulici*. Tento jav však možno hodnotiť aj ako sémantické kalkovanie, lebo pri slovenskom slove sa uplatňuje sémantická štruktúra srbského slova. Napokon aj každá iná zmena vo význame inak slovenského slova spôsobená medzijazykovou homonymiou znamená vlastne sémantický posun alebo úplnú zmenu sémantickej štruktúry slova.

Kontaktové javy v bežne hovorenej slovenčine v Petrovci vyvolané medzijazykovou homonymiou z hľadiska systému slovenského jazyka pri kontakte so srbcinou možno hodnotiť ako prejav asimilačných i adaptačných tendencií. Jazykový systém slovenského jazyka prijíma rovnako znejúce srbské slová ako vlastné prvky a podriaďuje ich svojim fonetickým, morfológickým a morfematickým vzťahom. Z druhej strany ako jednotky s novou sémantikou, a teda i s novými vzťahmi na vyššej, syntaktickej rovine, medzijazykové homonymá sú prejavom adaptácie systému slovenského jazyka na systém kontaktového jazyka. Je to osobitný druh prieniku dvoch jazykových systémov. V lexikálnom systéme slovenského jazyka slová s novou sémantikou znamenajú na jednej strane nárast počtu vnútrojazykových homónym (napr. vedľa náležitého slovenského slova *odkaz* je tu i slovo *odkaz* s významom výpoveď), vedľa slovenského *zadĺžený* i *zadĺžený* s významom poverený a pod.), alebo aj vznik nových synonym. Je to tak vtedy, keď sa vedľa kontaktového slova používa aj náležité slovenské slovo. Napr. slovo *odkaz* funguje aj ako synonymum slova *výpoveď*, kontaktové slovo *korist’* funguje ako synonymum náležitého *osoh*, kontaktové skloniť ako synonymum náležitého *odložit’*, *medzitým* (sr. *međutim*) funguje vedľa náležitej spojky *ale* a pod.

Z druhej strany medzijazykové homonymum môže mať za následok vytlačenie slova s náležitým slovenským obsahom z použitia. Napr. slovo *bár* sa používa iba vo funkcii častice s významom aspoň, zatiaľ čo náležité slovenské slovo *bár(s)* – vo funkcii spojky alebo častice – sa ani nepoužíva. Vyskytuje sa

iba ako súčasť neurčitých zámen typu *bársko*. Aj slovo *medzitým* sa používa iba ako synonymum spojky *ale* a význam „za ten čas“ sa vyjadruje príslovkou *me-dzičasom* (sr. *u međuvremenu*) alebo aj výrazom *za ten čas* (sr. *za to vreme*).

Medzijazyková homonymia môže niekedy zasahovať niekoľko lexém súčasne. Napr. slovenské slovo *člen* a srbské *član* fungujú ako rovnozvučné i rovnoznačné vo význame „príslušník nejakej organizácie“ i ako gramatický termín. Srbské slovo *član* je však významovo bohatšie ako slovenské *člen* a vyjadruje ešte i význam „oddiel textu istého typu“ (napr. *član zakona*, sl. *odsek, paragraf zákona*). Pri medzijazykovom miešaní aj slovenské slovo *člen* pribralo význam „oddiel textu istého typu“, súčasne sa však zúžila sémantika slovenského slova *článok*. Zostali mu iba významy srbského slova *članak*. Aj v tomto prípade, keď ide o zužovanie významu slova, možno hovoriť o medzijazykových homonymách.

O medzijazykovej homonymii sa spravidla hovorí iba v prípade plnovýznamových slov. Odklony v používaní neplnovýznamových slov, ako sú napr. v prípade slovenčiny a srbčiny napr. homofonické predložky *za, od, na* a i., patria skôr ku gramatickým, čiže syntaktickým kontaktoým javom.

C. Kalky. Základnou charakteristikou jazykových kalkov je to, že sa tu z kontaktového jazyka preberá štruktúrna schéma modelu slova alebo aj zložitejšej jednotky, pričom sa na miesto jednotlivých častí modelu dosádzajú zodpovedajúce jednotky prijímajúceho jazyka. Kalkovaná jednotka je teda štruktúrnou kópiou inojazykovej jednotky. Podľa druhu kalkovaných jednotiek rozlišujú sa lexikálne kalky a viacslovné kalky, kam patria aj kalky frazeologické.

Z aspektu komunikačných potrieb používateľov slovenského jazyka v Petrovci i v celom slovenskom jazykovom spoločenstve vo Vojvodine možno medzi kalkami vyčleniť ako osobitnú skupinu jednotky utvorené podľa modelu príslušnej srbskej jednotky, ktorými sa reaguje na nejaký nový jav v živote. Kalky tohto druhu patria nielen do bežne hovorenej slovenčiny, ale sa používajú aj v spisovných jazykových prejavoch ako jediné jednotky na vyjadrenie daných významov a treba ich bezpochyby hodnotiť ako isté obohacovanie výrazového fondu slovenčiny a v neposlednom rade aj ako prejav životaschopnosti slovenčiny. K takýmto jednotkám patria napr. slová *prvobojovník* a *samozdanenie* (*samodoprinos*). Ako sémantický kalk sa slovo *obec* používa vo význame „spoločenstvo niekoľkých osád“ (podľa modelu srbského slova *opština*). Oveľa častejšie sa však vyskytujú viacslovné kalky. Taký je napr. názov *miestne spoločenstvo* (*mesna zajednica*) ako najmenšia administratívna územná jednotka, *dom zdravia* (*dom zdravlja*) ako miestne zdravotnícke stredisko atď. V uplynulom

období, v období tzv. samosprávneho socializmu, keď v srbčine vznikalo pomerne veľa viacslovných neologizmov, bolo aj v jazyku vojvodinských Slovákov, a teda aj v jazyku Petrovčanov, týchto viacslovných kalkov takisto veľa.

Lexikálne kalky vznikajú rozličným spôsobom, pričom výsledkom kalkovania sú na jednej strane novoutvorené, iba zdanlivo slovenské slová a na druhej strane slová formálne, svojím hláskovým zložením síce slovenské, ale s takým sémantickým obsahom, ktorý sa nezhoduje s obsahom príslušného slovenského slova. Lexikálne kalky sa podľa toho, ktoré prvky slova sú zasiahnuté kalkovaním, dvojaké: morfematické (keď sa kalkuje na rovine morféme) a sémantické (keď sa kalkuje na rovine semém).

Morfematické kalky sú najčastejšie. Vznikajú tak, že sa kopíruje morfematická štruktúra srbského slova. Tento jav iste súvisí s tým, že slovenčina a srbčina sú geneticky blízko príbuzné jazyky a že značnú časť inventáru morféme tvoria tzv. homofonické morfémy, pričom za homofonické možno pri takýchto blízkyh jazykoch považovať nielen morfémy fonematicky či graficky úplne zhodné, ale aj také, ktoré sú zhodné iba v diachrónnom aspekte, no pri ktorých v synchrónnom aspekte nachodíme – v dôsledku odlišných fonetických reflexov v jednom i druhom jazyku – väčšie alebo menšie rozdiely. Aj jazykovedne nevzdelaný Slováč bilingvista vníma napr. srbskú koreňovú morfému *gled-* ako náprotivok slovenskej morféme *hlad-* (napr. *po-gled – po-hlad*). Inak skutočné kalkovanie je vlastne dosadzovaním významovo alebo zvukovo zhodných slovenských morféme na miesto morféme, z ktorých je zložené modelujúce srbské slovo. Napr. slovo *riešovať* vzniklo ako kalk srbského nedokonavého slovesa *rešavati*, pričom sa srbský koreň *reš-* identifikoval ako homofonický so slovenským *rieš-* a na miesto srbskej vidovej derivačnej morféme *-av-* sa ako slovenský rovnocenný náprotivok dosadila morféma *-ov-*. Inak kalk *riešovať* nadväzuje vlastne na posun vo význame slovenského dokonavého slovesa *riešiť*, ktoré vplyvom sémantiky homofonického srbského slova *rešiti* (majúce gramatický význam dokonavosti) zmenilo vidovú príslušnosť a používa sa iba ako dokonavé sloveso. Takto teda srbská vidová dvojica *rešiti – rešavati* dostala aj v slovenčine náprotivok *riešiť – riešovať*, ktorým sa supluje náležitá slovenská vidová dvojica *riešiť – vyriešiť*. Sloveso *riešiť* funguje teda v bežne hovorenej slovenčine ako sémantický kalk, ako dokonavé sloveso. Vo vzťahu k náležitému dokonavému slovesu *vyriešiť* tento sémantický kalk funguje teda ako synonymum. Na lexikálno-gramatickej rovine funguje však aj ako základ pre vznik vidového náprotivku: nedokonavého slovesa-kalku *vyriešovať*. Takto teda ana-

logicky podľa domnejšej vidovej dvojice *riešiť – riešovať* vznikla aj synonymická dvojica *vyriešiť – vyriešovať*, ktorá už ani nemá priamy model v srbčine.

Ako morfemický kalk vzniklo aj zdanlivo slovenské slovo *napočítovať*. Modelujúcim srbským slovom je nedokonavé sloveso *nabrajati*. Priamym podnetom pre vznik tohto morfemického kalku mohol byť sémantický kalk: *napočítať* významovo zdanlivo úplne zhodné so srbským slovesom *nabrajati*, pričom významový obsah slovenského slova sa vlastne rozšíril o významy „uviesť v poradi“, „uviesť podľa mena“. Potom bolo podľa modelu srbskej vidovej dvojice *nabrajati – nabrajati*, ale aj podľa modelu slovenských dvojíc *spočítať – spočítovať* a *vypočítať – vypočítovať*, k slovenskému *napočítať* dotvorené kvázislovenské sloveso *napočítovať*, ktoré potom vytláča, keď ide o význam „vykonávať počtový úkon“, náležité nedokonavé sloveso *počítať*. Napr. *Také deti už napočítujú do desať* (namiesto: počítajú). Inak sa kalk *napočítovať* bežne používa namiesto náležitých slovenských slov *menovať*, *vymenúvať*, *uvádzať*. Napr. *Žiak napočítuje osady, v ktorých žijú Slováci*.

Ako výsledok kalkovania vznikli aj vidové dvojice *skončiť – skončovať*, *zakončiť – zakončovať*, *dokončiť – dokončovať*, kam ešte možno pridať i podielové *poskončovať*, *pozakončovať*, *podokončovať*. Náležité nedokonavé sloveso *končiť* sa pri bežnom dorozumievaní ani nevyskytuje. Kalky utvorené od prefixálnych sloves deriváčnou morférou *-ov-a-* korelujú so srbskými slovesami *svršavati*, *posvršavati*, ktoré sa v jazyku Petrovčanov oddávna používajú aj ako poslovenčené *zvršovať*, *pozvršovať*, ako i slovesá *završovať* a *dovršovať* (ľudové zakončenie: *-ovať*), ba i podielové *pozavršovať*, *podovršovať*. Všetko sú to vlastne deriváty prevzatých dokonavých sloves (*zvršiť*, *završiť*, *dovršiť* – sr. *svršiti*, *završiti*, *dovršiti*). Inak medzi slovami s koreňom *konč-* a s koreňom *vrš-* je v jazyku Petrovčanov vzťah synonymie, ibaže sú to slová s príznakom spisovnosti.

Ukazuje sa, že kalkovanie sa najčastejšie vzťahuje na prípady, keď v oboch jazykoch existuje zhodná, homofonická koreňová morféma alebo i základové slovo a kalkuje sa iba deriváčnou morférou. Napr. *pre-šír-i-t'* (*pro-šir-i-ti* – *rozšíriť*), *vy-nos-i-t'* (*iz-nos-i-ti* – *obnosiť*), *vy-líz-an-ý* (*iz-liz-an* – *obdratý*), *vy-prav-i-t'* (*is-prav-i-ti* – *opraviť*), *vy-o-stať* (*iz-o-stati* – *vystať*) atď. Prípady ako *poslúžiť sa* (*poslužiti se* – *poslúžiť si*), *krstiť sa* (*krstiti se* – *križovať sa*), *koristiť sa* (*koristiti se* – *používať*), *dokopať sa* (*dokopati se* – *domôcť sa*), *porodiť sa* možno skôr zaradiť k poslovenčeným srbským zvrtným slovesám dotýkajúcim sa s medzijazykovou homonymiou.

K zdanlivo slovenským slovám vzniknutým kalkovaním treba zaradiť aj podstatné mená *hriačka* (ohrievač), *spávačka* (nočná košeľa), *gatky* (nohavičky),

pruslačok (podprsenka), *podkošela* (tielko), *dokolienky*. Slovo *hriačka* je morfematickou kópiou srbského slova *grejalica*, kde sa na diachrónne identický koreň *hria-/greja-* za produktívnu srbskú príponovú morfému *-(l)ica* v slove-kópii dosadila slovenská produktívna morféma *-čka*. Aj slovo *spávačka* je utvorené tak, že za srbskú derivačnú morfému *-ica* stojí slovenská *-čka*, no základom nie je sloveso *spať*, ale sloveso *spávať*, ktoré je v slovenčine opakovacie, zatiaľ čo srbské *spavati*, ktoré je základom slova *spavačica*, sa vidovo zhoduje so slovenským *spať*. Slovo *gatky* je morfematickou kópiou srbského slova *gačice*. Slovo *pruslačok* vzniklo z podnetu srbskej dvojice *prsluk* (sl. ľud. brusliak, v petr. nárečí prusľak) – *prsluče*. Názov *podkošela* je kópiou srbského názvu *potkošulja* a názov *dokolienky* vznikol vlastne skrížením srbského názvu *dokolence* a slovenského *podkolienky*.

V tomto ohľade zaujímavým kalkom sú aj slovesá *vydvojiť* (*sa*) – *vydvájať* (*sa*) s významom, ktorý sa v slovenčine vyjadruje dvojicou *vyčleniť* (*sa*) – *vyčleňovať* (*sa*). Sú kópiami srbskej dvojice *izdvojiti* (*se*) – *izdvajati* (*se*), pričom dokonavé sloveso *vydvojiť* vzniklo tak, že sa k inak spoločnému koreňu *dvoj-* (napr. *roz-dvojiť*) pripojila predpona *vy-* ako ekvivalent srbskej predpony *iz-*. V nedokonavom slovese *vydvájať* koreň má už podobu *-dváj-*, aká sa však v slovenských slovách nevyskytuje. Obdobný jav je potom i pri kalkoch *oddvojiť* (*sa*) – *oddvájať* (*sa*) s významom *oddeliť* (*sa*) – *oddeľovať* (*sa*), ba aj pri nedokonavom náprotivku slovenského slovesa *rozdvajať*: *rozdvájať* (náležité: *rozdvojovať*).

Pri kalkovaní na morfematickej rovine môže vzniknúť aj slovo zvukovo, formálne identické s existujúcim slovenským slovom, významovo však nezodpovedajúce. Takto vlastne toto slovo-kalk v jazyku funguje ako vnútrojazykové homonymum. Možno to ilustrovať napr. slovesami *strhnúť* (napr. kabát z vešiaka). Modelujúcim srbským slovom je *skinuti*, kde je koreňová morféma *kid-* (*d* vypadlo v dôsledku hláskoslovných zákonitostí srbčiny). Srbskej koreňovej morféme *kid-* v celom rade prípadov v slovenčine významovo skutočne zodpovedá morféma *trh-* (napr. *kidati* – *trhať*, *prekinuti* – *pretrhnúť*) a tento vzťah ekvivalencie sa potom rozšíril aj na slovo *skinuti* < *s-kid-nu-ti*: *s-trh-nú-t'*. Príslušné slovenské slovo *strhnúť* má však význam „prudko zhodiť, zmyknúť“ a kalkované *strhnúť* má význam „dať dolu“. Zvratné sloveso *strhnúť sa* ako kalk srbského *skinuti* se má význam, ktorý sa v slovenčine vyjadruje slovesom *zobliecť sa* a funguje ako homonymum so slovenským slovom *strhnúť sa* (význam „prudko sa pohnúť“). Obdobný jav je aj pri slove *utrhnúť* (napr. školu, dopravnú linku), ktoré je kópiou srbského *ukinuti* a ktoré nahrádza slovenské slovo *zrušiť*. Príslušné slovenské slovo *utrhnúť sa* ani nepoužíva.

Zaujímavým kontaktným javom je aj dvojica slovies *zakladať sa – založiť sa* používaná ako kópia srbskej dvojice *zalagati se – založiti se* (sl. *zasadzovať sa – zasadiť sa*). Keďže v istých prípadoch srbskému koreňu *lag-/lož-* (s vokalicou a konsonantickou alternáciou) v slovenčine zodpovedá supletívny koreň *klad-/lož-* (napr. sr. *ulagati – uložiti*, sl. *vkładať – vložiť*), stalo sa, že sa tento vzťah mechanicky uplatnil aj pri uvedenej dvojici, pričom sloveso *zakladať sa* sa používa aj ako nekontaktné slovo („byť založený“).

Kontaktné jazykové prvky, a teda aj morfeatické kalky, sú spravidla prejavom istej simplifikácie medzijazykových vzťahov v jazykovom povedomí bilingválneho jednotlivca. Na ilustráciu možno uviesť vznik kalku *zateraz*. Bilingválna osoba si uvedomuje vzťahy *teraz – sada, doteraz – dosada, odteraz – odsada* a na základe takýchto dvojíc si dotvorí aj vzťah *zasada – zateraz*. Príslušná slovenská príslovka *nateraz* sa v bežne hovorenej slovenčine nepoužíva a príslovka *zatiaľ* sa takisto nevyskytuje v tomto význame, ale iba vo významoch „do toho času“ a „za ten čas“.

Medzi relatívne vžitými kalkami spadá aj zložené slovo *trojmesačie* utvorené podľa modelu srbského slova *tromesečje*. Je to kalkovaný, resp. poslovenčený názov obdobia troch mesiacov, používaný hlavne v administratívnej oblasti. Náležitý slovenský názov *štvrtrok* je štruktúrne značne vzdialený od srbského názvu, a tak väčšiu expanziu vykazuje práve slovo-kalk.

Ako zaujímavé morfeatické kalky treba ešte uviesť slovesá odvodené od základného *môcť*, ako sú *pomohnúť, premohnúť, vymohnúť, vzmohnúť sa, rozmohnúť sa, domohnúť sa*. V petrovskej bežne hovorenej slovenčine sa slovesá tejto čelade používajú už v neurčitku v dvojakej podobe: s náležitým základom *-môcť* (vo výslovnosti *-móšť*) a so základom *-mohnúť*. Podoby so základom *-moh-núť* sa vlastne navrstvili na kalkované gramatické tvary týchto slovies. Ide tu o takýto postup: spoločný slovanský koreň *mog-/moh-* má v oboch jazykoch pri ohýbaní základného slovesa aj variantnú podobu *mož-/môž-*, a to v príznačnej báze. Srbské predponové slovesá utvorené od základného *moći* (*pomoći, odmoći, domoći se* a *uzmoći*) pri ohýbaní majú iba koreň *mog-* (napr. *pomognem, pomogni*), zatiaľ čo slovenské slovesá tejto čelade si zachovali pôvodné ohýbanie, teda v príznačnej báze variantný koreň *môž-* (napr. *pomôžem, pomôž*). Pri medzijazykovom kontakte sa takýto relatívne zložitý vzťah koreňovej morfémy zjednodušil, takže v petrovskej slovenčine tieto slovesá majú aj v príznačných tvaroch a v rozkazovacom spôsobe koreň *-moh-*, napr. *pomognem, pomogni, rozmohnú sa, vzmogni sa* a pod. Analogicky podľa týchto kalkovaných gramatických tvarov koreň *moh-* a ohýbacia morféma *-n-* boli použité aj

pri neurčitku. Celý tento jav možno dokonca dať aj do súvislosti s tendenciou súčasnej slovenčiny odstraňovať variabilnosť tvarotvornej bázy slova. Dokonca slovákalky typu *pomohnúť* mohli byť impulzom aj pre vznik kvázislovenských deadjektívnych slovies *drahnúť*, *zdrahnúť*, *podrahnúť* (sr. *poskupljivati*, *poskupeti*), pri ktorých sa petrovská slovenčina takisto vyhla alternácii *h > ž*. Náležitá podoba *dražieť*, *zdražieť*, *podražieť* sa bežne nepoužívajú. Medzi kalkami sa môžu zjaviť aj také slová, pre ktoré v slovenčine ani nie je zodpovedajúca lexikálna jednotka. Také je napr. sloveso *kombajnovať* (ľudové znenie *kombajuvať*). I keď sloveso *kombajnovať* vzniklo ako kópia srbského neologizmu *kombajni-rati*, je v súlade so slovenským slovotvorným typom „vykonávať činnosť strojom“, kam už patria napr. slová *bagrovať* a *kultivátorovať*. Predponové slovesá *skombajnovať* a *pokombajnovať* vznikli ako deriváty základového *kombajnovať*.

Ako osobitný druh lexikálnych kalkov možno uviesť zložené slová typu *polupravda*. Sú to také kalky, pri ktorých sa prvá časť kompozita *polu-* mechanicky dosadí na miesto slovenskej časti *polo-*, resp. *pol-* a na druhé miesto sa dosadí slovenský ekvivalent. Okrem slova *polupravda* (sr. *poluistina*) také sú ešte napr. slová *polutma* (sr. *polutama* – sl. *polotma*), *poluvodič* (sr. *poluvodič* – sl. *polovodič*), *poluautomatický* (sr. *poluatomaticki* – sl. *poloautomatický*), *poluprázdny* (sr. *poluprazan* – sl. *poloprázdnny*) alebo i cudzie slovo *polufinále* (sl. *polofinále*, *semifinále*). V slovách, ako sú *poluposchodie* (sr. *polusprat*), *poluostrov* (sr. *poluostrvo*), *polukruh* (sr. *polukrug*), zložka srbských kompozít *polu-* nahradila slovenskú *pol-* (*polposchodie*, *polostrov*, *polkruh*).

Sémantické kalky sú také kontaktové javy, ktoré vznikajú rozličnými posunmi v sémantickej štruktúre slova, pričom môže ísť iba o čiastočnú zmenu štruktúry, príp. aj o úplne novú sémantickú štruktúru. Ako sme už povedali, aj zmeny v sémantickej štruktúre inak slovenského slova spôsobené medzijazykovou homonymiou predstavujú jeden druh sémantických kalkov.

Iný druh zmien v sémantickej štruktúre slovenského slova môže byť spôsobený morfeomatickým kalkovaním, keď vzniká slovo formálne slovenské, ale s významom, aký má srbský korelát, pričom sa tento nový význam navrstvuje na faktické významy slovenského slova. Tento druh sémantického kalkovania dobre ilustrujú slová *strhnúť* a *strhnúť sa* (srbské koreláty: *skinuti*, *skinuti se*). O „čistých“ sémantických kalkoch možno hovoriť v prípade, keď sa medzi viacvýznamovou srbskou lexémou a jej slovenským náprotivkom vzťah ekvivalencie rozkladá aj na prípady, keď ten vzťah už neplatí. Napr. slovenské slovo *hľadať* sa vplyvom srbského *tražiti* (napr. sr. *tražiti izgublenu stvar* – sl. *hľadať strate-nú vec*) používa aj vo význame, ktorý sa v slovenčine vyjadruje slovom *žiadať*,

porov. napr. „hľadať náhradu škody“. Takýto významový posun spôsobený sémantickým kalkovaním môže sa potom uplatniť aj pri vzniku ďalších slov, ktoré už ani nemajú korelát v srbčine. Tak v petrovskej slovenčine sú oddávna vžitá slová *dohľadovať* a *vyhľadovať* supľujúce náležité slová *dožadovať sa* a *vyžadovať*. Vznikli tak, že séma „nástojčivo chcieť“ nie je vyjadrená radom foném *žad-*, ale *hľad-* (porov. *hľadať náhradu škody*).

Ako sémantický kalk možno označiť aj sloveso *páčiť sa*, použité napr. vo vete *Petrovská klobása sa mi naozaj páči*. Sloveso *páčiť sa* je tu použité vo vzťahu k chuťovým vlastnostiam jedla a stojí namiesto náležitého *chutiť*. Tento významový posun sa odohral vplyvom srbského slovesa *sviđati se*, resp. synonymického *dopadati se*. Tieto srbské slovesá obsahujú jednak sému „budiť pocit krásy“ a tu im ako slovenský ekvivalent zodpovedá sloveso *páčiť sa*, ale ešte i sému „pôsobiť príjemne na chuťové orgány“, pre ktorú má slovenčina osobitné slovo *chutiť*. Sémantický kalk *páčiť sa* je novšieho dáta a zatiaľ funguje ako synonymum slova *chutiť*. Obdobný vzťah je aj medzi slovenským *napočítat* a srbským *nabrojati*. Významy slovenského a srbského slova sa zhodujú, keď ide o počtové úkony, no srbské sloveso obsahuje ešte i zložku, ktorá sa v slovenčine vyjadruje osobitnými slovami: *menovať*, *vymenovať*, *uviesť*. Ako sme už uviedli, na sémantický kalk *napočítat sa* navrstvuje morfematický kalk – kvázislovenské slovo *napočítovať*.

Sémantické kalkovanie dobre ilustruje aj deadjektívne sloveso *silnieť*. Medzi slovenským prídavným menom *silný* a srbským *jak* je vzťah ekvivalencie. Medzi slovenským deadjektívnym slovesom *silnieť* a srbským *jačati* je vzťah iba čiastočnej ekvivalencie. Zhoda je pri séme „stávať sa silným, silnejším“. Srbské sloveso je významovo bohatšie: obsahuje ešte sému „pôsobiť, aby niečo silnelo“. O túto sému sa v podmienkach bilingvizmu rozšíril aj význam slovenského slova *silnieť*, takže sa napr. hovorí *silnieť národné povedomie*, *silnieť spoluprácu*, *silnieť vzájomnú dôveru*. Používanie náležitých slovenských slov *utuzovať*, *posilňovať* je už znakom vyššej jazykovej kultúry jednotlivca.

K zmene v sémantickej štruktúre došlo aj pri slovách *jemný*, *jemne* a *zjemniť* v spojeniach typu *jemný pád cien*, *jemne potrestať* a *zjemniť trest*. Srbské prídavné meno *blag* sa so slovenským *jemný* zhoduje iba pri významoch „sotva badateľný, slabý“, „príjemne pôsobiaci na zmysly“ a v spojení *jemný pád cien* už ide o sému „vyznačujúci sa malou mierou danej vlastnosti“, ktorá sa v slovenčine vyjadruje lexémou *mierny* (*mierny pokles cien*). Obdobný posun vznikol potom aj pri príslovke *jemne*: *jemne potrestať* (sr. *blago kazniti* – sl. mierne potrestať) a pri slovese *zjemniť*: *zjemniť trest* (sr. *ublažiti kaznu* – sl. zmierniť trest).

Na podklade sémantického kalkovania možno vysvetliť aj vznik nezvratného slovesa *narodiť* (napr. v spojeniach *narodiť dieťa*), ktoré načisto vytlačilo z takýchto spojení sloveso *porodiť*. Predmetové sloveso *narodiť* vzniklo z podnetu vzťahu ekvivalencie medzi srbským *roditi se* a slovenským *narodiť sa*. Keďže je v srbčine opozícia zvrtné sloveso *roditi se* a predmetové nezvratné *roditi* (dete), vznikla potom v kontaktovej situácii dvojica *narodiť sa* – *narodiť (dieťa)*, ktorá vytlačila dvojicu *narodiť sa* – *porodiť (dieťa)*.

Sémantické kalkovanie môže mať väčšie alebo menšie dôsledky aj pre syntaktickú rovinu. Tak v slovenčine sú dve sémanticky i gramaticky relatívne odlišné slovesá: *snívať a snívať sa*. V srbčine význam týchto dvoch slovenských slovies kryje jedno sloveso: *sanjati*. Pri jazykovom kontakte aj v slovenčine došlo k zjednodušeniu: sloveso *snívať* príberá aj význam zvrtného *snívať sa*, takže sa používa jednak vo význame „túžobne premýšľať o niekom, o niečom“ i vo význame „mať sen“. Na túto sémantickú simplifikáciu sa potom ešte navrstvuje zmena v gramatickej charakteristike uvedeného sémantického kalku. Slovenská lexéma *snívať* a srbská *sanjati* (s významom „túžobne premýšľať“) majú totiž zhodnú väzbu: *snívať o niekom, o niečom/sanjati o kome, o čemu*. Pri význame „mať sen“ srbské sloveso *sanjati* je gramaticky predmetové prechodné sloveso: *sanjati koga, šta*. Všetko toto spôsobilo, že v súčasnej petrovskej slovenčine vety typu *Snívalo sa mi s tebou*, resp. *Snívalo sa mi o tebe* ustupujú pred kontaktovejmi vetami typu *Sníval(a) som ťa*. Používa sa dokonca aj skřížená vetná konštrukcia *Sníval(a) som s tebou*.

Ako sémantický kalk sa používa aj predložka *ponad*. V prípadoch typu *zhovárať sa ponad plot* v srbčine stojí ako ekvivalentná predložka *preko* (*preko plota*). Táto srbská predložka sa však používa aj na vyjadrenie miery (napr. *preko deset kilometara, preko dve godine*). Pri medzijazykovom kontakte potom aj slovenská predložka *ponad* stojí v spojeniach s významom miery, napr. *ponad desiat kilometrov dlhá cesta, strom starý ponad dva roky*.

Viacslovné kalky vznikajú kalkovaním viacslovných výrazov kontaktovejho jazyka. Pri rozoberaní týchto kalkov budeme rozlišovať a) viacslovné substantívne názvy, b) viacslovné slovesné výrazy a c) viacslovné frazeologické výrazy, frazeologizmy. Kalkovanie viacslovných výrazov môže mať podobu mechanického prekladu na rovine lexém a môže byť kombinované aj s inými druhmi kontaktovejho javov.

Skupinu substantívnych viacslovných výrazov, tzv. združených pomenovaní, tvoria hlavne výrazy terminologickej povahy, ale patria sem aj výrazy používané v každodennom, menej odbornom dorozumievaní. Ako kalkované

združené pomenovania z každodenného života možno uviesť: *denná izba* (*dnevna soba* – obývacia izba, obývačka), *mlieko v prachu* (*mleko u prahu* – sušené mlieko), *televízia vo farbách* (*televizija u boji* – farebná televízia), *dáždnik na sklápanie* (*kišobran na sklapanje* – skladací dáždnik), *gauč na rozťahovanie* (*kauč na razvlačenje* – rozťahovací gauč). Ako vidno, ide po väčšine o nové javy v každodennom živote, ktorých názvy členovia slovenského etnického spoločenstva nemali možnosť osvojiť si v slovenčine, ale im ich sprostredkovala srbčina. K starším kalkom tohto druhu patria i názvy *tarchová železnica* (sr. *teretna železnica* – sl. nákladný vlak), *ľadový dážď* (sr. *leдена kiša* – sl. mrznúci dážď).

Pomerne bohatá je vrstva kalkov tohto druhu spadajúca do oblasti administratívno-právneho styku, čo vyplynulo bezpochyby z toho, že v tejto oblasti má srbčina aj v praktickom živote primárne postavenie. Ako vžitú možno hodnotiť napr. tieto kalkované výrazy: *ročný oddych* (*godišnji odmor* – dovolenka), *pracovná schopnosť* (*radna sposobnost* – práceschopnosť), *šéf účtovníctva* (*šef računovodstva* – hlavný účtovník), *osobný dôchodok* (*lični dohodak* – plat, mzda), *teplý obrok/teplé jedlo* (*topli obrok* – stravné), *odvojený život* (*odvojen život* – pracovné odlúčenie od rodiny), *starecká poľnohospodárska domácnosť* (*staračko poljoprivredno domaćinstvo* – zostarnutá roľnícka domácnosť).

Slovesné viacslovné výrazy v každom jazyku predstavujú isté spresňovanie významu. Spravidla ide o významové i syntagmatické spojenie slovesa s podstatným menom. Pri takýchto jazykových jednotkách kontaktové javy vznikajú hlavne v dôsledku mechanického prekladu, resp. prebratia jednotlivých zložiek viacslovného výrazu alebo v dôsledku kopírovania štruktúry srbského korelátu. Relatívne často sa vyskytujú kontaktové viacslovné výrazy v dôsledku mechanického prekladu slovesnej časti. Napr. *priviesť, privádzať do súvisu* (sr. *dovesti, dovoditi u vezu* – sl. dať, dávať do súvisu/uviesť, uvádzať do súvisu); *priviesť, privádzať/doviesť, dovádzať k zmene/do zmeny* (sr. *dovesti, dovoditi do promene* – sl. spôsobiť, spôsobovať zmenu); *postaviť, postavovať otázku* (sr. *postaviti, postavljati pitanje* – sl. položiť, klásť otázku); *robiť tlak na niekoho* (sr. *vršiti pritisak na koga* – sl. vyvíjať tlak na niekoho); *postaviť diagnózu* (sr. *postaviti dijagnozu* – sl. stanoviť, určiť diagnózu); *postaviť, postavovať podmienky* (sr. *postaviti, postavljati uslove* – sl. položiť, klásť podmienky, *prísť, prichádzať k výrazu/do výrazu* (sr. *doći, dolaziti do izražaja* – sl. prejaviť sa, prejavovať sa), *dostať, dostávať dojem* (sr. *dobiti, dobijati utisak* – sl. mať dojem, zdať sa), *vodiť račún* (sr. *voditi račun* – sl. mať na zreteli), *vodiť starosť* (sr. *voditi brigu* – sl. starať sa, dbať) atď.

Frazeologizmy predstavujú taký druh viacslovných výrazov, ktoré sa v jazyku využívajú ako efektívne výrazové prostriedky, a tak práve pri bežnom dorozumievaní je ich domovské právo. Pri medzijazykovom kontakte, a tobôž pri kontakte takých blízkych jazykov, ako sú slovenčina a srbčina, frazeologizmy predstavujú takú časť výrazového fondu kontaktového jazyka, ktorá sa vnučuje práve vďaka svojej efektívnosti, expresivite. Ak k tomu pridáme ešte i objektívne zúžený prístup k fondu slovenskej frazeológie v podmienkach kultúrnej a inej odlúčenosti od materského jazykového spoločenstva a z druhej strany priamy kontakt so srbskou frazeológiou v prirodzených komunikačných podmienkach, vtedy môžeme pochopiť práve pomerne hojné mechanické preberanie srbského frazeologického materiálu v pôvodnom znení alebo mechanicky poslovenčený.

Za mechanické poslovenčenie srbskej frazeologickej jednotky považujeme jej lexikálne a morfológické kopírovanie. Kontaktové frazeologizmy vznikajúce v podmienkach slovensko-srbského bilingvizmu sú síce vďačným materiálom pre výskum medzijazykového miešania v podmienkach bilingvizmu, ale tu ich uvádzame iba kvôli ilustrácii a na doplnenie celkového obrazu o dôsledkoch kontaktu slovenčiny so srbčinou na rovine bežne hovoreného jazyka, teda bez podrobnejšieho vysvetľovania vzťahov a uvádzame iba menšie skupiny takých najširšie používaných kontaktového frazeologizmov. Tak skupinu slovesných frazeologizmov možno ilustrovať príkladmi *vyjst' na vrch hlavy niekomu* (sr. *popeti se navrh glave kome* – sl. mať niekoho po krk), *vyjst' na kraj* (sr. *izaći na kraj* – sl. vystačiť, napr. s peniazmi), *spájat' kraj s krajom* (sr. *vezati, spajati kraj s krajem* – sl. 1. trieť biedu, 2. poradiť si, byť na tom dobre), *vyjst', vychádzať na kraj s niekým* (sr. *izaći, izlaziti na kraj s kime* – sl. dať si rady, dobre/zle vychádzať s niekým), *pogazit' slovo* (sr. *pogaziti reč* – sl. nestáť si v slove, nedodržať sľub), *dvíhajú sa mi vlasy na hlave* (sr. *diže mi se kosa na glavi* – sl. vlasy mi dupkom vstávajú, vlasy sa mi ježia), *nervy mu popustili* (sr. *živci su mu popustili* – sl. nervy mu vypovedali), *môžeš sa maľovať* (sr. *možeš se slikati* – sl. môžeš sa dať vypchať, to si iste nedáš za kloúbik, za širák), *zostať bez slova* (sr. *ostati bez reči* – sl. stratiť reč), *bolí ma ucho* (sr. *boli me uvo* – čo ma po tom, kašlem, vykašlem sa na to), *kričít, ako keby ho drali* (sr. *viče kao da ga deru* – sl. kričít, ako keby ho z kože drali), *nie je za hlavu* (sr. *nije o glavu* – sl. nejde o hlavu), *neviem, kde mi je hlava* (sr. *ne znam gde mi je glava* – sl. neviem, kde mám hlavu/kde mi stojí hlava), *krivo mi je* (sr. *krivo mi je* – sl. je mi ľúto), *zle sa ti píše* (sr. *loše ti se piše* – sl. zle bude s tebou), *bije ho hlas* (sr. *bije ga glasina* – sl. ide o ňom povest'), *sú ako stvorení jeden pre druhého* (sr. *oni su kao stvorení jedan za drugoga* – sl. hodia sa k sebe, pristanú

si), *vodiť cudzie starosti* (sr. *voditi tuđe brige* – sl. miešať sa do cudzích vecí), *desiata ma je starosť* (sr. *deseta me je briga* – sl. čo ma tam po tom/z toho ma hlava nebolí), *ísť do kroku s módou* (sr. *ići u korak s modom* – sl. držať krok s módou). Skupina neslovesných frazeologických výrazov sa dá ilustrovať zasa takými príkladmi: *každá časť* (sr. *svaka časť* – sl. všetka časť), *všetko živé* (sr. *sve živo* – sl. všetko radom), *ani za živú hlavu* (sr. *ni za živu glavu* – sl. ani za svet/za nič na svete), *vyplutý otec* (sr. *pljunuti otac* – sl. celý otec), *nič pod milým bohom* (sr. *ništa pod milim bogom* – sl. ničohúce nič), *ťažko nám* (sr. *teško nama* – sl. beda nám), *lahko vám* (sr. *lako vama* – sl. vám je hej).

D. Prvky znamenajúce posuny v slovnej zásobe slovenčiny. Dlhodobý vývin slovenčiny v podmienkach kontaktu so srbčinou priniesol aj isté odchýlky vo využívaní slovnej zásoby slovenčiny, odchýlky, ktoré možno sledovať jednak na časovej osi, jednak z hľadiska frekvencie slova. Časť týchto odchýlok vyplynula už z prostého faktu, že sa tu slovenčina stáročia vyvíjala relatívne autonómne a že teda v nej nemuseli prebiehať všetky tie procesy, ktoré sprevádzajú vývin jazyka v materskom jazykovom spoločenstve, ale časť odchýlok nastala vplyvom kontaktu slovenčiny so srbčinou. Tak v jazyku petrovských Slovákov (ale aj iných vo Vojvodine) sa aktívne používajú i také slová, ktoré sa v slovníkoch súčasnej slovenčiny označujú ako zastarané alebo sa ani neuvádzajú. Stáva sa tak najmä vtedy, keď ekvivalentné srbské slovo má vlastnosti zhodné so slovenským slovom. Napr. sloveso *žartovať sa* sa v súčasnej slovenčine používa iba ako nezvratné a v petrovskej slovenčine si pevne zachováva zvrtnú podobu vplyvom srbského ekvivalentu *šaliti se*. Podobne aj prídavné meno *prešlý* (napr. *prešlú nedeľu*) podporuje srbské prídavné meno rovnakého pôvodu *prošli*. Podstatné meno *polročie* má oporu v srbskom ekvivalente *polugodište*, pričom výskyt podoby *polrok* je značne obmedzený. V istom zmysle opačným prípadom je preferovaná podoba slova *priehršť* (sr. *pregršt*), keďže v súčasnej slovenčine má prednosť podoba *priehrštie*. Slovo *zátvor* (sr. *zatvor*) s významom väzenie sa v bežne hovorenej slovenčine používa priam ako jediný a iba v kultivovaných spisovných prejavoch ho nahrádzajú slová *väzenie*, *väznica*. Názov *mäsiareň* (ľudove *mäsiarňa*, sr. *mesara*, *mesarnica*) funguje v súčasnosti ako jediný názov predajne mäsa. Názov *jatka* poznajú iba starší občania. Ináč názvy miesta si celkove zachovávajú príponu *-áreň/-iareň*, zatiaľ čo názvy miesta typu *mäsiarstvo* sa nedostali do použitia. Takto potom zostáva v aktívnom použití aj názov *holiareň*.

Podstatné meno *umyvák* sa používa ako jediný názov nádoby na umývanie primontovanej k stene v kúpeľni (dokonca aj v kuchyni; názov *drez* je neznámy).

Prenosná nádoba na umývanie má jediný názov *lavór* (aj v srbčine je *lavor*). Názov *umyvák* stojí k srbskému názvu *umivaonik* bližšie než zodpovedajúci slovenský názov *umývadlo*. Zo slov *priehršť* a *priehrštie* sa častejšie používa *priehršť* (sr. *pregršť*). Pomerne široké použitie má slovo *knižočka*, a to najmä v spojeniach, kde v slovenčine stojí slovo *knižka*. Je v tom vplyv srbského slova *knjižica*. Napr. *zdravotná knižočka*, *devízna*, *banková knižočka*, *žiacka knižočka*, *vojenská knižočka*. Obdobné posuny sú aj pri celom rade iných slov. Tak prídavné meno *zdravotný* sa používa i vo význame zdravotnícky, lebo v srbčine je iba jedno prídavné meno: *zdravstveni*. Slovo *písmo* (sr. *pismo*) sa bežne používa namiesto slova *list*, slovo *písanka* častejšie ako slovo *zošit*, *ceruzka* (sr. *olovka*) častejšie ako *ceruza*. Vplyvom srbskej častice *uostalom* sa bežne používa slovo so zvukovo blízkym základom: *ostatne* (označované v slovníkoch ako zried.), zatiaľ čo slovo *napokon* sa používa hlavne vo význame „nakoniec“ (sr. *na kraju*).

Posun v používaní vznikol aj pri slove *remeselníctvo*. Vplyvom srbského slova *zanatstvo* sa používa prevažne vo význame remeslá (napr. *úpadok*, *rozvoj remeselníctva*). Význam hromadnosti pri slove *remeselníctvo* je takmer úplne zatlačený.

V tomto ohľade je zaujímavé slovo *ohrada*. Zvukovo a čiastočne aj významovo mu zodpovedá srbské slovo *ograda*. Vplyvom tohto srbského slova sa v bežne hovorenej slovenčine priam ani nevyskytuje slovo *plot*. Hovorí sa napr. *nielen železná, kamenná, murovaná ohrada*, ale tiež *živá ohrada* (sr. *živa ograda*), *drevená ohrada* (sr. *drvena ograda*), *drôt za ohradu* (sr. *žica za ogradu*). Okrem toho vplyv srbského slova *ograda* sa prejavuje ešte i v tom, že slovo *ohrada* sa vzťahuje aj na taký druh ohradenia, pre ktorý je v slovenčine názov *zábradlie* (napr. *ohrada na schodoch*, *ohrada na moste* a pod.). Starší ľudia namiesto slova *plot* používajú srbské slovo *taraba*.

V niektorých iných prípadoch ide o posuny vo využívaní synonymických lexém. Tak osoba, ktorá sa z povolania zaoberá obrábaním pôdy, má najčastejšie názov *sedliak* (sr. *seljak*), takže toto slovo má úplnú prevahu nad slovom *rolník*. Tak je to aj s odvodenými slovami *sedliačiť*, *sedliactvo*, *sedliacky*. Prevahu vo frekvencii vykazujú tiež slovesá *zatvoriť*, *zatvárať* (sr. *zatvoriti*, *zatvarati*), zatiaľ čo synonymické slovesá *zavrieť*, *zavierať* sa vyskytujú zriedka. V slovenčine na Slovensku je to opačne. Rozdiel vo frekvencii je evidentný aj pri niektorých predponových slovesách. Tak pri slovesách s významom pohybu majú v petrovskej slovenčine prevahu slovesá s predponou *do-* a synonymá s inou predponou sú veľmi zriedkavé. Sú to slovesá typu *doniesť*, *doviesť*, *doviezť*,

dobehnúť, doletieť, docestovať, ku ktorým možno ešte pridať i sloveso *oddať* a potom i sloveso *odčakať*. Aj ich srbské náprotivky majú predponu *do-*. Podľa údajov z Frekvenčného slovníka slovenčiny J. Mistríka (1969, s. 129–673) synonymické slovesá s predponou *pri-*, resp. *po-* majú vyššiu frekvenciu než slovesá s predponou *do-* (porov. napr. *doniesť* 37 a *priniesť* 89; *odčakať* (sa) 33 a *počakať* 54).

Obdobné odchýlky sa vyskytujú aj pripoužívaní niektorých cudzích slov. Tak slová *dôchodca, dôchodkyňa, dôchodok* sa priam ani nepoužívajú, iba *penzista*, niekedy i *penzioner* (sr. *penzioner*), *penzistka/penzionerka, penzia* (sr. *penzija*). Slovo *direktor* (sr. *direktor*) nemá charakter hovorového slova. Slovenské slovo *riaditeľ* sa vyskytuje jednotlivo, a to ako prejav výraznejšej snahy vyjadrovať sa spisovne. Opačný jav vznikol pri slove *tvar*. Používa sa aj v takom kontexte, kde v slovenčine na Slovensku stojí cudzie slovo *forma* (napr. *nové tvary spolupráce*). Stalo sa tak bezpochyby vplyvom stavu v srbčine, kde domáce slovo *oblik* kryje aj takýto kontext.

5. Vplyv srbčiny na slovenčinu na gramatickej rovine. Gramatická rovina jazyka, keďže je oveľa štruktúrovanejšia ako rovina lexikálna, vykazuje väčšiu stabilitu v rámci celkovej dynamiky jazykového systému. Aj pri medzijazykovom kontakte sa v zasiahnutom jazyku najmarkantnejšie zmeny dejú na rovine lexikálnej a rovina gramatická je relatívne odolnejšia.

Aj gramatická rovina slovenského jazyka uplatňovaného pri bežnom dorozumievaní v Petrovci sa vyznačuje relatívnou stabilitou. O relatívnej stabilite hovoríme preto, lebo stabilná je hlavne rovina tvarov, nemení sa systém gramatických morférov. Za prejav stability systému gramatických morférov možno považovať aj to, keď sa slovenské gramatické morfémy i v spojení so srbským tvarotvorným základom správajú tak isto ako keď základ je domáci. Napr. prevzaté srbské slovo *komušár* (*odlišovač kukuričných šúľkov*) má v lokáli sg. koncovku *-i* (*pri komušári*) ako majú domáce, resp. zdomácnené slová končiace sa na *-ár* (napr. *na konári, na lopári, v šlabikári*).

O tom, že stabilita gramatického systému slovenčiny pri kontakte s blízko príbuzným jazykom srbským predsa len povoľuje, svedčia medziiným aj prípady, keď slovenské slovo vplyvom stavu v srbčine mení svoj ohýbací typ. Napr. sloveso *kúpať sa* (a práve tak *kúpať*) v petrovskej slovenčine opustilo typ „česať“ (v prezente nemá tvary *kúpem sa... kúpu sa* a v imperatívne tvar *kúp sa*) a prešlo k typu „chytat“ a ohýba sa tak isto ako srbské kupati se: *kúpam sa ...kúpajú sa; kúpaj sa* (sr. *kupam se ... kupaju se, kupaj se*). Ináč tu vplyv srbského jazyka v istom zmysle podporuje tendenciu slovenských sloviac typ

„česať“ prechádzať k pravidelnejšiemu typu „volať“. Zmenu gramatickej charakteristiky nachodíme aj pri podstatnom mene obyčaj. Používa sa hlavne ako podstatné meno mužského rodu (aj srbské slovo *običaj* je muž. rodu), no i tento jav súvisí so stavom v samom slovenskom jazyku (ide o slovo, ktoré sa vyznačuje rodovou dubletnosťou, ibaže sa spisovne ustálilo ako podstatné meno ženského rodu).

Sú aj iné prípady, keď kontaktný gramatický jav môže korešpondovať s celkovým stavom v slovenčine. Tak v prvej osobe sg. podmieňovacieho spôsobu aj v hovorovej slovenčine na Slovensku sa niekedy vynecháva formant *som* a v petrovskej slovenčine tento jav môže súvisieť i so stavom v srbčine, kde v tvaroch podmieňovacieho spôsobu funkciu formantu majú tvary imperfekta slovesa *biti*. Ide o takýto vzťah: *ja by ostal doma – ja bih ostao kod kuće*. Treba si však uvedomiť, že podmieňovací spôsob je zložený tvar, pri ktorom formantom je samostatné slovo, a že teda takéto javy už presahujú aj do lexikálnej roviny.

Rovina gramatických tvarov sa ešte viac prestupuje s lexikálnou rovinou pri funkciách gramatických tvarov v stavbe viet. A tu sa v kontaktnej jazykovej situácii gramatický systém, povedzme, aj slovenčiny, otvára a tak doň môžu prenikať – zjavnejšie alebo skrytejšie – gramatické vzťahy platné v systéme srbského jazyka. Napr. slovenské sloveso *zabudnúť* je ekvivalentom srbského *zaboraviti*. Gramaticky sa však zhodujú iba pri významoch „neudržať si v pamäti“ a „nechtiac nechať niekde“. V oboch prípadoch s týmito slovesami sa utvárajú vety typu „niekto zabudol niečo“. Keď sa v petrovskej slovenčine použijú vety *Mustš ho zabudnúť. Oni to už zabudli, že ste boli povadení*, je to gramatický vplyv srbského slovesa *zaboraviti*, ktoré má aj pri význame „prestať myslieť na niekoho, na niečo“ väzbu s bezpredložkovým akuzatívom: *zaboraviti koga, šta*. Slovenské sloveso *zabudnúť* má tu väzbu s akuzatívom s predložkou na: *zabudnúť na niekoho, na niečo*.

Lexikálnej roviny sa dotýka aj taká lexikálno-gramatická kategória, ako je slovesný vid. Ako kontaktný jav možno uviesť prestavbu slovenských vidových dvojíc: *končiť – zakončiť > zakončiť – zakončovať (model završiti – završavati)*, *počítať – napočítať > napočítať – napočítovať (model nabrojati – nabrajati)* a *riešiť – vyriešiť > riešiť – riešovať (model rešiti – rešavati)*. Trochu iný posun nastal pri slovese *venovať*. Podľa modelu srbskej ekvivalentnej vidovej dvojice *posvetiti – posvećivati* sloveso *venovať* (v spojeniach typu *venovať pozornosť*) sa nepoužíva ako obojvidové, ale iba ako dokonavé a funkciu nedokonavého slovesa plní *venúvať* (ktoré je v slovenčine iba opakovacím slovesom).

Aj opozícia nezvratnosť – zvrtnosť je často podkladom pre vznik gramatického kontaktového javu. Napr. v slovenčine sa rozlišujú slovesá *kúpiť* a *kúpiť si*. V srbčine pre oba prípady stojí nezvratné sloveso *kupiti*. Takto potom na pozadí srbského korelátu vetu *Kúpila som kabát* možno vnímať dvojako: buď že ide samotný akt kúpy, alebo že je kúpa vykonaná v prospech nositeľa deja. V tomto druhom prípade už ide o gramatickú kópiu srbskej vety *Kupila sam kaput*. Pravda, sloveso *kúpiť si* sa v Petrovci zatiaľ neprestalo načisto používať. Obdobný kontaktovej jav predstavuje aj veta *Učí slovenčinu*, keď je nezvratné sloveso *učiti* použité namiesto zvrtného *učit sa*, keďže v srbčine je iba nezvratné sloveso *učiti*. Z druhej strany podľa modelu srbskej dvojice *radovati* – *radovati se* vznikla aj v petrovskej slovenčine dvojica *radovať* – *radovať sa*. Nezvratné sloveso *radovať* má gramatickú charakteristiku srbského korelátu: je to predmetové prechodné sloveso a používa sa vo vete typu „niečo raduje niekoho“ (napr. *Raduje ma, že ste prišli* – sr. *Raduje me što ste došli*), kde stojí namiesto náležitého *tešiť sa, byť rád*.

Ako vidno, gramatická charakteristika slova úzko súvisí s jeho významovou stránkou. Práve preto sú rozličné lexikálne kontaktovej javy často sprevádzané aj gramatickými kontaktovej javmi. Napr. sloveso *snívať* ako sémantický kalk s významom „mať sen“ nielenže vytláča zvrtné neosobné sloveso *snívať sa* ako osobitnú lexému, ale prinieslo aj novú väzbu: *snívať niekoho, niečo*. Iný príklad: slovo-kalk *zakladať sa* (ako kópia srbskej lexémy *zalagati se*, t. j. s významom „vynakladať úsilie na presadenie niekoho, niečoho“), gramaticky nie je identické s nekontaktovej slovom *zakladať sa*. Slovenské *zakladať sa* predpokladá väzbu typu „niečo sa zakladá na niečom“ a kontaktovej *zakladať sa* väzbu typu „niekto sa zakladá za niekoho, za niečo alebo i o niekoho, o niečo“. Okrem toho nekontaktovej sloveso *zakladať sa* je sloveso jednovidové, nedokonavé a kontaktovej *zakladať sa* má aj vidový náprotivok: *založiť sa*.

Už na základe uvedených prípadov sa možno presvedčiť, že v kontaktovej jazykovej situácii v gramatickom ohľade je veľmi citlivým miestom substantívna kategória pádu. Možno práve genetická príbuznosť slovenčiny a srbčiny, u ktorých systém gramatických vzťahov, vyjadrujúci sa pádmami, je v značnej miere identický, spôsobuje, že v podmienkach aktívneho bilingvizmu, keď dokonca funkcie srbčiny v komunikačnej aktivite vojvodinských Slovákov vykazujú expanziu, nositelia slovenského jazyka si kategóriu pádu prestávajú uvedomovať ako rovinu, kde by mohli vzniknúť rozdiely medzi ich dvoma jazykmi. Okrem toho gramatické a významové vzťahy vyjadrované v jednotkách syntagmatických, teda vo viacslovných konštrukciách, svojou formálnou štruktúrou, teda

tým, že sa prestupujú s rovinou lexikálnou, zvädzajú bilingválneho používateľa slovenčiny k mechanickému kopírovaniu konštrukcie. Takto potom vznikajú veľmi rozmanité kontaktné javy súvisiace s odlišným využívaním pádov. Sú to javy súvisiace nielen so slovesnou väzbou, ale aj s vyjadrovaním iných determinatívnych vzťahov na syntaktickej rovine.

Javy zo sféry slovesnej rekyie možno doložiť príkladmi: *spýtať sa mamu/mame, ju (pitati majku, nju – spýtať sa mamy, jej); rátať/počítať na niekoho, na niečo (računati na koga, na šta – rátať/počítať s niekým, s niečím); zaujímať sa za niekoho, za niečo (interesirati se za koga, za šta – zaujímať sa o niekoho, o niečo); ďakovať na pomoci (zahvaliti se na pomoći – ďakovať za pomoc); báť sa/strachovať sa za niekoho (bojati se/plašiti se za koga – báť sa/strachovať sa o niekoho); pripraviť sa za niečo (pripremiti se za šta – pripraviť sa na niečo), počuť niečo za niekoho (čuti što za koga – počuť niečo o niekom), byť odolný/odporný na niečo (biti otporan na šta – byť odolný proti niečomu).*

Posuny vo využívaní pádov sú potom časté aj v rozličných príslovkových alebo i prívlastkových funkciách. Napr. *dar za sestru* (sr. *poklon za sestru* – sl. *pre sestru*), *ozdoby od papiera* (sr. *ukrasi od papira* – sl. *papierové ozdoby*), *koláč s makom* (sr. *kolač s makom* – sl. *makový koláč*), *to je za vyhodenie* (sr. *to je za bacanje* – sl. *to je na vyhodenie*), *snehu bolo ponad kolená* (sr. *snega je bilo preko kolena* – sl. *snehu bolo nad kolená/vyššie kolien*), *po možnosti* (sr. *po mogućnosti* – sl. *podľa možnosti*). Ku gramatickým javom možno prirátať aj používanie niektorých lexikalizovaných gramatických tvarov. Tak prídavné *idúci* (sr. *idući*) sa všeobecne používa vo funkcii prídavného mena (nasledujúci, ďalší, budúci), prídavné *ďakujúci* vo funkcii predložky (*zahvaljujući* – vďaka), imperatívne tvary *daj, dajte* sa používajú vo funkcii pobádacej častice nože (*Daj prestani več jednom – Daj prestaň už raz.; Dajte dosta je bilo – Dajte dost' už bolo*). V školskej praxi sa ako vžitú používajú substantivizované adjektíva ako názvy jazykových predmetov: *učiť sa slovenský, známka zo slovenského (učiti slovački, ocena iz slovačkog)*.

Medzi lexikalizované gramatické tvary, zjavujúce sa vplyvom srbského jazyka, možno zaradiť aj výrazy typu *kde bolo, kedy bolo, komu bolo* a pod. Ide o výrazy, ktoré fungujú ako celok a majú význam slovenských neurčitých zámenných výrazov typu *hocikde, kdekoľvek, bárskde*. Napr.: *Sadni si kde bolo, len už sed'!* – *Musím sa vypravieť komu bolo*. Tvar *bolo* má v takýchto výrazoch funkciu slovenských nesamostatných slovenských častíc, pomocou ktorých sa tvoria neurčité zámená. Stalo sa tak podľa modelu srbských dvojslovných neurčitých zámen typu *gde bilo, kada bilo, ko bilo* a pod.

Ako vplyv srbského jazyka na syntaktický plán možno hodnotiť aj preferovanie vetných typov, ktoré majú oporu v srbskej syntaxi, i potláčanie typov špecifických pre slovenčinu. Napr. neosobné sloveso *smädiť* ustupuje pred spojením *byť smädny* (v srbčine je iba *biti žedan*), takže veta *smädí ma* je veľmi zriedkavá. Zriedkavé sú aj vety s vetnými príslovkami *vidno*, *možno*, *slobodno* a potom i jednočlenné vety s infinitívnym základom (*V dialke vidieť vlak – Cítiť, že prichádza jar*) a z druhej strany priam ako jediný typ viet sa používajú deagentné vety so zvratným tvarom slovesa. Napr. *V dialke sa vidí vlak – Cíti sa, že prichádza jar – Z domu sa počuje muzika – Tu sa smie parkovať – Kukurica sa nemôže predať*. V zodpovedajúcich srbských vetách sa používajú iba zvratné tvary: *vidí se*, *oseća se*, *čuje se*, *sme se*, *može se*.

Veľmi markantne sa vplyv srbčiny prejavuje aj pri konštrukcii viet, ktorými sa vyjadruje vôľová dispozícia nositeľa deja (žiadany dej): *Spí sa mi – Pije sa mi káva – Deťom sa nejde domov*, ktorým v systéme slovenských viet zodpovedá typ „chce sa mi + neurčitok“, napr. *Chce sa mi spať*. Sú to teda kópie srbských viet typu *spava mi se*. Okrem toho tento kontaktný syntaktický jav korešponduje aj s existenciou slovenských viet typu *Spí sa mi tu dobre*, ktorým sa vyjadruje faktický dej alebo stav, hodnotený (subjektívne, alebo objektívne) na osi dobre – zle, ľahko – ťažko.

Ako vidno, ani syntakticko-gramatický systém jazyka pri medzijazykovom kontakte nie je celkom rezistentný. Napokon tu sme uviedli iba najjednoduchšie, resp. najmarkantnejšie prípady syntaktických interferencií. Veľmi často však ide o javy veľmi subtílny, ktoré si možno uvedomiť, a teda i ilustrovať, iba na pozadí širšieho kontextu alebo vo vzťahu k nejazykovému kontextu.

Opis stavu slovenského jazyka vyvíjajúceho sa celých 250 rokov v inojazykovom prostredí poskytuje obraz o tom, ako sa správa systém jazyka v špecifických sociolingvistických podmienkach, podstatne odlišných od podmienok v rámci národného jazykového spoločenstva. Keď sledujeme stav v bežne hovorennom jazyku vyvíjajúcom sa v kontakte s iným jazykovým systémom, máme možnosť pozorovať, ako sa jazyk – uplatňujúc sa v reči – ustavične mení a reštrukturuje. Pri bilingvizme sa systémy dvoch jazykov ovplyvňujú. Takto sa aj slovenčina v podmienkach slovensko-srbského bilingvizmu z jednej strany prispôbuje systému jazyka srbského a z druhej strany sa svojimi vlastnými prvkami vzpiera tlaku dominantného srbského jazyka. Vzhľadom na skutočnosť, že systém slovenčiny je v interakcii so systémom srbského jazyka predsa len ohrozený, ďalší osud slovenčiny ako jazyka enklávneho jazykového spoločenstva bude bezpochyby závisieť aj od uvedeného vzťahu členov tohto spoločenstva

k svojmu jazyku. A tu zasa v mnohom ohľade môže pomôcť cieľavedomá jazyková výchova zameraná na spoľahlivé poznanie nielen slovenčiny, lež aj srbčiny, aby sa v takom bilingválnom jazykovom spoločenstve dosiahol tzv. stabilný bilingvizmus. Okrem toho spisovná podoba slovenského jazyka by mala aj v budúcnosti splňať konsolidačnú funkciu vo vývine slovenčiny v inojazykovom prostredí i funkciu integračnú voči jazyku materského jazykového spoločenstva.

Literatúra

- BOSÁK, J.: K prehodnocovaniu hovorovosti z hľadiska dynamiky súčasnej slovenčiny. In: *Obsah a forma v slovnej zádobe*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a v češtine. – *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 92–107.
- DOLNÍK, J.: Kultúra jazykového vyjadrovania. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1986, s. 197–203.
- DUDOK, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin, Matica slovenská 1972.
- DUDOK, D.: Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny. In: *Zborník spolku vojvodinských slovakistov 2*. Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1980, s. 47–79.
- JEDLIČKA, A.: Typy norem jazykovej komunikace. *Slovo a slovesnosť*, 43, 1982, s. 272–281.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava, Veda 1980.
- MACKEY, W.: The description of bilingualism. In: *Canadian Journal of Linguistics*, 7, 1968, s. 51–85.
- MISTRÍK, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.
- MYJAVCOVÁ, M.: Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 4. Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1982, s. 5–70.
- MYJAVCOVÁ, M.: Vývin spisovnej slovenčiny vo Vojvodine v podmienkach kontaktu so srbochorvátskym jazykom. Dokt. diz. práca. Nový Sad 1987. 366 s.
- ŠTOLC, J.: *Reč Slovákov v Juhoslávii I. Zvuková a gramatická stavba*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 358 s.
- ŠVEJČER, A. D.: *Sovremennaja sociolingvistika. Teorija, problemy, metody*. Moskva, Nauka 1977.

Z VÝSKUMU JAZYKOVEJ SITUÁCIE NA JUŽNOM SLOVENSKU

Slavomír Ondrejovič

Najnovší sociolingvistický projekt (1994–1996) koordinovaný v súčasnosti z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV je už dávnejšie známy pod názvom *Slovenčina v kontaktoch (a konfliktoch) s inými jazykmi*. V nadväznosti na predchádzajúci projekt, ktorého výsledky sú uložené v zborníku *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*, sa pokračuje v prieskume slovensko-českých jazykovo-etnických vzťahov so zameraním na situáciu v Čechách. Uvedený nový projekt zahŕňa v sebe okrem toho i výskum slovenskej menšiny v Rakúsku, ktorá si v zahraničnej odbornej literatúre vyslúžila pomenovanie „zabudnutá“ či dokonca „tajná“ menšina (porov. k tomu Ondrejovič, 1996). Jej „odklíňanie“ práve prežívame. Ide o prerod neznámej etnickej skupiny na oficiálne uznanú menšinu. Slovenská sociolingvistika však nemohla zabudnúť ani na tému rovnako brizantnú: na výskum slovensko-maďarských jazykových vzťahov na území južného Slovenska. Okrem metód v sociolingvistike používaných celkom bežne, nachádza tu svoje uplatnenie aj etnometodologicky orientovaná konverzačná analýza, ktorej cieľom je zvyčajne prieskum národných stereotypov a ktorá stavia najmä na minucióznej analýze spontánnych rozhovorov intraetnického i interetnického typu. O tomto výskume tu chceme nakrátko informovať.

Doterajšie výskumy v oblasti slovensko-maďarských etno-jazykových vzťahov sa zväčša sústreďovali na priekum verejnej mienky. Zaujímavé údaje každoročne uvádza napr. Centrum sociálnej analýzy v Bratislave. Boli publikované údaje o tom, ako Slováci vidia svoju národnú povahu i povahu príslušníkov iných národností, s ktorými žijú v jednom štáte, ako aj názor Maďarov na samých seba i na Slovákov. Zopakujme napr. informáciu, že len 30 % Maďarov si myslí, že Slováci v Maďarsku by mali mať také isté práva ako Maďari na Slovensku. Výskumy okrem iného potvrdili už dávno zaregistrovaný fakt, že „predsudky“ Slovákov voči Maďarom žijúcim na Slovensku sú silnejšie v tých oblastiach, kde Maďari nežijú. V zmiešaných regiónoch sa „antagonizmus“ interetnických vzťahov zbrusuje v priamej komunikácii v bežných situáciách každodenného života.

Hlavnou metódou, ktorá sa uplatnila v príslušnom výskume, bola teda *etnometodologicky orientovaná konverzačná analýza*. Ako to vyplýva z princípov

tejto metódy, pri zbieraní materiálu sme sa sústredili predovšetkým na zachytenie (nahranie na pásky) spontánnych dialógov. Všetky nahrávky sme získali výlučne pomocou skrytého mikrofónu.

Výskum sa uskutočnil vo dvoch mestách južného Slovenska – v Novohrade: v Lučenci a vo Fiľakove. V Lučenci žije 17 % občanov maďarskej národnosti, vo Fiľakove je ich zastúpenie tesne nad 20 %. Keďže slovenský spisovný jazyk bol kodifikovaný na základe stredoslovenského tzv. kultúrneho interdialektu, v spomínaných mestách sa používa jazyk veľmi blízky spisovnému jazyku v jeho kodifikovanej či hovorovej podobe. Kým vplyv maďarského jazyka na mestský jazyk v Lučenci je mierny, vo Fiľakove sa ukazuje ako výraznejší. V Lučenci osobitý kolorit mestskej reči vytvára zmes miestneho variantu spisovného jazyka, okolitých novohradských nárečí a maďarského jazyka. Najviac obyvateľov sa z vidieka do Lučenca prisťahovalo zo severnejšie položených obcí, kde sídlia nielen nositelia ipel'ských, ale aj detvianskych nárečí; z južnej strany, kde sa zasa nachádzajú zväčša tzv. maďarské dediny (dediny s prevahou maďarského obyvateľstva), je počet prisťahovalcov do Lučenca omnoho nižší. V dôsledku týchto migračných procesov vznikol jemný timbre, ľahké zafarbenie bežného variantu mestskej slovenčiny, ktorého si sami obyvatelia Lučenca, ale ani Fiľakova neuvedomujú. Upozorňujú ich však na to nezriedka obyvatelia iných (najmä severnejšie položených stredoslovenských) regiónov najmä v prípadoch, keď sa tematizuje otázka jazyka („spievate“, „zaťahujete“, „tak nejako maďarsky zaťahujete“ (podrobnejšie porov. Ondrejovič, 1990).

Konverzačnou metódou sa, ako je známe, neskúma ani tak to, čo hovoria účastníci komunikácie, ale skôr to, ako o tom hovoria. Nahrávky spontánnych dialógov sme transkribovali a analyzovali čiastočne aj v kolektíve konverzačných analytikov, pričom pozornosť sme tu sústredili na etnické stereotypy, vykonali sme sekvenčnú analýzu, sledovali spôsob argumentácie, zdôvodňovanie argumentov, jazykovú realizáciu a pod. Nižšie sa pokúsime demonštrovať uplatnenie tejto metódy aspoň na dvoch krátkych fragmentoch.

Situácia fragmentu nazvaného *Mám konflikt so svojou ženou* je takáto: priatelia sedia večer v pivárni po futbalovom zápase v telocvični, pijú pivo a rozprávajú sa o bežných veciach. Na rozhovore sa zúčastňujú štyri osoby, tri z nich (A, B, C) žijú v meste L., jeden (D) v inom meste. Aj tento účastník je však rodákom z L. a profesionálne sa zaujíma o jazyk miestneho obyvateľstva. (Na zápis rozhovorov tu používame transkripciu zvyčajnú pre konverzačnú analýzu napr. v bielefeldskej škole v Nemecku, porov. Ondrejovič, 1995, vysvetlenie symbolov porov. na konci tohto článku na s. 146–167).

- 1 -----
 A: (rýchlo) a sú tu nejaké také KONflikty +.. že maďari sloVÁci ..
 2 -----
 A: teraz, .ona je maĎARka'
 B: no ja MÁM so ženou konflikty, SLO:VE:nka (so
 C: hm hm (smiech)
 3 -----
 B: smiechom) ..žije so mnou už DVAcatri rokov a nenaučila sa
 4 -----
 B: po maĎARsky iba BA:Zmeg
 C: hahahaha to aj mne žena len naDA:vať vie po maĎAR-
 sky

Osoba A sa tu priamo pýta na národnostnú situáciu v danom meste a vyzýva osobu B, ktorá je jedným z obyvateľov mesta, na jej hodnotenie, čiže etnická téma sa tu neobjavuje spontánne, „náhodne“, ale je jedným z účastníkov, v danom prípade výskumníkom, vyvolaná, v terminológii konverzačnej analýzy *elicítovaná*. Inú modalitu má už však výrok, resp. vtip, ktorým osoba B reaguje na otázku osoby A. Je to zvyčajný „turn“, ktorý neutralizuje „elicítovanosť“ prvej repliky a rozhovor pokračuje ako spontánny. Svoju rolu tu zohráva iste aj skutočnosť, že osoba A ostáva vzhľadom na priateľské väzby k ostatným účastníkom v komunikujúcej skupine súčasťou „komunikačného kruhu“, nachádza sa vnútri jeho hraníc. Najnápadnejšou črtou repliky osoby B je pritom jej špecifické humorné ladenie, ktorej intonácia zároveň naznačuje jemnú iróniu, čiže v konečnom dôsledku sa ňou signalizuje odmietnutie predchádzajúceho „turnu“. Naznačuje sa, že položená otázka je pre danú spoločnosť, ale aj z hľadiska objektívneho posúdenia situácie v meste, ktorú osoby A, B, C dobre poznajú, veď ju „žijú“, nevhodná. Pre domácich je otázka na možné konflikty medzi Slovákmi a Maďarmi v meste dokonca prekvapujúca, až smiešna. Takáto otázka si zaslúži len odmietnutie, možno aj výsmech, ktorý sa však vzhľadom na dobré vzťahy medzi účastníkmi komunikácie „nerealizuje“, a vybavuje sa „odvedením“ do humornej štylizácie, modality.

Na okamžitej odmietavej reakcii mohol mať podiel azda aj dost' „silný“ a v neformálnej besede trochu knižne pôsobiaci výraz *konflikty*.

To, že táto modalizácia nevznikla náhodne, potvrdzuje aj ďalší fragment s názvom *Tam by ho zabili*, ktorý bol nahratý v rovnakej neformálnej situácii s tým istým účastníkom A, ale s inými účastníkmi B, C, D, ktorí však patria takisto k obyvateľom mesta L.

1 -----
 A: ale tu v L. nIE sú konflikty slovensko-maďarské
 B: ale niE sú, vO F.
 2 -----
 B: boli ale tu nie sú,

Aj na začiatku tohto transkriptu sa osoba A informuje o tom istom, poučená však predošlými skúsenosťami, nekladie ani otázku, ale skôr prenáša tvrdenie s ľahkým interogatívnym nádychom. Aj reakcia je iná. Odpoveď sa nesie v „pozitívnom“ tóne, hoci obsahovo je znovu odmietavá. Osoba B informuje, že konflikty tohto typu v L. skutočne nie sú, ale inde (vo F.) *boli*. U nás slovensko-maďarské konflikty nie sú, ani neboli, ale vieme o nich, počuli sme o nich. Sú však niekde inde. Tento spôsob odpovede pripomína vyjadrenia, obvyklé pri skúmaní rasizmu, ako ich uvádza T. van Dijk (1994): Vieme o tom, že rasizmus existuje, ale u nás ho niet. Lokalizuje sa na iné miesto a tým sa od neho do istej miery dištancuje.

Dobre „čitateľný“ je i nasledujúci fragment, v ktorom otázka mieri skôr len na jazyk:

1 -----
 A: (rýchlo) a teraz čo počúvame všetkých tých poslancov verejne hovoriť
 2 -----
 C: vihodňari pána beka
 D: (so smiechom) hahaHA ani skloňovanie poriadne neovládajú
 3 -----
 B: včera sa mi PA:čil ten poslanec za IXYPSONZET (nižšie a pomalšie)
 4 -----
 B: BOKoš hh boha,+ ja keby som mal nejakú BAKuľu tak ho Odstrelím,
 5 -----
 A: hm
 B:(dôrazne a trocha pretiahnuto) čistý MAďar .NEch mi ide do riti- vecca oni
 6 -----
 B: všAde a Oni Oni sa ešte sťažujú kOmu sa sťažujúnepoviem C:
 hej no nepoviem
 7 -----
 B: že nE/nEviem po maďarsky alebo alebo sa nerozprávam po maďarsky
 8 -----
 B: nuž ale nech ide DO riti keď povie ešte takú volovinu že oni

- 9 -----
 B: sa tu Utlá/UtláčAní (rýchlejšie, vyššie, hlasnejšie) nech ide do maĎArska
 10-----
 B: nech tam povie, niečo po slovensky v parlamente
 C: ved' prEčo to neberieme tak že oj oni by mali
 11-----
 C: u nás len také práva ako naši u nich/
 B: ved' by ho tam zabili ...
 12-----

Osoba B v odpovedi upozorňuje na spôsob reči poslancov pochádzajúcich z východného Slovenska, u ktorých sa ich pôvod odráža na ich reči vo verejných prejavoch. Korešponduje to so zistením, o ktorom referujeme v štúdiu *Stredné Slovensko versus Bratislava* (1990), že totiž obyvatelia južného stredného Slovenska sú obzvlášť citliví na „východoslovenské“ nedodržovanie dĺžok v prejavoch verejných činiteľov a tolerantnejší sú voči, povedzme, „nepalatálnej“ západoslovenčine. Osoba C so smiechom vysvetľuje, že ani skloňovanie poriadne neovládajú. Tu sa stretávame s istým typom figúry pars pro toto „spracúvajúcej“ všeobecnej skúsenosť, že keď sa robia chyby v/proti slovenčine, a tých sa dopúšťajú najčastejšie cudzinci, zväčša ide o nekorektnosť v skloňovaní (známy stereotyp hovorí, že v slovenčine je pre cudzincov najzložitejšie skloňovanie). Tým sa vlastne aj títo hovoriaci z východného Slovenska označujú za tých „iných“, svojim spôsobom za „cudzincov“. Pri uplatňovaní tohto stereotypu nehrá takmer nijakú rolu zistenie, že Východoslováci nemajú problémy so skloňovaním, no skôr so spisovným uplatňovaním kvantity vokálov.

Týchto niekoľko krátkych fragmentov zo slovensko-maďarských vzťahov ukazuje, že slovensko-maďarský „antagonizmus“, ktorý možno nájsť v prejavoch niektorých politických špičiek, politických predstaviteľov maďarskej i slovenskej reprezentácie, ako aj v príspevkoch politizujúcej a historizujúcej publicistiky na oboch stranách, venujúcej pozornosť interetnickým otázkam, nie je v taký „nezmieriteľný“, ako sa predstavuje, ev. ako sa javí na prvý pohľad. Aj v našom fragmente, ktorý uvádzame ako posledný, sa používajú síce silné výrazy (odstrelím ho, tam by ho zabili, nech mi idú do riti), ale všetky tieto výrazy sa oslabujú, zmäkčujú rôznymi inými prostriedkami. Tvrdosť vyjadrenia Keby som mal bakoľu, tak ho odstrelím sa vo svojej podstate zmierňuje, „obrusuje“ na žartovné vyjadrenie typu *Keď pán Boh chce, aj motyka vystrelí* (nepoužije sa priame vyjadrenie, hrozba typu *Keby som mal pušku, tak ho odstrelím* alebo

Keby som mal bakuľu, tak ho ovalím). Osoba B, ktorej repliku „kvitujú“ aj ostatní prítomní, síce nesúhlasí s hodnotením celkového postoja Maďarov na Slovensku, ktoré počut' od niektorých verejných činiteľov, najmä predstaviteľov maďarských politických strán („čistý Maďar“), ale aj túto tému modalizuje do humorného tónu. Zrejme osobné skúsenosti zo spoluzitia so spolurodákmí maďarského pôvodu mu nedovoľujú vysloviť sa „tvrdo“ a „jednoznačne“. Téma, ktorá tu „vážne“ preráža, rovnako ako aj na iných miestach transkriptu, je otázka *reciprocity* v slovensko-maďarských vzťahoch. Nahrávky týchto spontánných rozhovorov sa urobili v skupinách, kde boli prítomní len Slováci (ako v uvedených prípadoch), ale aj v zmiešaných skupinách, v ktorých boli prítomní Slováci i Maďari, kde sme mohli sledovať aj zaujímavé „prepínanie kódu“.

Na tejto „mikrourovni“ sme však nezachytili nijakú konfliktnú situáciu. Neopodvrduje sa teda to, čo „letí“ vo veľkej politike, kde sa naznačuje, príp. aj priamo uvádza, že v spolunažívaní dochádza k „ostrým“ konfliktom. Povedané sa týka skupín slovenských i slovensko-maďarských. Jediný rozdiel medzi intranetnickými a interetnickými skupinami ostáva v tom, že v druhom prípade bolo možné pozorovať starostlivejší a „zodpovednejší“ výber formulácií, vyhýbanie sa takým formuláciám, ktoré by mohli zakladať konflikt. Situácia však bola celkom iná v prípade, keď sa na rozhovore zúčastnili aj Rómovia. Ich prítomnosť nebola na prekážku, aby sa zo strany iných účastníkov „neartikulovali“ aj silné stereotypy, kategorické generalizácie voči Rómom (v terminológii takýchto spontánných rozhovorov výlučne len Cigánov, resp. Cigáňov). Ich prítomnosť teda nestačila na to, aby vytesnila konštatácie uvedeného typu z rozhovoru, čo znovu raz vypovedá o nízkej prestížnosti predstaviteľov tejto etnickej skupiny medzi obyvateľstvom Slovenska. Priamy „náraz“ sa však v takýchto prípadoch odvádzal prostredníctvom typovej konštatácie *Teba sa to netýka, ty nie si taký/Vás sa to netýka, vy nie ste takí*. To je iste v súlade s údajmi, ktoré priniesol výskum verejnej mienky, že iba 5 % obyvateľov Slovenska by dobrovoľne súhlasilo bývať spolu v jednom dome alebo v susedstve s Rómami.

Vysvetlenie symbolov použitých v transkripcii

/	„zaseknutie“, nedokončenie slova alebo konštrukcie
.	krátka pauza vnútri výpovede
..	dlhšia pauza
...	dlhá pauza
ano'	stúpavá intonácia

ano,	klesavá intonácia
ano-	kolísavá intonácia
zaBili	zdôraznenie slabiky (verzály)
(hlasnejšie)	charakteristika spôsobu vyjadrenia neverbálneho prejavu
+	platí do

Literatúra

Van DIJK, T.: Discourse Analysis. Amsterdam 1979.

ONDREJOVIČ, S.: Bratislava versus stredné Slovensko I. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. V. Patráš – P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1992, s. 226–232

ONDREJOVIČ, S.: Zur Abgrenzung ethnischer Identität in der Kommunikation. In: Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch. Kommunikative Prozesse nach der Vereinigung Deutschlands und dem Systemwandel in Ostmitteleuropa. Hrsg. M. Czyzewski – E. Gülich – H. Hausendorf – M. Kastner. Opladen, Westdeutscher Verlag 1995, s. 232--253.

K NIEKTORÝM OTÁZKAM MAĎARSKO-SLOVENSKEHO BILINGVIZMU

István Lanstyák

1. Dvojazyčnosť

1.1. Maďarská menšina na Slovensku tvorí rečové spoločenstvo, ktoré zo sociolingvistického hľadiska treba považovať za *dvojazyčné*, napriek tomu, že do neho patria aj hovoriaci, ktorí sami sú jednojazyční, a to z dvoch dôvodov: a) aj hovoriaci, ktorí neovládajú slovenský jazyk, osvojujú si ako materinský jazyk *kontaktnú varietu maďarského jazyka* ovplyvnenú slovenským jazykom; b) aj jednojazyční hovoriaci majú *dvojazyčnú komunikatívnu kompetenciu*, keďže vedia, v akých doménach a v akých situáciách majú možnosť používať maďarčinu a v akých by mali použiť slovenčinu.

1.2. Z rozličných definícií dvojazyčnosti v prípade kolektívneho bilingvizmu je azda najvhodnejšia *funkčná definícia*, podľa ktorej dvojazyčným je *každý hovoriaci, ktorý vo svojej každodennej jazykovej praxi používa dva jazyky, a to nezávisle od stupňa ich ovládania*. Ak chápeme dvojazyčnosť takýmto spôsobom, medzi dvojazyčných nepatria hovoriaci, ktorí poznajú nejaký cudzí jazyk hoci aj na najvyššej úrovni, ale nežijú v dvojazyčnej komunite, a tak ho používajú iba príležitostne, resp. vo veľmi špecifických situáciách. (Z *psycholingvistického* aspektu sú, samozrejme, aj takéto osoby dvojazyčné.) Tieto dva typy sa líšia nielen rozdielnosťou životných situácií, do ktorých sa dostávajú, ale aj tým, že komunikatívna kompetencia členov dvojazyčného spoločenstva obsahuje aj pravidlá používania týchto jazykov v rozličných komunikačných situáciách.

2. Charakter a typ odlišností

2.1. Prevažná väčšina odlišností medzi nekontaktnými a kontaktnými útvormi maďarského jazyka má *štatistický charakter*. „Absolútna“ je iba časť kontaktných javov (tie, ktoré sú špecifické pre dvojazyčnú komunitu), a aj tie sú „absolútne“ iba v tom zmysle, že sa v jednojazyčnom spoločenstve nevyskytujú. V dvojazyčnom spoločenstve však vo veľkej väčšine prípadov *nie sú jedinými možnými formami*; popri nich totiž existujú aj formy, ktoré sa používajú v jednojazyčnej komunite.

Okrem toho existujú rozdiely, ktoré ani v tomto obmedzenom zmysle nie sú „absolútne“: ide o prípady, keď sa alternujúce jazykové prvky alebo gramatické formy s totožným denotatívnym významom (tzv. *premenné*, porov. nižšie) používajú aj v jednojazyčnom rečovom spoločenstve, v uplatňovaní jednotlivých variantov sú však často značné *frekvenčné rozdiely* medzi hovoriacimi dvojjazyčného spoločenstva a medzi hovoriacimi s porovnateľnými sociolingvistickými charakteristikami (vzdelanie, sociálno-ekonomický status, vek atď.) jednojazyčnej komunity.

Pre náš korpus je typické, že v odpovediach dvojjazyčných Maďarov zo slovenských škôl sa *menej štandardné* formy vyskytovali častejšie než v odpovediach dvojjazyčných Maďarov z maďarských škôl i jednojazyčných Maďarov z Maďarska, či už išlo o javy kontaktové alebo iné. Javy, ktoré sa v dvojjazyčnom spoločenstve javia ako kontaktové, ale sú prítomné i v jednojazyčnom spoločenstve, boli zväčša frekventovanejšie v odpovediach dvojjazyčných Maďarov zo slovenských škôl, ale v mnohých prípadoch aj dvojjazyční Maďari navštevujúci maďarské školy ich použili častejšie ako jednojazyční študenti z Maďarska (príklad porov. nižšie). Dôvod väčšej frekvencie kontaktového variantu v bilingválnych skupinách je jasný: ide o formu, ktorá je prítomná aj v ich druhom jazyku.

Napr. slovo *balkon* je súčasťou slovnej zásoby väčšiny vzdelaných Maďarov v Maďarsku, napriek tomu však vo väčšine formálnych i neformálnych kontextov používajú synonymum *erkély* (tento variant bol takmer výlučný i v odpovediach našich monolingválnych respondentov z Maďarska). Naproti tomu väčšina Maďarov na Slovensku slovo *erkély* síce pozná, zväčša však používa slovo *balkon* (v našom výskume ho použila trištvrtina respondentov z maďarských škôl a vyše 90 % bilingválnych študentov zo slovenských škôl). Príčinou týchto nápadných frekvenčných rozdielov je zrejme fakt, že slovo *balkon* dostáva podporu z druhého jazyka dvojjazyčných respondentov, t.j. zo slovenčiny.

2.2. Z literatúry z oblasti jazykovej kultúry Maďarov na Slovensku boli známe v podstate tri *typy* odlišností medzi rečovými prejavmi jednojazyčných Maďarov v Maďarsku a členov dvojjazyčnej rečovej komunity Maďarov na Slovensku. O jazyku Maďarov na Slovensku sa konštatovalo, že a) obsahuje rozličné *slovakizmy*, čiže *kontaktové javy*, a to na všetkých rovinách jazykového systému, b) vo väčšej miere sa v ňom vyskytujú *nárečové*, resp. tzv. *vulgárne* (t.j. z hľadiska jazykovej kultúry „nesprávne“) prvky a gramatické formy ako v jazyku Maďarov v Maďarsku (v tom zmysle, že aj interlekty vzdelanejších hovoriacich obsahujú viac takých subštandardných prvkov, ktoré sú v Maďarsku

prítomné najmä v reči menej vzdelaných hovoriacich), c) prejavuje sa v ňom určitá *jazyková neistota* (vo väčšej miere ako v nekontaktoch varietách), ktorá sa manifestuje formou jazykových chýb, hezitácií, neukončených viet atď. (porov. Deme 1974, Jakab 1983).

V súvislosti s bodom b) treba podotknúť, že okrem výraznejšieho výskytu nárečových prvkov, resp. iných subštandardných javov *rozdiely medzi jednotlivými registrami, resp. funkčnými štýlmi sú u nás menšie ako v maďarskom jazyku v Maďarsku*. Prejavuje sa to napr. v odbornom štýle, ale aj v slangu a inde. Bod c) zasa treba doplniť v tom zmysle, že spomínaná jazyková neistota sa prejavuje predovšetkým v prípade používania *formálnejších jazykových štýlov*, nie bežnej hovorenej, resp. hovorovej maďarčiny.

Medzi ďalšie charakteristiky kontaktoch variet, s ktorými sa literatúra o jazykovej kultúre nezaoberala, patria: d) *konzervativizmus*, resp. určitá *archaickosť* podmienená tým, že jazykové inovácie z Maďarska sa dostávajú na Slovensko iba oneskorene, resp. že do útvarov maďarského jazyka na Slovensku nepreniknú vôbec, e) tendencia k *analytickosti* (t.j. určité uprednostňovanie analytických konštrukcií na úkor syntetických; porov. Györi – Nagy 1992), f) prejavy *hyperkorektnosti*, resp. tzv. *prekračovania normy* (maď. *normatúltesítés* alebo *fokozott normakövetés*).

Jav spomínaný pod bodom f) bol zistený empirickým výskumom reči dvojjazyčných gymnazistov v Šamoríne (na juhozápadnom Slovensku), resp. jednojazyčných študentov v Csorne (v severozápadnom Maďarsku). Keďže ide o fenomén doteraz neznámy, treba sa o ňom zmieniť na tomto mieste trochu obšírnejšie. Prekračovanie normy je jav podobný *labovovskej hyperkorektnosti* (Chambers – Trudgill, 1980, s. 96–97), ktorý sa takisto prejavuje formou štatistických rozdielov; nejde teda o použitie tvarov, ktoré by boli v danom kontexte agramatické, resp. „nesprávne“ (ako v prípade skutočnej hyperkorektnosti), ale iba o *nadmerné používanie určitých štandardných tvarov v porovnaní s kontrolnou skupinou jednojazyčných študentov z Maďarska*. Prekračovanie normy, podobne ako hyperkorektnosť bežná i hyperkorektnosť labovovská, sú javmi príznačnými pre *formálne registre*.

Na ilustráciu uvedeného javu možno uviesť nasledovný príklad: V žitnoostrovských nárečiach, ktoré sú severozápadným výbežkom zadunajských dialektov, je zaužívané množné číslo podstatných mien, označujúce viac kusov rovnakého druhu; v iných nárečiach a v štandardnej maďarčine sa v takýchto prípadoch používa zväčša jednotné číslo. Použitie množného čísla je typické pre indoeurópske jazyky a tak ho možno považovať za kontaktoch jav, ktorý sa dnes

posilňuje priamym vplyvom slovenčiny. Je preto pochopiteľné, že napr. do vety *Nézd, milyen szép ...árulnak az üzletben!* (Pozri, aký/é pekný/é ...predávajú v obchode!) doplnila viac ako polovica dvojjazyčných študentov slovenského gymnázia v Šamoríne tvar *banánok*, teda v množnom čísle. Nárečovým substrátom možno vysvetliť i fakt, že tretina jednojazyčných maďarských študentov v zadunajskej Csorne tiež použilo tento neštandardný tvar. To však, že z dvojjazyčných študentov navštevujúcich maďarské gymnázium v Šamoríne použilo množné číslo iba 10 %, možno vysvetliť len tým, že títo študenti vo väčšej miere než ich „kolegovia“ z Csorny pociťovali potrebu uviesť tvar štandardný, „maďarskejší“ – napriek tomu, že v bežnej reči zrejme aj oni častejšie používajú tvar v množnom čísle.

3. Jazykové premenné

3.1. Keďže značná časť rozdielov medzi nekontaktoými a kontaktoými varietami maďarského jazyka (ako aj iných jazykov) má štatistický charakter, je zjavné, že *opis kontaktoých útvarov nemôže byť vyčerpávajúci, ak sa odhliadne od tohto typu odlišností*. Na základe empirických výskumov, ktoré sme uskutočnili s G. Szabó Mihályovou, sme dospeli k presvedčeniu, že k zahrnutiu tejto dimenzie do opisu je účelné aplikovať teóriu *jazykových premenných* vypracovanú pôvodne americkým sociolingvistom W. Labovom. Táto teória nám umožní adekvátne opísať rozdiely medzi nekontaktoými a kontaktoými útvarmi (porov. Chambers – Trudgill 1980, s. 147, Trudgill 1984, s. 52, Milroy 1987, s. 94), ktoré majú iba výnimočne absolútny charakter, zväčša ide o rozdiely vo frekvencii použitia. Z tohoto dôvodu považujeme za potrebné aplikovať teóriu jazykových premenných na kontaktoú situáciu, presnejšie na charakteristiku kontaktoých i nekontaktoých javov v kontaktoých útvaroch maďarského jazyka na Slovensku. Teória premenných umožňuje zachytiť skúmané variety v dynamike a tak lepšie pochopiť historické procesy formujúce a reformujúce tieto útvary na diachronickej rovine.

Jazykové premenné (angl. *linguistic variables*, niekedy aj *sociolinguistic variables*) sú jazykovými prvkami alebo gramatickými formami, ktoré sa v danom rečovom (alebo i celom jazykovom) spoločenstve realizujú odlišným spôsobom, pričom ich denotatívny význam je totožný. Jednotlivé realizácie s identickou funkciou, resp. významom nazývame *variantmi* danej jazykovej premennej. Rozdiely vo frekvencii používania jednotlivých variantov danej premennej v prípade rozličných skupín hovoriacich môžu závisieť aj od jazykového kontextu (napr. frekvencia výskytu niektorej fonetickej premennej môže

byť v korelácii s pozíciou danej fonémy v slove); z hľadiska sociolingvistickej interpretácie daného javu je však dôležitá závislosť jednak od sociálnych, vzdelanostných, vekových atď. rozdielov medzi skúmanými skupinami, jednak od komunikačnej situácie, napr. jej formálnosti (porov. napr. Lavandera 1978, s. 172–174, Chambers – Trudgill 1980, s. 82–84).

3.2. Premenné možno vymedziť na všetkých úrovniach jazykového systému; tak môžeme hovoriť napr. o premenných fonetických (napr. *viac* : *viác*), fonologických (*ohol sa!* : *ohol sa!*), fonolexikálnych (*kontajner* : *kontejner*), morfonologických (*stavia* : *stavá*), morfologických (*plávajú* : *plávu*), syntaktických (*pravý zmysel slova* : *pravý slova zmysel*, *bude pekne*: *ide byť pekne*), lexikálnych (*diplomová práca* : *diplomovka* : *diplomka*). Mnohé premenné majú dva varianty, niektoré ale – najmä lexikálne – ich môžu mať aj viac. Lexikálne premenné sa v nejednom ohľade podstatne líšia od premenných na ostatných rovinách jazyka; tu však nemáme priestor na to, aby sme tieto špecifiká rozoberali.

Jazykové premenné sa značne líšia i v *systémovosti* (porov. Milroy 1987, s. 131). Niektoré sa realizujú vo veľkom počte slov (napr. *l* : *l*, *otcov dom* : *dom otca*) – tie sme nazvali „*systémovými*“ premennými. Iné sú obmedzené na jednotlivé lexémy (napr. *jadernica* : *jadernica* ako fonolexikálna premenná, *rajnica* : *kastról* ako lexikálna premenná) – tie možno nazvať „*individuálnymi*“ premennými.

Časť premenných sa týka jazykových jednotiek bez významu (fonetické a fonologické premenné), resp. jednotiek so zjavne totožným významom (morfonologické a morfologické premenné) – tieto môžeme nazvať „*tesnými*“ premennými. V prípade iných premenných (syntaktických a lexikálnych) je otázka totožnosti významu zložitejšia; ich varianty sú mnohokrát iba „*viac-menej*“ synonymné, resp. viažu sa na konkrétne kontexty; uvedený typ môžeme označiť ako „*voľné*“ premenné (porov. *prezident podpísal zákon* – *zákon bol podpísaný prezidentom*). Rozdiel vo frekvencii používania jednotlivých variantov v prípade „*voľných*“ (t.j. syntaktických a lexikálnych) premenných môže byť sčasti dôsledkom určitého významového rozdielu, ktorý patrí inherentne k danej syntaktickej konštrukcii, resp. je už lexikalizovaný v danom slove alebo v slovnom spojení.

4. Jazykové premenné v kontaktoch variet jazyka

4.1. Spomenuté typy premenných sú prítomné v jednojazyčných, ale i v dvojjazyčných spoločenstvách (kvôli ľahšiemu pochopeniu sme uviedli slovenské príklady). K charakteristike kontaktoch variet maďarského jazyka

(i iných jazykov) treba však vymedziť jednak premenné, špecifické pre kontaktové variety, jednak premenné, ktoré sú síce prítomné aj v nekontaktovej útvare, no z hľadiska kontaktovej variety daného jazyka ich možno ďalej špecifikovať, a to na základe vzťahu jednotlivých jazykových jednotiek prítomných v kontaktovej útvare jazyka k ekvivalentným jednotkám v nekontaktovej útvare. V nasledujúcej časti príspevku sa na základe vlastných zistení v krátkosti budeme venovať charakteristike rôznych typov premenných, ktoré s G. Szabó Mihályovou považujeme za potrebné od seba odlíšiť, aby sme mohli adekvátne opísať maďarský jazyk na Slovensku jednak vo vzťahu k maďarskému jazyku v Maďarsku a jednak i ako vnútorne členitý útvar (na zdôraznenie jeho vnútornej členitosti hovoríme zväčša o *útvarech/varietách* maďarského jazyka na Slovensku, a nie o *útvare/variete*).

4.2. Premenné, u ktorých na frekvenciu jednotlivých variantov nemá priamy vplyv druhý jazyk, keďže ani jeden z variantov nemá paralelu v druhom jazyku dvojjazyčných hovoriacich, nazývame *nekontaktovejmi premennými*. Takou je napr. v maďarčine systémová morfonologická premenná (*én*) *tudnék* : (*én*) *tudnák* (vedel by som). Tá je premennou tak v nekontaktovej, ako aj v kontaktovej variety daného jazyka. V tabuľke uvedenej nižšie tento typ figuruje ako „*premné* (t. j. univerzálne) *U*“. Ide v podstate o problémy tzv. jazykovej správnosti, s ktorými sa zatiaľ literatúra o jazykovej kultúre (v Maďarsku i u nás) zaoberala najviac.

Niektoré nekontaktovej premenné sú teritoriálne obmedzené; tie nazývame *regionálnymi*. Regionálne premenné môžu byť „*medzištátne*“ – ak sa používajú tak na území Slovenska, ako aj na priľahlých územiach severného Maďarska. Takou je napr. slovosled opytovacej partikuly *-e* (*átül-e* : *át-e ül*, presadne si?) ako systémová syntaktická premenná. Tento typ je v tabuľke uvedený ako „*premná, resp. regionálna R*“. Druhým typom regionálnych premenných sú premenné „*vnútroštátne*“ – sú to v podstate nárečové javy, ktoré zemepisne nepresahujú na územie Maďarska. Keďže ide o javy zväčša lokálneho charakteru (taká je napríklad fonolexická alternácia medzi *mond* a *mund*, povedať v niektorých obciach na Žitnom ostrove ako individuálna premenná), v tabuľke sme ich označili ako „*premné M*“ (miestne). V prípade „*medzištátnych*“ premenných ide sčasti takisto o otázky tzv. *jazykovej správnosti* a sčasti o otázky súvisiace s problematikou *regionálnych realizácií štandardnej variety* maďarského jazyka. V prípade „*vnútroštátnych*“ premenných ide o *dialektizmy*, ktoré môžu, ale nemusia mať zreteľný vplyv na interlekty približujúce sa k štandardnej forme maďarčiny v danom regióne.

Z hľadiska teritoriálneho rozloženia ako tretí typ je možné – popri univerzálnych a regionálnych premenných – vyčleniť *celoštátne* premenné, ktoré sú rozšírené v celej komunite Maďarov na Slovensku bez teritoriálneho obmedzenia, v Maďarsku sú však neznáme. Takéto javy nemusia byť iba kontaktové; aj z iných dvojjazyčných spoločenstiev sú známe príklady tvarov, ktoré vznikli v danej komunite bez priameho vplyvu druhého jazyka (porov. Haugen 1949, s. 289–290); táto skupina figuruje v našej tabuľke ako „*premenné S*“. V našom prípade môže byť ňou azda individuálna lexikálna premenná *jogosítvány* : *hajtási*, vodičský preukaz, kde sloveso *hajt* nie je priamym ekvivalentom slovenského *viest* (aj keď je ich sémantická súvislosť zrejmä). Okrem toho existujú slová, slovné spojenia, ktoré vznikli na Slovensku bez vplyvu slovenského jazyka (ide napr. o pomenovanie takých organizácií ako *Csemadok*, *Anyanyelvi Társaság* a i.), tie však nie sú premennými, keďže iné meno nemajú (aj v Maďarsku sa používa názov, ktorý vznikol na Slovensku).

4.3. *Kontaktovými premennými* nazývame premenné, u ktorých jeden z variantov má paralelu v druhom jazyku hovoriacich, čo môže mať vplyv na frekvenciu jednotlivých variantov danej premennej.

Časť kontaktovej premennej je premenná aj v jednojazyčných útvaroch v Maďarsku, aj keď tam v tejto súvislosti nemožno hovoriť o kontaktovej premennej. Tak napr. norma spisovnej maďarčiny pripúšťa v prípade párových častí tela aj používanie plurálu – popri „lepšom“, „maďarskejšom“ singulári – napr. *fáj a lábam* : *fájnak a lábaim* (bolia ma nohy), *nagy a füle* : *nagyok a fülei* (má veľké uši) atď. Keďže v takýchto prípadoch sa v slovenčine používa množné číslo, plurálový variant je posilňovaný z druhého jazyka, čo má vplyv na jeho zvýšenú frekvenciu v niektorých kontaktovej útvaroch maďarčiny. Tieto premenné figurujú v tabuľke ako „*premenné UK*“ (univerzálnokontaktové). Ide o javy, ktoré takisto patria tradične do oblasti *jazykovej kultúry*.

Premenné UK sú premennými na celom maďarskom jazykovom území. Podobne však ako v prípade nekontaktovej premennej aj medzi kontaktovejmi premennými nachádzame premenné regionálne, a to tak „*medzištátne*“ (napr. väzba slovesa *műt/operál*: *-val/-vel* alebo *-ra/-re* ‘operovať na niečo’ ako individuálna premenná), ako aj „*vnútroštátne*“ (napr. individuálna lexikálna premenná *fahéj* : *skorica* ‘škorica’ v nárečiach okolo Nitry). „*Medzištátne*“ regionálne premenné sú uvedené v tabuľke ako „*premenné RK*“ (regionálne kontaktové) a „*vnútroštátne*“ ako „*premenné MK*“ (miestne kontaktové). Ide o nárečové kontaktové javy, ktorým sa – s výnimkou lexikálnych prevzatí – v maďarskej dialektológii venovala minimálna pozornosť.

Čo sa týka celoštátnych *kontaktových* premenných (v tabuľke „*premenné K*“), ide o javy najnápadnejšie, registrované aj (laickou) verejnosťou. Okrem veľkého množstva individuálnych lexikálnych premenných (napr. *mustár : horcsica*, *horčica, rágógumi : zsvacska : zsuvi*, žuvačka, (*úszó*)*medence : bazén*, *bazén, bérház : csinzsák, činžiak, murci : burcsák, burčiak*) môžeme tu spomenúť (aj individuálnu) syntaktickú premennú (*kulcs*) *vmihez : vmitől*), kľúč od niečoho. I tieto tzv. slovakizmy sa v maďarskej literatúre skúmali iba z aspektu tzv. jazykovej správnosti, a to tak, že sa im dokonca upieral štatút prevzatosti.

4.4. Medzi „vnútroštátnymi“ a „celoštátnymi“ *kontaktovými* premennými možno vydeliť ďalšiu špecifickú skupinu, pre ktorú je charakteristické, že oba varianty existujú aj v *nekontaktových* útvaroch maďarčiny, kde však nie sú premennými, keďže majú iný význam, resp. funkciu. Existencia daného tvaru v *nekontaktových* útvaroch maďarčiny môže mať v *kontaktových* útvaroch vplyv na vznik premennej, ktorej jedným *variantom* je príslušný tvar – veď tento proces môžeme chápať ako rozšírenie významu existujúceho tvaru, resp. ako preniknutie tohto tvaru (napr. lexémy, ale aj gramatickej konštrukcie) do iných kontextov použitia, a to pod vplyvom druhého jazyka. Z tohto dôvodu sme *premenné* v tejto skupine nazvali *polokontaktovými premennými*.

Na Slovensku je jednou z typických individuálnych lexikálnych *polokontaktových* premenných *szörp : szirup*, kde sa slovo *szirup* používa vo význame koncentrovaný cukrový roztok pod vplyvom slovenského slova *sirup*. Tvar *szirup* je však bežný i v maďarčine, ale iba vo význame liečivý roztok sladkej chuti (porov. *sirup proti kašľu*). Takéto *premenné* sme v skupine celoštátnych premenných označili ako „*premenné AK*“ (*kontaktové* *premenné*, majúce analogón v jednojazyčných útvaroch daného jazyka) a v skupine vnútroštátnych regionálnych premenných ako „*premenné AMK*“. „*Premennou AMK*“ je napríklad v obci Váhovce pri Galante systémová syntaktická *premenná ki ül át? : ki átül?* (kto si presadne?).

Skutočnosť, že niektorý *kontaktový* jav má určitú bázu aj v jednojazyčných útvaroch, napomáha jeho šíreniu v dvojazyčnej rečovej komunite. Je príznačné, že – odhliadnuc od lexikálnej roviny, konkrétnejšie: od priamych prevzatí – väčšina *kontaktových* javov v našom materiáli je práve *premennou AK*, teda má určitú oporu v jednojazyčnom jazykovom systéme maďarského jazyka. *Kontaktové* *premenné „par excellence“* („*premenné K*“ a „*MK*“), ktoré nemajú analogón ani v štandardnej maďarčine, ani v regionálnych útvaroch, sa v našom korpuse vyskytujú takmer výlučne na lexikálnej rovine, teda tam, kde je systémovosť jazyka najmenej striktná.

4.5. I keď samozrejme nemôžeme tvrdiť, že náš korpus je „reprezentatívny“ (v tom zmysle, že by obsahoval skutočne najtypickejšie premenné aj pre neskúmané útvary maďarského jazyka na Slovensku), predsa sa dá predpokladať, že *variety maďarského jazyka na Slovensku sa zväčša vyvíjajú v smeroch, ktoré nie sú v príkrom rozpore so systémom nekontaktových variet maďarského jazyka*. Sčasti to vyplýva z faktu, že maďarský jazyk ako taký sa nachádza uprostred indoeurópskeho jazykového areálu, kde jeho vývoj už viac ako tisíc rokov ovplyvňujú okolité indoeurópske jazyky. Z druhej strany je dôležitým faktorom skutočnosť, že väčšina hovoriacich je dominantná v maďarčine, a to najmä vďaka pomerne kompaktnému charakteru osídlenia a systému škôl s vyučovacím jazykom maďarským, čo významným spôsobom tlmí divergentný vývoj variet maďarského jazyka na Slovensku.

5. Záver

V tomto príspevku nie je priestor na prezentáciu konkrétneho jazykového materiálu, dokonca ani na ilustráciu toho, ako je možné využiť spomenuté kategórie na charakteristiku útvarov maďarského jazyka na Slovensku. Cieľom tohto krátkeho „náčretia“ do problematiky premenných mohlo byť iba úsilie ukázať, že doterajšie metódy opisu kontaktových variet sú nedostačujúce. Tradičná forma opisu odlišností medzi nekontaktovými a kontaktovými varietami tohto jazyka mala v podstate enumeratívny charakter. „Zoznamy“ lexikálnych, gramatických a iných prevzatí sa pritom prezentovali bez toho, aby sa dôsledne odkazovalo na vzájomné vzťahy medzi týmito kontaktovými javmi a príslušnými javmi v nekontaktových útvaroch. Systematicky sa neskúmala ani súvislosť medzi používaním jednotlivých variantov a takými dôležitými jazykovými i mimojazykovými faktormi, akými sú napr. jazykový kontext na úrovni syntagmatických vzťahov, sociálne charakteristiky hovoriacich a charakter komunikatívnej situácie.

Literatúra

- BLOOMFIELD, L.: Language. New York, Holt 1933.
BOSÁK, J.: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 17 -42.
CHAMBERS, J.K. – TRUDGILL, P.: Dialectology. Cambridge, Cambridge University Press 1980.

- DEME, L.: Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Bratislava, Madách 1970.
- GUMPERZ, J. G.: A nyelvi közösségek típusai. In: Társadalom és nyelv. Red. Szépe, Gy. – Pap, M. Budapest, Gondolat 1975, s. 151–168.
- GYÖRI-NAGY, S.: Kétnyelvű kiegyenlítődés a magyarban. In: Kétnyelvűség a Kárpát-medencében 2. Red. S. Györi-Nagy – J. Kelemen. Budapest, Széchenyi Társaság/Pszicholingva Nyelviskola 1992, s. 109–119.
- HAUGEN, E.: Problems of Bilingualism. *Lingua*, 2, 1949, s. 271–290.
- JAKAB, I.: Nyelvünk és mi. Bratislava, Madách 1983.
- KLOSS, H.: On some terminological problems in interlingual sociolinguistics. *International Journal of the Sociology of Language*, 57, 1986, s. 91–106.
- LANSTYÁK, I. – SZABÓMIHALY, G.: Contact Varieties of Hungarian in Slovakia – a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* (v tlači).
- LAVANDERA, B. R.: Where does the sociolinguistic variable stop? *Language in Society*, 7, 1978, s. 171–182.
- MILROY, L.: *Observing and Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method.* Oxford – New York, Basil Blackwell 1987.
- TRUDGILL, P.: *On Dialect. Social and Geographical Perspectives.* New York – London, New York University Press 1984.

System premenných z hľadiska útvarov maďarského jazyka na Slovensku

		Nekontaktové premenné	Polokontaktové premenné	Kontaktové premenné
Univerzálne premenné		premenné U <i>tudnék : tudnák</i>	–	Premenné UK <i>Lába : lábái</i>
Regi- onál- ne p.	medzi- štátne	premenné R <i>átül-e : át-e ül</i>	–	premenné MK <i>m'ut vmvel : vmre</i>
	vnútro- štátne	premenné M <i>mond : mund</i>	premenné AMK <i>ki ül át? : ki átül?</i>	premenné MK <i>fahéj : skorica</i>
Celoštátne premenné		premenné S <i>Jogositvány : hajtási</i>	premenné AK <i>szörp : szirup</i>	premenné K <i>kulcz vmhez : vmt'ol</i>

SLOVAKIZMY V MAĎARSKÝCH PREJAVOCH SLOVÁKOV V MAĎARSKU

Mária Žiláková

Jestvuje množstvo monografií, ale aj iných prác, venovaných slovenským nárečiam v Maďarsku, zaoberajúcich sa v rozličnej hĺbke i v rozličnom obsahu rozmanitými vplyvmi maďarského jazyka na slovenský jazyk (Štolc 1949, Ondrus 1956, Király 1953, 1962, 1965, Gregor 1975, 1993). Doteraz sa však neskúmali slovakizmy v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku. Pri výskume uvedených javov vznikajú totiž ťažkosti aj metodologického rázu. Výskyt slovakizmov v maďarskom prejave Slovákov v Maďarsku má totiž veľmi silnú previazanosť s konkrétnou situáciou. Ich výskyt určuje na jednej strane zloženie príslušnej spoločnosti, ktorú môžu tvoriť napr. príslušníci slovenskej národnosti danej slovenskej lokality, majúcej po československo-maďarskej výmene obyvateľstva zmiešané obyvateľstvo. Po tejto výmene sa vytvoril bežný úzus hovoriť v spoločnosti po maďarsky – týka sa to príslušníkov rozličných generácií: od najstaršej po mladšiu strednú. Iná situácia je, keď sa stretnú príslušníci slovenskej inteligencie, ktorí ešte ovládajú miestne slovenské nárečie alebo spisovnú slovenčinu sa učili v škole, príp. ktorí slovenský jazyk uplatňujú vo svojej práci – tí pri spoločenských stretnutiach používajú slovenčinu. Ak sú však prítomní aj priatelia, manželskí partneri ovládajúci slovenčinu v menšej miere či vôbec ju neovládajúci, konverzácia aj v tomto prípade prebieha v maďarčine. Situácia môže byť v oboch prípadoch uvoľnená a spontánna, ale sú aj prípady, keď, napríklad, bilingvistovi ako učiteľovi maďarčiny príde na vyučovaciu hodinu inšpekčná návšteva. Učiteľ je tu často v strese, v dôsledku čoho sa v jeho maďarských prejavoch zvyšuje počet slovakizmov.

Pri registrácii slovakizmov v maďarskom prejave Slovákov v Maďarsku narážame na ťažkosti práve pre túto situačnú previazanosť. Magnetofónový záznam, aj keď nie je možno úplne vylúčený, je nepraktický. Venovali sme sa preto pozorovaniu týchto prípadov len v rodinnom kruhu, v kruhu najbližších priateľov či susedov, teda v kruhu ľudí, ktorým neprekáža a zároveň vo voľnej konverzácii nemýli prítomnosť diskrétno si zapisujúceho pozorovateľa. Keď sa s nejakým javom stretnem vo svojej rodnej obci, na Veľkom Bánhedeši (Nagybánhegyes), napr. v rozhovore s tetkami na ulici, musím si príklad zapamätať, až

kým sa mi nenaskytne príležitosť zapísať si ho. Potom pri ďalších príležitostiach sledujem použitie daného príkladu v rozhovore, aby som si overila správnosť záznamu. O niektoré javy, živé ešte na konci 60-tych rokov a v prvej polovici 70-tych rokov, bude výsledok môjho výskumu chudobnejší. Ide o prvky miestneho dialektu, vyskytujúce sa v maďarských prejavoch generácie, ktorá sa narodila na konci 19. storočia.

V dolnozemskejch dialektoch stredoslovenského typu – ako to zisťuje vo svojej monografii napr. P. Ondrus (1956, s. 34) – sa substantívna koncovka *-m* zamieňa koncovkou *-n*, napr. *zem: zen* a podobne je to pri 1. os. sg. slovies *robít, píšén, čítan* atď. Tento jav sa vyskytuje aj v maďarských prejavoch spomínanej generácie: *látan az ablakbam, hogy vam* namiesto *látam az ablakban, hogy van* (videl som cez oblok, ako je vonku).

Dnes už zanikli niektoré hyperkorektné maďarské tvary ako *füsü, füsülködik*, ktoré sme objavili v hospodárskom denníku jedného z našich príbuzných zo šesťdesiatych rokov. Tieto tvary sú zaujímavé i tým, že v reči príslušníkov spomínanej generácie fungovali paralelne s tvarmi s adaptovanými samohláskami maďarského jazyka, ktoré slovenčina nemá, napr. dlhé úzke *é* alebo dlhé *ö* v podobe *e, i, o, ej, ou, ov* atď. (k výkladu týchto javov porov. Gregor 1993, s. 11–13)

Čo sa týka slovakizmov, ktoré sa i dnes vyskytujú v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku, tie sa dajú vymedziť i generačne. Kontaminácia dvojakého maďarského časovania slovies podľa subjektu a podľa objektu sa vyskytuje len v reči staršej generácie. Iba v reči príslušníkov staršej generácie sa vyskytuje aj kontaminácia dvojakého maďarského časovania slovies, podľa subjektu (*alanyi*) a podľa objektu (*tárgyas*). Mladšiu strednú a strednú generáciu, hlavne však príslušníkov inteligencie, charakterizuje kalkovanie syntagiem. No početné javy, typické pre maďarské prejavy staršej generácie, ktoré sa v neformálnych situáciách v maďarčine u inteligencie nevyskytujú, objavujú sa v stresových situáciách.

Na tomto mieste by som si dovoľila zmieniť sa trochu obšírnejšie o jednej atypickej informátorky. Koncom júna ma vyhládal *Réthey Prikkel Miklós*, podnikateľ z obce Akasztó, s básňami insitnej poetky *Zuzany Ujváriovej–Sztrakovovej*. Samospráva obce sa rozhodla vydať jej básne, písané v maďarskom jazyku, vyznačujúce sa početnými jazykovými zvláštnosťami, ktoré sa nedajú vysvetliť výlučne nízkou školenosťou autorky. Ide o autorku, ktorá má dnes vyše šesťdesiat rokov, narodila v Malom Kereši, ale po vydaji v pomerne mladom veku opustila svoje rodné mesto. Odvtedy žije v maďarskom prostredí, svoj materinský jazyk nepoužíva už takmer pol storočia. V jej básňach sa i za ta-

kýchto okolností vyskytujú všetky typy slovakizmov, charakteristických pre maďarčinu generácie narodenej v 20-tych a 30-tych rokoch nášho storočia.

Slovakizmy v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku sa vyskytujú vo všetkých jazykových rovinách. Všimnime si najprv **fonetickú rovinu**. J. Štolc (1949, s. 31) a P. Ondrus (1956, s. 14) venujú pozornosť aj hláskoslovným interferenčným javom, ale len z pohľadu vplyvu maďarského jazyka na slovenské dialekty. Najfrekventovanejším hláskoslovným slovakizmom je i v súčasnosti nelabiálna výslovnosť samohlásky *a* namiesto jej labiálnej podoby v prípadoch typu *mama*, *Anka*, *ablak* a pod. U strednej a mladšej strednej generácie sa vyskytuje tento typ zriedka. V spomenutom denníku nášho príbuzného sa nachádza záznam: *7 dáráb disznó (7 kusov oštipaných)*. Dlhé *á* tu predstavuje grafické zaznačenie nelabiálneho artikulovaného krátkeho *a*. Potvrďuje to aj jeden rodinný prípad: Starí rodičia po prvej svetovej vojne konvertovali z evanjelickej viery na baptistickú. Preto tie ich deti, ktoré sa narodili v 20-tych rokoch, nemohli chodiť do miestnej slovenskej evanjelickej školy a museli navštevovať maďarskú školu. V maminom vysvedčení z elementárnej školy, v ktorom sú samé výborné známky, som našla jednu trojku z čítania. Na otázku, čo mohlo byť príčinou jej ťažkostí, odpovedala, že len to, že namiesto maďarského labiálneho *a* vyslovovala *permanetne* slovenské nelabiálne *a*, čo sa v maďarskej škole nemohlo akceptovať.

Pre staršiu generáciu je typické aj zjednodušovanie maďarských zdvojených spoluhlások vo výslovnosti pod vplyvom slovenského jazyka: *vilany* (elektrika), *hozál nekem* (prines mi), *fujál* (fúkaj) namiesto *villany*, *hazzál*, *fujjál* a pod. Aj v básňach insitnej poetky Z. Ujváriovej-Sztrakovej sa stretáme s takýmito prípadmi, hoci v jej prípade treba rátať aj so slabšou znalosťou pravopisu, porov. napr. *értet* = értett, rozumel (Arany nyuszi), *egyre joban* = egyre jobban, čoraz viac (na viacerých miestach), *életedel* = életeddel, so životom, *otthonod meszire* = otthonod messzire, tvoj domov ďaleko (Anyám hüttlensége).

Všimnúť si treba aj výslovnosť grafémy *ly*, ktorá sa v spisovnej maďarčine vyslovuje ako *j*, v niektorých dialektoch ako *l*, vo výslovnosti Slovákov však vyznieva ako *l*. J. Štolc (1949, s. 400, 402) uvádza príklady na takúto výslovnosť zo slovenských lokalít na území Boršodskej a Zemplínskej župy, kde sa hovorí východoslovenským typom dialektu: *gola* = bocian, *golanéni* = pôrodná baba, *Görömböl* = miestny názov Görömböly. Tieto príklady sú vybrané zo slovenského kontextu, ale podľa všetkého by sa mali dať nájsť i v maďarskom prejave. Aj môj otec v slovách *gólya* a *király* (kráľ) a v ich odvodeninách vždy vyslovoval palatálne *l*.

Bije to síce menej do očí, ale vo výslovnosti príslušníkov inteligencie sa vyskytuje výslovnosť *l'* aj v slovách *politika*, *probléma*, *Liszt Ferenc* atď. Ide tu zväčša o cudzie slová, ktoré Slováci v Maďarsku nepreberajú cez slovenčinu, ale maďarčinu.

Spoluhláskový systém maďarského jazyka pozná len hrtanové *h* a nerozlišuje velárne *ch* a laryngálne *h*. *Ch* v cudzích slovách nahrádza maďarčina najčastejšie velárnou spoluhláskou *k*. Slováci však v type *psychológia*, *technika*, *chemotox* a pod. a v ich odvodeninách vyslovujú obyčajne *ch*. Podľa neutralizačných zákonitostí v maďarčine sa *h* na konci jednoslabičných slov *méh*, *düh*, *cseh* (včela, hnev, Čech) nevyslovuje. Moja informátorka (nar. 1955, patriaca teda k mladšej strednej generácii) však túto zákonitosť nerešpektovala a výrazné *h* vyslovovala aj v koncovej pozícii: *Csehországba megyünk* = ideme do Čiech, *ojan düh jött rám* = veľmi som sa nahnevala.

V morfolologickej rovine je dodnes veľmi častým javom, že sa k slovenským lexikálnym jednotkám pripája maďarská objektová koncovka *-t*: *hozd ki aszt a lizsícát, ad ide a varecskát, te mosod ezeket az obruszokat?* (prines tú lyžicu, daj sem varešku, ty perieš tieto obrusy?). Uvedený jav sa nájde aj v prejavoch najmladšej generácie. Sestrina dcérka (nar. 1981) ako štvorročná používala takéto tvary: *Kérek vogyikát, anya ved meg nekem aszt a cibulkát* (= Prosím si vodiku; mama, kúp mi tú cibuľku). Cibuľu dodnes nazýva v maďarčine *cibi* a pre cesnak si vytvorila originálny polokalk *fokcibi* (porov. *fokhagyma*, maď. cesnak). Tieto slová používa v tejto podobe nielen v rodine, ale aj medzi priateľkami a spolužiakmi, ktorým sa tieto výrazy zdali také originálne, že ich sami prevzali do svojej aktívnej slovnej zásoby.

Kontaminácia subjektového a objektového časovania slovíes, známa aj z beletristických diel K. Mikszátha a M. Jókayho, je typická len pre staršiu generáciu (nar. v 20.–30. rokoch, resp. ešte pred 1. svetovou vojnou). Porov. napr. *No, mongyál neki, nyanya-banya* (No, povedz mu ňaña-baña...), *Nem tudod köszönni?* (Nevieš sa pozdraviť?). Celkom čerstvý príklad, zaznamenaný pred pár mesiacmi u mamy: *Cicic! Ne menny el, maraggy! Egyél aszt a csontokat!* (Cicic! Nejdí preč, zostaň! Jedz tie kosti!) Niekoľko ďalších príkladov z poézie Z. Ujváriovej-Sztrakovej (Arany nyuszi, Mórika malac, Garambó): *Mikor abrakjárt ropogtatot* = Keď chrumkal obrok, *Értet minden szavamat* = Rozumel mi každé slovo, *Az autót szétfürészeltek holtakat ki szedjék* = Auto rozpílili, aby vybrali mŕtvoly).

Ako je všeobecne známe, v slovenčine sa na rozdiel od maďarčiny nepoužíva určitý a neurčitý člen. Stáva sa, že Slováci v Maďarsku vypúšťajú

v maďarskom prejave určité a neurčité členy, prípadne neurčitý člen nepoužívajú správne. Aj ja sama som bola upozornená na túto chybu. Niekoľko príkladov na tento jav opäť z básní Z. Ujváriovej-Sztrakovej (Fáradok, *Francba küldöt szerelem, A tányén élni*). Ide o prípady vypúšťania určitých členov z iných než rytmických dôvodov: *Nem megy a hajulás, nem megy ballagás* (Nedá sa mi zohnúť, nedá chodiť), *Anna francba küldte hejete* = Anna ho namiesto toho poslala do kelu, *Tanyán élni sok gondal jár/ Tanyát sokan már it hagyták* = Život na salaši prináša veľa starostí/ Salaš už mnohí opustili).

Na uvedený jav upozorňuje vo svojej štúdií aj R. Jakabová-Somogyiová (1994, s. 159–167), ktorá skúmala slovakizmy v maďarskom nárečí Váhoviec, a teda v tomto prípade šlo o vplyv jazyka majoritného národa na jazyk menšiny (Jakabné-Somodi 1994, s. 159–167). Podobné prípady som zaznamenala aj ja v r. 1974 vo Veľkom Bánhedeši pri výskume spôsobov privolávania zvierat. Informátorky, ženy v domácnosti, o fakte, že u susedov majú teľa, informovali dvojakým spôsobom: ak ako vlastníka uvádzali susedov, veta mala znenie *A szomszédéknak van kisbornyú*, ak však posesorom bola krava konštrukcia dostala znenie *A tehénnek van kisbornyúja*. Predpokladám, že sa v nej premieta slovenský spôsob vyjadrovania, t. j. rozlišovanie kategórie životnosti/neživotnosti. Niektorí maďarskí lingvisti tvrdia, že tu ide skôr o rozlišovanie bližšieho a vzdialenejšieho posesora. Lenže informátorky, od ktorých som tieto doklady získala, neovládali maďarčinu do tej miery, aby boli schopné rozlíšiť také jemné nuansy. Veľmi podobný je príklad z Novej Huty (Bükkszentkereszt), ktorý ešte jasnejšie ukazuje, že ide o slovakizmus: *Hegedüs Géza – bácsinak a Géza hát ez is ojan vót* = Hegedüs Géza – báčiho Géza, nuž aj ten bol taký. Konečné riešenie tohto problému môže priniesť len rozbor omnoho bohatšieho materiálu. K interferencii dochádza aj pri uplatňovaní zhody jednotného a množného čísla – porov. už v inej súvislosti uvedený príklad *Egyél aszt a csontokat* (Jedz tie kosti), pri ktorom korektná maďarčina vyžaduje použitie singuláru *csontot*.

Syntaktické kalkovanie sa najčastejšie vyskytuje v prejavoch inteligencie mladšej strednej generácie. Niekoľko prívlastkových konštrukcií: *kopasz tészta* = holé halušky, *ne legyen kint a kopasz nyakad!* = aby si nemala holé hrdlo!, *gyenge evő* = slabý jedák. Z poézie Z. Ujváriovej-Sztrakovej: *öregségi élet* = starecký život, *nagyok lettek nevelő gyerekei* = vyrástli jej deti, čo vychovávala (Fáradok).

Kalkovanie reflexívnych konštrukcií: *Ne szeretgessétek magatokat annyira* = nemilujte sa natoľko, *Haza kell mennem, hogy megmutassam, nem vesztettem el magam* = musím ísť domov ukázať sa, že som sa nestratila.

Slovesné väzby: *kapusztára szagol* = vonia na kapustu, *megy a fejembe* = ide mi do hlavy, nár. *tá'de mi do hlave* t.j. krúti sa mi hlava, *kidöglik a tűz* = oheň vyhasne, nár. *vydochne*, *fogja az oldalát* = držať niekomu stranu, u Ujváriovej-Sztrakovej: *Adjad öket szabadon repülni* = daj im voľne lietat' (Öcsémhez), *Folyton rólad gondolok* = stále myslím na teba, *Jöt fizetni ötezer forint* = prišlo platit päťtisíc forintov (Gyors esküvő), z maturitnej písomnej práce: *A gyermek szemem keresztül mutatta be* = predstavil to očami dieťaťa.

Spájacie prostriedky vo vete: R. Jakabová-Somogyiová (1991) uvádza prípady, keď sa spojka *ked'* kalkuje v časových vetách s podmienkovým významom: *meg ha én kiseb vótam*. Sestrina dcéra vo veku štyroch rokov často prosila mamu: *Anya meséjel, ha kicsi voltam*. Iným druhom kalkovania je typ *A bicigli úgy gyorsan ment* = bicykel išiel tak rýchlo. Ešte ďalšiu skupinu tvoria kalky štylistického rázu: *Nehogy elessen a pohár* = nie aby spadol ten pohár. V maďarčine sa sloveso *elesni* používa len pre osoby, pre predmety je vyhradené sloveso *leesik*.

Sem patria aj niektoré nezvyčajné slovné tvary vyskytujúce sa len v prejavoch staršej generácie. Sú to slová, ktoré vlastne v maďarčine ani neexistujú, ale informátori ich používajú bežne. Jedna z mojich tiet používala napr. namiesto slov *koszos* a *kócos* tvar *kocos* v oboch významoch. Príklady podobného typu nájdeme aj v básňach Z. Ujváriovej-Sztrakovej: *nem kifizető* = nem kifizetődő (neoplatí sa), *nem megfizető* = nem megfizethető (nedá sa zaplatiť) (Elhagyom), *ne tréfáz* = ne tréfálj (nežartuj) (Öcsémhez), *valaki csodálkoz* = valaki csodálkozik (niekto sa čuduje) (Még mindig), *nem tréfálkodó ezek a szavak* = nem tréfálkodók ezek a szavak (to nie sú žartovné slová) (Szereted a valásod).

Mojím úmyslom nebolo podať v tomto príspevku obraz o slovakizmoch, ktoré sú aj v súčasnosti živé v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku, v definitívnej podobe. Na hlbšiu analýzu je potrebné zhromaždiť väčšie množstvo materiálu. Ukazuje sa však, že prežívajú nielen staré typy slovakizmov, ale vznikajú i nové, a to aj za podmienok neustálenej dvojjazyčnosti.

Informátori

Jolana Csereiová-Jámborová, 1916. Nová Huta
 Anna Fabulová-Csajágiová, 1921–1985. Veľký Bánhedeš
 Marianna Ferencziová-Mótyovszká, 1956. Slovenský Komlós, Békésska Čaba
 Anna Galavicsová-Divičanová, 1940. Slovenský Kolmós, Budapešť

Rozália Issovítsová-Visnyovská Rozália 1951. Tardoš, Budapešť
Zuzana Kunovacová-Gulyásová, 1955. Veľký Bánhedeš, Békéšska Čaba
Zuzanna Kövesiová-Žiláková, 1956. Veľký Bánhedeš, Békéšska Čaba
Krisztina Marosiová, 1981. Békéšská Čaba, Veľký Bánhedeš
Mária Oravcová-Makoviczká, 1901–1992. Veľký Bánhedeš
Juraj Oravec, 1901–1985(?). Veľký Bánhedeš
Katarína Siveková-Vlčková, 1951. Mlynky
Ján Žilák, 1919–1989. Veľký Bánhedeš
Mária Žiláková-Csajágiová, 1923. Veľký Bánhedeš
Mária Žiláková, 1949. Veľký Bánhedeš, Budapešť
Poznámka: Mená informátorov zaznamenávam slovenským pravopisom len prípade, že si aj oni píšú mená i v tejto podobe.

Literatúra

- GREGOR, F.: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. Budapest, Akadémiai kiadó 1975.
GREGOR, F.: A szlovák nyelv magyar elemeiből (Mutatvánzfűzet). Budapest, Akadémiai kiadó 1993.
JAKABNÉ-SOMOGYI, R.: Einige Morphologische und Syntaktische Besonderheiten (Slovakismen) der Waager Mundartinsel. In: Studia Slavica Savariensia 1, 1994, 159–169.
KIRÁLY, P.: A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei. Budapest, Akadémiai kiadó 1953.
KIRÁLY, P.: Beiträge zur Frage der Mundartmischung. Ursprung und Ausgestaltung der slowakischen Mundart von Tótkomlós. In: Studia Slavica, 8, 1962, s. 339-377.
KIRÁLY, P.: České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša. In: Studia z filológiej polskej i slowiańskiej. 5. Warszawa 1965, s. 327-333.
ONDRUS P.: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956.
ŠTOLC, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1949.

MENNÝ REGISTER

- Allen, D. J. 40, 43
Bělič, J. 33, 91
Bernolák, A. 38, 90
Birdwhistell, R. L. 40, 43
Bloomfield, L. 156
Bosák, J. 11, 12, 17, 18, 25, 27, 29,
30, 31, 32, 65, 81, 110, 111, 140,
152,
Brozovič, D. 37, 39
Budovičová, V. 90, 91
Buzássyová, K. 8, 111, 140
Czambel (Cambel), S. 11, 26, 27
Czarnecka, K. 48, 56
Deme, L. 150, 157
Dobrovský, J. 37
Dolník, J. 108, 140
Dudok, D. 100, 140
Dvonč, L. 60, 62
Dvornická, E. 57, 62
Finkenstaedt, T. 82
Furdík, J. 61, 62
Gašparíková, Ž. 90
Gebauer, J. 87
Genzor, J. 96, 99
Gregor, F. 158, 159, 164
Gumperz, J. 157
Guy, R. R. 40, 43
Györi-Nagy, S. 153, 157
Hale, K. 98
Hattala, M. 27, 87
Haugen, E. 96, 99, 154, 157
Hodura, Q. 90
Hochel, B. 64, 81
Hollý, J. 38
Homola, Š. 104
Horák, J. 89
Horecký, J. 11, 30, 31, 32, 39
Hymes, D. 16, 17
Chambers, J. K. 156
Chloupek, J. 18, 23
Chmel, R. 92
Jakab, I. 150
Jakabné-Somogyi (Jakabová-Somogyi-
ová), K. 162, 163, 164
Jakubec, J. 88
Jedlička, A. 91, 108, 110, 140
Jókay, N. 161
Jóna, E. 11, 89, 91
Kamiš, A. 90
Király, P. 158, 164
Kiss, J. 13, 17
Kloss, H. 157
Kleinschnitzová, V. 90
Kočiš, F. 14, 15, 16, 17, 27, 30, 32
Kollár, J. 38, 87
Kořenský, J. 31, 32
Krajčovič, R. 26, 29, 33
Kralčák, E. 57
Krammarae, Ch. 40, 43
Krčmová, M. 111
Kriaková, H. 61
Krištof, Š. 64, 81
Krupa, V. 40, 43, 95, 96, 99, 100,
140

Kukučín, M. 30
La France, M. 40, 43
Lanstyák, I. 147, 157
Lavandera, B. R. 157
Löffler, G. 13, 17
Mackey, W. 109, 140
Mayo, C. 40, 43
Menšík, J. 89
Mihál, J. 26
Miko, F. 30, 33
Milroy, L. 151, 152, 157
Mislovičová, S. 8
Mikszáth, K. 161
Mistrík, J. 17, 40, 43, 81, 86, 135, 140
Mlynárik, J. 92
Muránsky, J. 61, 62
Myjavcová, M. 7, 8, 100, 140
Nábělková, M. 7, 12, 17
Nekvapil, J. 14, 17
Novák, E. 25, 26, 27, 28, 33
Ondrejovič, S. 11, 12, 13, 14, 23, 24,
60, 61, 62, 63, 141, 142, 147, 155
Orlovský, J. 64, 81
Pastrnek, F. 87, 88
Patera, L. 90
Patráš, V. 11, 21, 23, 31, 45, 57, 58,
61, 62, 146
Pauliny, E. 11, 12, 17, 26, 27, 29, 30,
33, 60, 62, 63, 91
Peciar, Š. 11, 33,
Pekarovičová, J. 82, 83, 85, 86
Peňáz, O. 53, 56
Piaget, J. 100
Polívka, J. 88
Pražák, A. 89, 90
Rešetár, J. 61, 63
Rethey Prikkel, M. 159
Ripka, I. 18, 19, 20, 24, 21, 33
Rosenbaum, K. 90
Ružička, J. 17, 28, 33, 62, 91
Sabol, J. 61, 63
Saussure, de F. 29
Schröder, K. 82
Schulzová, O. 87, 91, 92
Slančová, D. 22, 23, 24, 31, 33, 57,
61, 63
Smetánka, E. 89, 90
Sokolová, M. 22, 23, 24, 31, 33, 57,
61, 63
Stanislav, J. 89
Starý, Z. 28, 33
Stich, A. 91
Svitavský, O. 89
Syrovátková-Servítková, J. 90
Szabómihályová, M. 151, 153
Šafárik, P. J. 11, 37, 38, 39
Škvareninová, O. 40, 43
Škultéty, J. 27, 28, 30
Šmilauer, V. 89
Špaček, L. 91
Štarke, S. 104
Štetková, V. 89, 90
Štolc, J. 27, 33, 91, 100, 140, 157,
158, 159, 160, 164
Štúr, E. 25, 26, 30, 90
Švejcer, A. D. 109, 140
Tannen(ová), D. 40, 43
Tomčík, M. 90
Trudgill, P. 149, 150, 151, 156, 157
Ujváriová-Sztraková, Z. 159, 160,
162, 163
Urban, Z. 92
Urbančok, M. 29
Utěšený, S. 29, 33

Van Dijk, T. 144, 147
Vážný, V. 90
Videnov, M. 13
Vlček, J. 88, 89

Weingart, M. 89
Weitz, S. 40, 43
Zgólkowa, H. 48, 56
Žiláková, M. 158

VECNÝ REGISTER

- akronymizácia, 49
argoty, 55
asimilácia, 22, 97
ázijské jazyky, 99
bohemizácia, 48
dialektológia, 18, 20, 27, 32, 33
dobrý autor, 28, 30
dotazník, 74, 85
dvojazyčnosť, 98, 109, 147
etnický a jazykovo homogénne štáty, 95
expresívne pohnútky, 53
fonologické premenné, 151
hungarizácia, 48
hyperkorektnosť, 149
interdialekt, 31
interetnické konflikty, 97
jazyková kultúra, 12, 13, 17, 32, 33, 140
jazyková variantnosť, 65
jazyková vojna, 97
jazykové normy, 29
jazykové spoločenstvo, 100, 106, 108
jazykový cit, 28
kalky, 112, 123, 124, 127, 128, 130, 162
katalytické bujnenie, 53
konceptia receptívnej viacjazyčnosti, 82
kontaktné jazykové prvky, 111
kontaktné premenné, 154
konzervativizmus, 149
lexikálne kalky, 123
medzijazykové homonymy, 112, 120, 122
menšina, 141, 147
mestská reč, 28
morfológické premenné, 151
mutácie, 22
národný jazyk, 16, 18, 28, 31
narúšanie miestneho dialektu, 57
nekontaktné premenné, 152
norma, 20, 153
normativisti, 29, 30
normatívna lingvistiká, 26
nové menšiny, 95
odchýlky, 42, 133, 135
polovariety, 32
poslovenčovanie, 114
pospisovčovanie jazyka, 21
príbuznosť/rozdielnosť kultúr, 83
profesionalizmy, 65, 66, 67, 68, 71
profesiovosť, 55
rečové spoločenstvo, 147
regionálne premenné, 153
register, 6, 171
situácia slovenského jazyka vo Vojvodine, 106
skracovanie, 48, 52
slangovosť, 55
slangy, 28, 33, 55
slovakizmy, 148, 154, 157, 161
slovenčina na západnom Slovensku, 62
slovenská dialektológia, 27
slovenská sociolingvistiká, 14
sociolekt mladých ľudí, 64

sociolektizmy, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 75
sociolingvistické metódy, 12, 18
sociolingvistika, 13, 14, 26, 32, 140, 141
socioprofesionálne skupiny, 53
spisovný jazyk, 18, 21, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 88, 105, 142
spisovný jazyk a nárečia, 27
stabilný bilingvismus, 140
stratifikačný model, 31
stratifikačný model národného jazyka, 31
stratifikačný model slovenčiny, 31
šarišské nárečia, 23
Tézy o slovenčine, 28
trilingvismus, 98
variety, 19, 21, 22, 23, 31, 56, 58, 60, 80, 150, 152, 155
vedomie stability a historickej kontinuity, 26
viacslovné kalky, 123
vložnejší postoj k spisovnej slovenčine, 105
východoslovenské dialektizmy, 22